

॥ श्री जीत-होर-कनक-देवेन्द्रसूरीश्वर सद्गुरुभ्यो नमः ॥

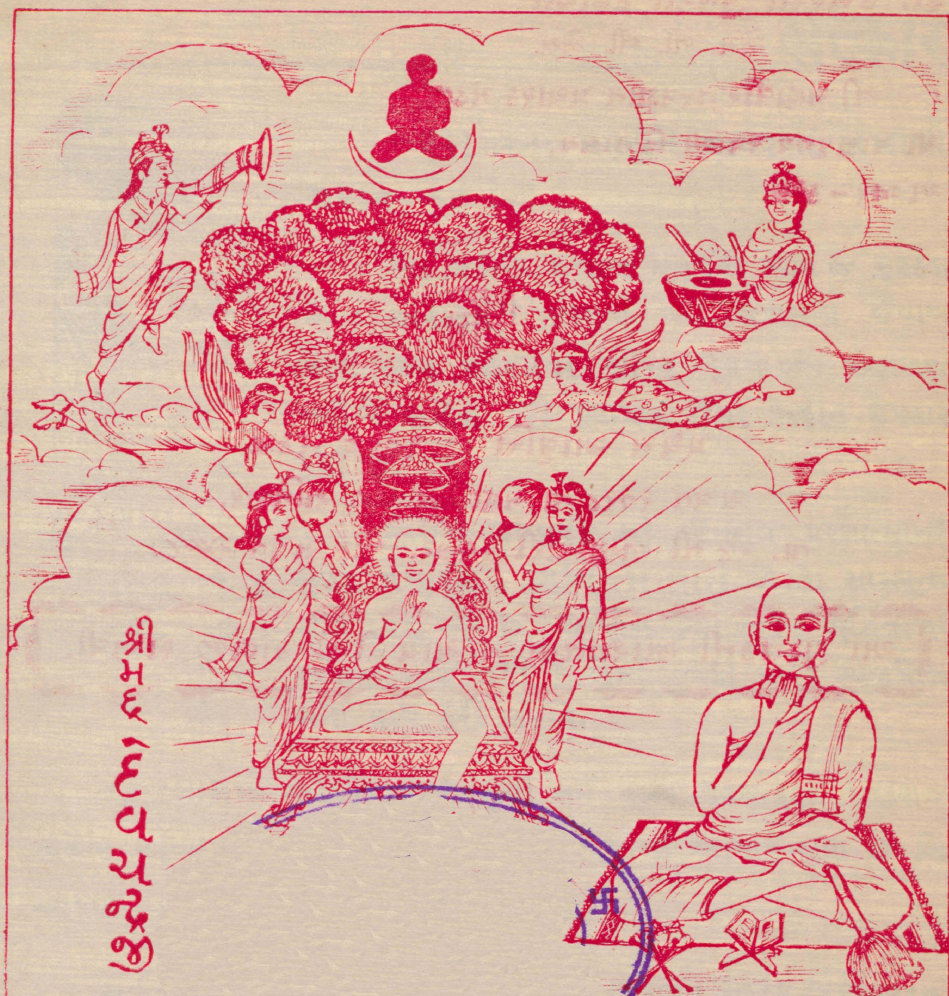
अध्यात्म गीता

श्रीमहावीर तत्त्वज्ञान प्रचारकमंडण
श्री वासु पूज्य स्वामी जिनालय
अंश २ - ३२६७.

Shri
S. S. S.

॥ श्री जीत-होर-कनक-देवेन्द्रसुरीश्वर सद्गुरुभ्यो नमः ॥

श्री
म
ह
०
०
०
०
०

अध्यात्म गीता

श्रीमहावीर तत्त्वज्ञान प्रचारकमंडण

श्री वासु पूज्य स्वामी जिनालय

अंजोर - ५२६९.

Shri
DADHAR

પ્રકાશક - પ્રાપ્તિસ્થાન :

ડૉ. ઉમરશી પુનશી દેઢીઆ

એમ. બી. બી. એસ.

C/o શ્રી મહાવીર તત્ત્વજ્ઞાન પ્રચારક મંડળ,

શ્રી વાલુપૂજ્ય દેવામી જિનાલય,

અમંજાર - કુમ્ભ.

પ્રથમ આવૃત્તિ :: ૧૦૦૦ નકલ

સંવત ૨૦૨૮ ના મહા સુદ ૧૪, શનિવાર,

તા. ૨૯ મી જાન્યુઆરી ૧૯૭૨, વીર સવત ૨૪૯૮.

આ પુસ્તકની આશાતના ન થાય તેની કાળજી રાખવી.

મુદ્રક :

રમેશચંદ્ર પી. મહેતા

મહેતા આર્ટ પ્રિન્ટરી

૧-એ, ખત્રા માર્કેટ,

ગાંધીધામ. (કુમ્ભ)

ખાસ નોંધ:- અજ્ઞાનતા કે પ્રેસહોષના કારણે કોઈ અશુદ્ધિ રહી જવા પામી હોય
તો સુદ વાચકો ક્ષમા કરવા સાથે અમારું ધ્યાન દોરે એવી નમ્ર વિનંતી છે.

સત્કાર

“સાગરના પાણીને ગાગરમાં સમાવી શકાય ખરું ?”

આ પ્રશ્નનો જવાબ આપવો ખૂબ જ મુશ્કેલ છે. “અશક્ય” લાગતા આ સવાલનો જવાબ પરમ પૂજ્ય પાઠકપ્રવર શ્રીમદ્ દેવચન્દ્રજી મહારાજ સાહેબે સહેલ કરી આપણા ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે.

અનંત ઉપકારી શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની પુણ્ય પ્રસાદીરૂપ અધ્યાત્મ જ્ઞાન એ તો સાગરના નીર જેટલું ઉંડું છે. આપણા જેવા અદ્ય પૃથ્વીવાળા જીવોનું ગળું નથી કે એમાં ડૂબકી મારી અણુભેલ રત્નો હાથ કરી લઈએ.

૪૭ શ્લોકોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનને ગૂંથી લઈ પૂજ્ય દેવચન્દ્રજી મહારાજ સાહેબ અધ્યાત્મ ગીતા આપણા માટે વારસામાં આપતા ગયા છે એ આપણું પરમ સદ્ભાગ્ય છે.

અધ્યાત્મ ગીતા ના એક એક શ્લોકમાં અદ્ભૂત રહસ્ય ભર્યું પડ્યું છે. ઉપલક્ષ નજરે વાંચન કરવા માત્રથી એનો રસાસ્વાદ માણી નહિ શકાય! પરંતુ જેમ કૃશાળ પાકશાક્ષી દૂધમાંથી બાસુંદી તૈયાર કરી આપે અને આપણે એનો આસ્વાદ માણીએ છીએ, તેવી જ રીતે આવા ગંભીર અને આત્માને ઉપકારક જ્ઞાનનો રસાસ્વાદ પૂજ્ય પંન્યાસજી શ્રી કલાપૂજી વિજયજી મહારાજ સાહેબે આ પુસ્તિકામાં કરાવી દીધો છે !

સૌ પ્રથમ અધ્યાત્મ રહસ્ય, ત્યાર પછી અધ્યાત્મ ગીતા સાર એક ધ્યાનથી વાંચી લઈએ અને પછી જ્યારે અધ્યાત્મ ગીતા ના વાંચનમાં

આત્મજ્ઞાન બનીએ છીએ ત્યારે અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો દિવ્ય રસાસ્વાદ અને આનંદ માણી શકાય છે. ભાષા બુની છે પણ અતિ મધુર-મીઠી છે; વારંવાર વાંચન-મનન કરીએ છતાં કંટાળો નથી આવતો - પરંતુ દર વાંચન તથા મનન પછી નવાં ને નવાં અદ્ભૂત રહસ્યો સમજવા મળે છે! સ્વાનુભવે સમજાય તેવી આ પુસ્તિકાની વિશિષ્ટતા છે. સૌ કોઈ જિજ્ઞાસુ વાંચક આ વાતનો સાક્ષાત્કાર કરે એવી અમારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

જ્ઞાની મહાપુરુષોએ અધ્યાત્મ જ્ઞાનની મહત્તા બતાવતાં કહ્યું છે:-

બહુ કોઝો વરસે ખપે, કર્મ અજ્ઞાને જેહ,
જ્ઞાની શ્વાસોચ્છ્વાસમાં, કર્મ ખપાવે તેહ.

જેમ જેમ અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો વિકાસ થતો જાય છે તેમ તેમ કર્મોનો વિનાશ જલદી ને જલદી થતો જાય છે અને પરમ આનંદ તથા દિવ્ય સુખનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ પણ થતો જાય છે. શ્રી વીતરાગ પ્રભુની આ અણુમોલ જ્ઞાન-પ્રસાદીરૂપ વિમાનમાં પ્રવેશ મેળવી લઇએ એટલે સોહામણા મોક્ષમાં જલદી પહોંચી, અનંતા સિદ્ધ ભગવંતોનો મેળાપ થઈ જાય એ શું મહાનમાં મહાન લાભ નથી...?

વૈદ્યરાજે કહે છે કે બદામપાક આપણા મગજને પુષ્ટિ આપે છે. એજ રીતે આ અધ્યાત્મ જ્ઞાનરૂપ બદામપાક આપણા આત્માને અપૂર પુષ્ટિ આપે તેવો છે! મોક્ષપુરીના રાજમાર્ગ પર દોડતું કરી સુકે તેવું અદ્ભૂત બળપ્રદ છે! અનંત સિદ્ધ ભગવંતો સાથે મેળાપ કરાવી શાશ્વતસુખના ભોક્તા બનાવી દે તેવું છે!

એકાદ લોટરી ખરીદી, પંદર-વીસ લાખનું પ્રથમ ઈનામ મેળવી લક્ષ્યાધિપતિ થવાના આપણા કોડ પરિપૂર્ણ થઈ શકે કે કેમ એ પ્રશ્નાર્થ છે પણ આ અધ્યાત્મ જ્ઞાનરૂપ લોટરીને આપણે હૃદયસ્થ કરી લઇએ તો ..... એના ઉત્કૃષ્ટ ઈનામરૂપ મોક્ષ મેળવવાના કોડ તો અવશ્ય ને અવશ્ય પરિપૂર્ણ થવાના જ છે-એમાં જરાય શંકાને સ્થાન નથી.

રત્ન કદમાં નાનું હોય છે પણ કિંમતમાં એ ખૂબ જ મૂલ્યવાન હોય છે;

આ નાનકડી પુસ્તિકા પણ તત્ત્વજિજ્ઞાસુઓ માટે તો મહામૂલ્યવાન જ બની રહેવાની છે.

પૂ. પંન્યાસજી મહારાજ સાહેબ પોતે આ વિષયના ઊંડા અભ્યાસી અને અનુભવી છે. એમની કલમે સંસ્કાર પામેલી આ પુસ્તિકા ભવ્ય આત્માઓના અંતરને અજવાળી, આત્મશ્રેયના પરમપથે ચડાવી દેવામાં અપૂર્વ પ્રેરણા અને બળપ્રદાન કરી શકશે.

પૂ. પં. મહારાજ સાહેબના આ મહામૂલા અંથને પ્રગટ કરવાનું મહાન સદ્ભાગ્ય અમને પ્રાપ્ત થયું છે એ અમારા માટે પરમ આનંદનો વિષય છે. એમનું સૌ પ્રથમ પુસ્તક ‘‘તત્ત્વજ્ઞાન પ્રવેશિકા’’ને ખૂબ જ સુંદર સફળતા પ્રાપ્ત થઈ એજ રીતે આ કલ્યાણુભિન્ન સમા પુસ્તકને પણ ભવ્ય આત્માઓ સત્કારશે એમાં જરાય શંકા નથી. ભવિષ્યમાં હજુ પણ ઉત્તમોત્તમ અન્થરત્નોની પ્રસાદી આપણને પ્રાપ્ત થતી રહે એવો અંતરમાં લોભ જાગ્યો છે ! આપણને પૂજ્યશ્રી નિરાશ નહિં જ કરે એવી ૬૬ શ્રદ્ધા આપણે સૌ રાખીશું.

વિશેષમાં પૂજ્ય પંન્યાસપ્રવર શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ સાહેબે [પૂજ્ય શ્રી રામચન્દ્રસૂરીચરજી મહારાજના સુશિષ્ય] તથા પૂજ્ય પંન્યાસપ્રવર શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ સાહેબે [પૂજ્ય આપજી મહારાજના સુશિષ્ય] સમગ્ર અંથને તપાસી યોગ્ય સૂચનો કરી, જે ઉમદા સહકાર આપ્યો છે તે બદલ કૃતજ્ઞભાવે તેમનો આભાર માનું છું.

નાનકડો બાળ બે રીતે વડીલની આંગળી પકડી ઘમ્મિત સ્થાને પગલાં માંડતો જાય છે તે રીતે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના જ્ઞાતા ગુરુ મહારાજની આંગળી પકડી આપણે સૌએ એમની સાથે જ અદૃષ્ટ પણ શાશ્વતા સુખના ધામરૂપ મોક્ષપુરી તરફ પગલાં માંડી વહેલી તકે પહોંચી જઈએ એવી ઉત્કૃષ્ટ અભિલાષા રાખીએ !

લી.

ડૉ. ઉમરશી પુનશી દેહીઆ
શ્રી મહાવીર તત્ત્વજ્ઞાન પ્રચારક મંડળ,
અંજાર. (૩૨૭)

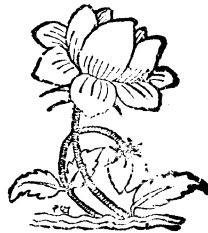
દાતાઓની નામાવલી

પૂ. સાધ્વીજી સુલદ્રાશ્રીજી મ. ના શિષ્યા તપસ્વી સાધ્વીજી વિષ્ણુદ્રશ્રીજી મ. ની વર્ધમાન તપની ૧૦૦ મી ઓળીની પૂર્ણાહુતિની સ્મૃતિમાં તેમની પ્રેરણાથી આ પુસ્તકના પ્રકાશન કાર્યમાં સહાયભૂત થનારા ભાગ્યશાળી દાતાઓની નામાવલીની નીચે મુજબ છે.

૩૧. ૨૦૧ લલીતાબેન જયંતિલાલ, શાંતિનગર, અમદાવાદ
૩૧. ૧૦૧ રજનીકાન્ત અમૃતલાલ, શાંતિનગર, અમદાવાદ
૩૧. ૧૦૧ લીલીબેન રતીલાલ, જૈન સોસાયટી, અમદાવાદ
૩૧. ૧૦૧ લીલીબેન ચીમનલાલ, લવારની પોળ, અમદાવાદ

— : જ્ઞાન ખાતાઓમાથી મળેલો સહકાર : —

૩૧. ૫૦૧ શ્રી આયોધ જૈન સંઘ, આયોધ (કચ્છ)
૩૧. ૨૦૧ શ્રી હુળવદ સંઘ તરફથી
૩૧. ૧૦૧ શ્રાવિકાના ઉપાશ્રય તરફથી, લક્ષ્મીનારાયણની પોળ, અમદાવાદ
૩૧. ૧૦૧ સાગરના બહેનોના ઉપાશ્રય તરફથી, રાધનપુર
૩૧. ૧૦૧ શ્રાવિકા સંઘ તરફથી, સુરત
૩૧. ૧૦૧ હકુબાઈ ઉપાશ્રય તરફથી, લીંબડી

● ગુરુગુણ પુષ્પ સુવાસ ●

અમારા આસન્ન ઉપકારી સ્વ. ગુરુણીજી ગુણશ્રીજી મહારાજ !
જેઓના અસીમ ઉપકારોનું ઋણ અનેક ભવોની ભાવભીની સેવાભક્તિથી
પણ વાળી શકાય તેમ નથી-એવા ગુણનિધિ ગુરુણીજીના અમિત ગુણોની
ચત્કિચિત સ્તુતિ-સ્તવના કરવાદ્વારા અમે આત્મસંતોષ અનુભવીએ છીએ.

તેઓશ્રીનો જન્મ સં. ૧૯૫૨, ચૈત્ર વદ ૫ ના શુભદિને અમદાવાદમાં
થયો હતો. પિતાશ્રીનું નામ મોતીલાલભાઈ અને માતાનું નામ નાનીબેન
હતું. તેમનું પોતાનું સંસારીપણાનું નામ સમજીએન હતું. નામ તેવાજ ગુણુઃ
તેઓશ્રી બાલવયથી જ શાણા અને સમજી હતા. સરલ અને માયાળુ
હતા. પરિવાર અને પરિચિત વર્ગમાં સહુના પ્રિય પાત્ર હતા.

કુટુંબ ધર્મસંસ્કારોથી સમૃદ્ધ હતું એટલે નાની વયમાંજ તેઓશ્રીને
પોતાના જીવનને ધર્મમય બનાવવાની લગની લાગી. માતાપિતાની પ્રેરણા
અને પોતાના ખેવના...એ રીતે સુભગયોગ મળતાં તેઓશ્રીનો ધર્મભાવના
અને શ્રદ્ધા પુષ્પજ મજબુત બનતી ગઈ. વ્યવહારિક જ્ઞાન અને ધાર્મિક
જ્ઞાન બંનેમાં સારી પ્રવીણતા મેળવી.

વય વધતાં યૌવનના આંગણે ડગ માંડ્યા. મોહવશ માતાપિતાના
અત્યંત આગ્રહે સાંસારિક સંબંધથી જોડાયા...પણ અનિવાર્ય કર્મસ્થિતિના
ઉદયે સાંસારિક જીવન એકજ વર્ષમાં પૂરું થયું. પતિદેવ પરલોકના પંથે
ઉપડી ગયા. નાની વયમાં એકાએક સંસારના આવા વિષમ વિપાકનો
અનુભવ થતાં ધર્મશ્રદ્ધામ્ભર આત્મા જાગી ઉઠ્યોઃ સર્વ ત્યાગના પંથે
જવાની ભાવના એમના અંતરમાં જાગૃત થઈ!

ત્યાગી વીરાગી આત્માને પણ પણ વ્યથા ગુમાવવી કેમ પાલવે?
અદ્ય સમયમાંજ સંયમની ભાવનાએ તીવ્ર વેગ પકડ્યો. જાણ્યા અને

અનુભવ્યા પછી આ સંસાર કારાશ્રુહમાં મારાથી કેમ જીવી શકાય ?
ક્ષણ એમને મન વષાં સમાન લાગી !

વડીલોની અનુમતિ વિના આ કાર્ય ન કરી શકાય એમ માની
માતૃશ્રી આગળ પોતાની સુંદર ભાવના વ્યક્ત કરી. પિતાશ્રી તે થોડા
સમય પહેલાંજ દેવગત થયેલા અને બન્ધુવર્ગમાં પણ પોતે વડીલ તરીકે
હતા. એટલે માતા તરફથી તરત અનુમતિ મળવી અશક્ય લાગતી હતી.
છતાં અનેક પ્રયત્નો કરી સંબંધી વર્ગને વાસ્તવિક હકિકત સમજાવી અને
અનુજ્ઞા મેળવવામાં સફળ થયા ! હૈયું નાચી ઉઠયું !

સ. ૧૯૭૦ માં માગસર સુદ ૬ ના મંગલ દિને સુવિશુદ્ધ ચારિત્રપાત્ર
વાગડ સમુદાયેમાં દીક્ષા અંગીકાર કરી.

પરમ તપસ્વી સંયમરત્ન સ્વ. દાદાગુરુ શ્રી જીતવિજયજી મહારાજ
સાહેબના શિષ્યરત્ન શાંતભૂતિ શ્રી હીરવિજયજી મહારાજના પદપ્રભાવક
કચ્છ વાગડ દેશોદ્ધારક સુવિહિત શિરોમણી સ્વ. આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્
વિજયકનકસૂરીચરજી મ. ના આજ્ઞાવર્તિ પરમ વિદુષી સાધ્વીરત્ન શ્રી
આણંદશ્રીજી મ. ના સુશીલા સુચિનિતા સા. ચંદનશ્રીજી, તેમના શિષ્યા
સરલ સ્વભાવી ગુરુભક્તિપરાયણ સાધ્વી ચંપાશ્રીજીના શિષ્યા તરીકે
પ્રસિદ્ધ થયા : તેઓશ્રીનું નામ સાધ્વીજી ગુણશ્રીજી રાખવામાં આવ્યું.

સંયમજીવનની અપૂર્વ આરાધના કરવા સાથે તેમને ગુરુ પ્રત્યેનો
અખંડ વિનય, ભક્તિ અને સમર્પણભાવ... આ ત્રિવેણી સંગમ એવો
અદ્ભુત સાધ્યો-જેના લીધે તેઓશ્રી ગુરુદેવના મનમંદિરમાં અજોડ સ્થાન
પ્રાપ્ત કરી લીધું. ગુરુ મહારાજની પાવન નિશ્રામાં રહી, સુંદર આરાધના
કરવા સાથે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ભાષાનો તથા જૈન સિદ્ધાન્તના અનુપમ તત્ત્વ-
જ્ઞાનનો સારો અભ્યાસ કર્યો. આશ્રિતવર્ગને પણ સુંદર રીતે અધ્યયનાદિ
કરાવી અને સંયમ જીવનનો મર્મ સમજાવતા.

પરોપકારભાવ, વાતસલ્યભાવ, સહનશીલતા, ધીરતા, સ્થિરતા, વીરતા
આદિ ગુણોને વિકસાવી અપૂર્વ ગુણ શાલા પ્રાપ્ત કરી પોતાના નામને
ચરિતાર્થ કરી ખત્તાબ્યું.

તેમના મુખારવિંદ પર સંયમનાં દિવ્ય તેજ જળહળતાં હતાં, તેઓશ્રી જ્યાં જ્યાં વિચરતા ત્યાં ત્યાં અપૂર્વ શાસન પ્રભાવના થતી અને લોકો ધર્મમાર્ગે જવા ઉત્સુક બનતા. તેમના કંઠમાં આકર્ષક મધુરતા હતી. પ્રતિકમણાર્દ્ર ક્રિયાઓમાં મહાપુરુષોના ગુણગીત લલકારતા ત્યારે લોકો સાંભળવામાં તણ્વીન બની જતા-પ્રભુલક્ષિતમાં એકચિત્ત બની જતા!

નિશ્રાવર્તી શ્રમણીવર્ગને સંયમમાર્ગે સુસ્થિર અને પ્રગતિશીલ બનાવવા અદ્ભુત પ્રેરણા અપંતા. તેમના પરિચયમાં આવેલા મહાપુરુષો આજે પણ તેમના ઉજ્જવલ-ઉદાત્ત જીવનની સ્વમુખે પ્રસંશા કરે છે.

તેઓશ્રીનું સં. ૨૦૦૧ નું ચાતુર્માસ સુરેન્દ્રનગરમાં થયું, મુંદર ધર્મઆરાધના થઇ. આસો મહિનામાં અચાનક તબીયત અસ્વસ્થ બની ઠાઠફેઠડની અસર જણાતાં ઉપચારો ચાલુ હોવા છતાં રોગે ગંભીર સ્વરૂપ પકડયું. દ્રવ્યોપચારની ઉપેક્ષા કરી ભાવોપચારમાં વિશેષ સાવધ બન્યા. આત્મસમાધિની આરાધનામાં એકચિત્ત બન્યા.

જીવનની અંતિમ પળોમાં તેઓશ્રીની આત્મજાગૃતિ અપૂર્વ હતી. છલ્લી ધડીએ અને પૂ. આચાર્ય ભગવંતશ્રીનાં દર્શન વંદન થાય તો મારા પરમ અહોભાગ્ય! મારું જીવન કૃતાર્થ!

તેઓશ્રીની આ અંતિમ અભિલાષા પૂ. આચાર્ય ભગવંતને વિદીત કરી અને પરોપકાર પરાયણ કરજીલાલંકાર પૂ. સૂરિદેવ અમદાવાદથી વિહાર કરી કાર્તિક અમાવાસ્યાના દિવસે સુરેન્દ્રનગર પધાર્યા. પૂ. સૂરિ ભગવંતનાં દર્શન-વંદન થતાં તેઓશ્રીએ ચન્દ્ર ચક્રોરવત અવર્ણનીય આનંદ અનુભવ્યો! પૂ. સૂરિ ભગવંતના દર્શનની જ જાણ પ્રતીક્ષા કરતા ન હોય! તેમ તેઓશ્રીએ નમસ્કાર મહામંત્રનું સતત સ્મરણ શ્રવણ કરતાં કરતાં સકલ સઘને ખમાવી અસંખ્ય વેદતામાયે અદ્ભુત શાન્તિ સમાધિ પ્રાપ્ત કરી માગશર સુદ ૨ ના દિવસે વિનંદ્ય દેહનો ત્યાગ કરી પરલોકના પુનિત પથે પ્રયાણ કરી ગયા!

કોટી કોટી વંદન હો એ પરમોપકારી ગુરુદેવને !

તેઓશ્રીના અમિતગુણોની યથામતિ યત્કિંચિત સ્તુતિ કરી અમે
અમારા જીવનને કૃતાર્થ બનાવીએ છીએ.

પરમપૂજ્ય દીર્ઘતપસ્વી આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય દેવેન્દ્રસૂરિશ્વરજી
મહારાજ સાહેબના આજ્ઞાવર્તી સ્વ. પૂજ્ય ચંપાશ્રી મ. ના દ્વિતીયા શિષ્યા
વયોવૃદ્ધ સુસંયમી સાધ્વીરત્ન ઉત્તમશ્રીજી મ. હાલમાં વિદ્યમાન છે.
સંયમજીવનની અનુપમ સાધના કરતાં અમ સહુને મંગળ પ્રેરણા અર્પી
રહ્યા છે.

એજ

હી. ચરણોપાસીકાનાં

કોટી વંદન

મહાન આપત્તિઓમાંથી બચાવનાર એકમાત્ર મહામંત્ર નવકારજી છે.

દેહની ગુલામી એટલે આત્માનું અધઃપતન

વિષય અને કષાયના ઝંઝાવાતમાં સપડાયા તો આત્માને ડૂબવા
સિવાય છૂટકો જ નથી.

જીવનમાં શાંતિ એટલે મુખમાં અહીનતા, દુઃખમાં અહીનતા.

અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ.....

અનંત જ્ઞાની જિનેશ્વર પરમાત્માએ લઘ્યાત્માઓના હિત માટે અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે.....

એ અધ્યાત્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ અધ્યાત્મશાસ્ત્રો (જિનાગમો) ના પઠનપાઠન દ્વારા આજે પણ જાણી શકાય છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનની સહાયતાથી આત્મતત્ત્વની સાચી ઓળખાણ થતાં પરપૌદ્ગલિક પદાર્થોની પ્રીતિ-મમતા મંદ થઇ જાય છે અને આત્મસ્વભાવમાં તન્મય બનવાની રુચિ જાગૃત થાય છે અને તે રુચિની તીવ્રતા અનુસારે આત્મા, આત્મવીર્ય (શક્તિ) વડે આત્મસ્વભાવમાં તન્મય બનવા પ્રબળ પુરુષાર્થ કરવાનો પ્રારંભ કરે છે અને સતત પુરુષાર્થના યોગે તત્ત્વરમણતા રૂપ ભાવચારિત્રને પ્રાપ્ત કરી અનુક્રમે પૂર્ણ સુખનો (શાશ્વત સહજ આનંદનો) ભોક્તા બને છે. તેથી સર્વ કાઈ મુશુક્લ (મોક્ષ સુખની અભિલાષાવાળા) આત્માઓને અધ્યાત્મના શુદ્ધ સ્વરૂપને બતાવનારા અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોનું શ્રવણ, મનન અને પરિશીલન કરવું અત્યંત આવશ્યક છે.

અધ્યાત્મનું શુદ્ધ લક્ષણ :

આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટાવવા માટે જે વિશુદ્ધ ધર્મ-ક્રિયા કરવામાં આવે તે જ “અધ્યાત્મ” છે અને તે અધ્યાત્મ સર્વ પ્રકારના યોગોમાં વ્યાપક છે, અર્થાત્ સર્વ પ્રકારના યોગોનો સમાવેશ “અધ્યાત્મ” માં થઈ જાય છે એ હકીકત યોગશાસ્ત્રમાં દર્શાવેલા યોગનાં લક્ષણ દ્વારા સમજી શકાય છે.

યોગનું લક્ષણ :

મોક્ષેણ યોજનાત્ યોગઃ (આત્માને) મોક્ષની સાથે જોડનાર (સંબંધ કરાવનાર) હોવાથી તે “યોગ” કહેવાય છે. સર્વ પ્રકારનો મોક્ષસાધક આચાર એજ યોગ છે અર્થાત્ જ્ઞાનાચારાદિ પંચાચારોનું પાલન એજ યોગ છે.

આ પ્રમાણે આત્માના સંપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટ કરવા માટે જે ધર્મક્રિયા સહાયક બને છે તે જ “અધ્યાત્મ” અથવા “યોગ” કહેવામાં આવે છે. નામભેદ હોવા છતાં બંનેનું કાર્ય એક જ છે. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરાવવાનાં સાધન હોવાથી બંને અભિન્ન (એક) સ્વરૂપવાળાં છે.

યોગબિન્દુમાં પૂ. હરિભદ્રસૂરીશ્વરજીએ યોગના પાંચ ભેદોમાં “અધ્યાત્મ”ને અથમ ભેદ તરીકે વર્ણવ્યો છે. તેઓશ્રીએ અધ્યાત્મ (યોગ) ના સ્વરૂપને વિશેષ સ્પષ્ટ કર્યું છે. વિવિધ પ્રકારની પ્રક્રિયાઓને પણ ગીતાર્થ-આચાર્યો “અધ્યાત્મ” કહે છે; તે વિવિધ પ્રક્રિયાઓ આ પ્રમાણે છે:-

(૧) ઉચિત પ્રવૃત્તિવાળા વ્રતધારી આત્માની મૈત્ર્યાદિ ભાવનાઓથી યુક્ત શાસ્ત્રાનુસારી વિચારણા એ “અધ્યાત્મ” છે.

(૨) ધાર્મિક પુરુષનું પ્રધાન લક્ષણ હોવાથી “જપ” એ અધ્યાત્મ છે.

(૩-૪) પોતાની યોગ્યતાનો વિચાર કરી ધર્મનુષ્ઠાનોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તથા આત્મનિરીક્ષણ કરવું એ ઔચિત્યાલોચનરૂપ તથા આત્મસંપ્રેક્ષણરૂપ અધ્યાત્મ છે.

(૫-૬-૭) દેવવંદન (ચૈલ્યવંદન), પ્રતિક્રમણ અને મૈત્રી પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્યરથ ભાવનાનું ચિંતન એ પણ અધ્યાત્મ છે.

ઉપરોક્ત અધ્યાત્મયોગની વ્યાખ્યાઓનું સ્મરણ આ પ્રમાણે સમજાય છે:-

પહેલી વ્યાખ્યા :

વ્રત નિયમોનું દૈનિકાપૂર્વક પાલન કરનાર શ્રાવક અને પાંચ મહાવ્રતધારક સાધુ મહાત્માઓ મૈત્રી આદિ ભાવનાઓથી ચિંતને નિર્મળ બનાવી જે આત્મતત્ત્વનું ચિંતન કરે છે તેને અધ્યાત્મયોગ કહેવાય છે એમ બતાવીને વ્યવહારથી વ્રત નિયમોના પાલનદ્વારા જ આત્મચિંતનરૂપ નિશ્ચલ અધ્યાત્મની ભૂમિકા પ્રાપ્ત થાય છે એમ જણાવ્યું છે અને અધ્યાત્મના સતત વ્યવસાથી ભાવના યોગ પ્રગટે છે.

આ પ્રમાણે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતોએ બતાવેલા દેશવરતિ-સર્વવિરતિરૂપ અથવા દાન-શીલ-તપ-ભાવરૂપ ધર્મનો સમાવેશ અધ્યાત્મ યોગમાં થયેલ છે. અર્થાત્ મોક્ષ સાધક સર્વ અનુષ્ઠાનોનો સંગ્રહ અધ્યાત્મમાં થયેલો છે. અધ્યાત્મની અન્ય વ્યાખ્યાઓમાં એ બાબતને સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે.

બીજી વ્યાખ્યા :

નવકાર મહામંત્ર આદિ સર્વ પ્રકારના “જપ” ને ‘અધ્યાત્મ’ કહે છે. જે કે પ્રથમ વ્યાખ્યામાં સર્વ અનુષ્ઠાનો સાથે “જપ” નો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે-છતાં તેની પ્રધાનતા બતાવવા માટે (આધ્યાત્મિક જીવનમાં જપની અત્યંત અગત્ય બતાવવા માટે) જ અહિં તેનો સ્વતંત્ર નિર્દેશ થયેલો છે.

ધર્મની પ્રાથમિક ભૂમિકાથી માંડીને સર્વોચ્ચ ક્રાંતિની ભૂમિકા સુધી પણ “જપ”ને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ નાના બાળકને પણ પ્રથમ નવકાર મંત્રનો જપ કરાવવાનું શિખવવામાં આવે છે અને ચૌદ પૂર્વધર જેવા મહાન ગીતાર્થ યોગીઓ પણ અંત સમય સુધી મહામંત્રના જપને જપતા રહે છે...કારણ કે જપ એ પાપરૂપી વિષ ઝેરનો પ્રત્યક્ષ અપહાર કરે છે. વિશિષ્ટ મંત્રોચ્ચારથી જેમ તરત જ સર્પાદિનાં ઝેર ઉતરી જાય છે તેવી રીતે જપથી પણ મિથ્યાત્વ મોહનીય આદિ પાપો પળવારમાં પસાયત થઈ જાય છે. એટલું નહિ પરંતુ તે મંત્ર અરિહંતાદિની સ્તુતિરૂપ હોવાથી તેમના અનુગ્રહ-કૃપાને પણ પ્રાપ્ત કરાવે છે.

જેન દર્શનમાં જપ સાધનાનું મહત્ત્વ :

જપની આરાધના પ્રતિજ્ઞા (અભિગ્રહ) ગ્રહણ કરવાપૂર્વક નિત્ય-નિયમિત સ્થાને અને નિયમિત સમયમાં મનને મંત્રાક્ષરો ઉપર કે તેના અર્થચિંતનમાં અથવા પ્રભુમૂર્તિ ઉપર કેન્દ્રિત કરીને નિર્જન-એકાંત-પવિત્ર સ્થળમાં (જપની સાધના) કરવાથી તે શીઘ્ર ફળદાયી બને છે.

જેમ જેમ મનની એકાગ્રતા વધતી જાય છે તેમ તેમ આત્મશક્તિઓનો ઝડપી વિકાસ થતો જાય છે. તેમજ વિવિધ પ્રકારના દિવ્ય અનુભવો પણ થાય છે.

“જપ” એ ધ્યાનનું સાધન છે. અર્થાત્ જપ એ અભ્યાસ દ્વારા ધ્યાનરૂપે પરિણમે છે.

શ્રી યોગશાસ્ત્રના આઠમા પ્રકાશમાં પદ્મથ ધ્યાનરૂપે અનેક મંત્રોનું ધ્યાન કરવાની વિવિધ પ્રક્રિયાઓ બતાવવામાં આવી છે.

‘અનેક પ્રકારના અનુષ્ઠાનોમાં નવકાર મંત્ર વિગેરેનો જપ સર્વવ્યાપક બનેલો છે. જેમ કે’

(૧) વીશ સ્થાનક, નવપદ, વર્ધમાન આયર્ગિલ અને ઉપધાન તપ આદિ સર્વ પ્રકારના તપમાં પ્રતિદિને ૨૦૦૦ વાર મંત્રનો જપ જપવાનું વિધાન છે.

(૨) કોઈપણ શુભ કાર્યના પ્રારંભમાં નવકાર મહામંત્રનું સ્મરણ અવશ્ય કરવામાં આવે છે.

(૩) ઉપધાન તપમાં એક લાખ નવકાર મહામંત્રનો જપ કરવાનું વિધાન છે અને પ્રતિદિન સો (૧૦૦) લોગસ્સનું કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ ધ્યાન (માનસિક જપ) કરવાનું હોય છે. શત્રુજય તીર્થની નવવાણુ યાત્રા અને ગિરિરાજમાં ચાતુર્માસ કરનારને પણ લાખ નવકારમંત્રનો જપ યાત્રા સાથે વિહિત કરેલો છે.

(૪) નામસ્તવરૂપ લોગસ્સ સુત્ર પણ *દેવતા-સ્તવ સ્વરૂપ હોવાથી શ્રેષ્ઠ મંત્ર છે, અને તેનો પ્રયોગ પ્રતિક્રમણ આદિ આવશ્યક ક્રિયાઓમાં અને વિવિધ તપોમાં વારંવાર થાય છે.

(૫) “યોગોદ્વહન” (સૂત્ર - સિધ્ધાંતના રહસ્યને પ્રાપ્ત કરાવવા માટેની) વિશિષ્ટ પ્રક્રિયામાં પણ વારંવાર શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર અને લોગસ્સ સૂત્રનો ભાષ્ય-જપ અને માનસિક જપ (કાયોત્સર્ગ) કરવાનું વિધાન છે.

(૬) શ્રી તીર્થ કર પરમાત્માએ અર્થથી પ્રકાશિત કરેલા અને શ્રી ગણુપર ભગવંતોએ સૂત્ર રૂપે ગૂંથેલા આગમ ગ્રંથો એ મંત્ર સ્વરૂપ જ છે. તે સૂત્રોનો સ્વાધ્યાય સાધુ ભગવંતોને દિન રાત્રિમાં ચાર-પાંચ પ્રહર સુધી કરવાનું વિધાન છે. તે પણ સૂત્ર રૂપી મંત્રોનો એક પ્રકારનો જપ છે.

(૭) ચૈત્યવંદન, દેવવંદન, સ્તુતિ, સ્તવન સ્તોત્ર અને નવ સ્મરણાદિ પણ દેવતા સ્તવરૂપ હોવાથી ભાષ્ય જપ જ છે, અને તે સર્વેનો ઉપયોગ સર્વ આરાધકો નિરંતર કરે છે.

આ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે પ્રત્યેક ધર્મ ક્રિયાઓમાં “જપ” ખૂબ જ વ્યાપક અને સારું છે.

*જપ: સન્મંત્ર વિષય:, સચોક્તો દેવતાસ્તવ: ।

દૃષ્ટ: પાપાપહારોડ્સમાદ્, વિષાય હરણં તથા ॥ (યોગચિન્દુ)

જપ એ સર્વોપયોગી, સદૃજ અને સરલ સાધના હોવાથી સર્વ પ્રકારના સાધકોને સુસાધ્ય, રુચિકર અને હિતકર છે.

આત્મા આ રીતે જાપના સતત અભ્યાસથી પણ જાવનાયોગ અને ધ્યાનયોગને પ્રાપ્ત કરે છે અને નિરંતર નિયમિત જપ કરનાર સાધક અધ્યાત્મના સૂક્ષ્મ રહસ્યોને અનુક્રમે જાણી શકે છે.

અધ્યાત્મની ત્રીજી અને ચોથી વ્યાખ્યામાં સ્વઔચિત્યાલોચનપૂર્વક ધર્મપ્રવર્તન અને આત્મસંપ્રેક્ષણ એ પણ અધ્યાત્મ છે એમ બતાવવામાં આવ્યું છે.

ત્રીજી વ્યાખ્યા :-

સ્વઔચિત્યાલોચન એટલે પોતાની યોગ્યતાનો વિચાર નીચે મુજબના ત્રણ પ્રકારથી કરવો :-

(૧) યોગશુદ્ધિ :- મન, વચન અને કાયાના પ્રશસ્ત વ્યાપારથી યોગ્યતાનો વિચાર કરવો એટલે કે શુભ ચિંતન, શુભ વક્તવ્ય, હિત-મિત સત્યવચન અને જયજ્ઞા-પૂર્વક ગમન, આ રીતે ત્રણ યોગોની શુદ્ધિ વડે પોતાની યોગ્યતા વિચારવી.

(૨) જનવાદ :- મારા વિષયમાં જનસમૂહ શું કહે છે તે ઉપરથી પોતાની યોગ્યતાનું માપ કાઢવું.

(૩) લિંગ-શકુન ઉપચ્યુતિ દ્વારા કાર્યસિદ્ધિની યોગ્યતાનો વિચાર કરવો. જેમકે કાષ્ઠ પણ કાર્ય કરતાં પહેલાં શુભ શકુન વિગેરે જોવામાં આવે છે અથવા તો ‘કાર્ય અવશ્ય સિદ્ધ થશે’ એવું અન્ય સજ્જન પુરુષોના મુખેથી સાંભળવામાં આવે તો સમજવું કે કાર્યસિદ્ધિ અવશ્ય થવાની છે. તે પૂર્વક ધર્મપ્રવર્તન ઉપરોક્ત રીતે સ્વયોગ્યતાનો વિચાર કરવાપૂર્વક ચૈત્યવંદન, વ્રત, નિયમ આદિ ધર્માનુષ્ઠાનમાં પ્રવ્રત્તિ કરવી, જેથી તે પ્રવ્રતિ અવશ્ય અભીષ્ટ ફળને આપનારી બને છે. સાધકની જેમ જેમ ધર્મમાં પ્રીતિ વધે છે તેમ તેમ જાવના વિશુદ્ધિ વૃદ્ધિ પામે છે. ધર્મમાં ગાઢપ્રીતિ થયા વિના સ્વયોગ્યતાનો વિચાર કરવાનું સૂઝતું જ નથી. તેથી વ્રત જાગ્રદિના જાયથી જાયબીન અનેકો બ્રહ્માણુ શ્રાવક સર્વવિરતિ કે દેશવિરતિ આદિ સ્વીકારતાં પહેલાં પોતાની યોગ્યતાનો યુક્તિપૂર્વક સંપૂર્ણ (પૂરતો) વિચાર કરે છે.

શ્રી યોગ્યોગ્ય:- આત્મસંપ્રેક્ષણ એટલે આત્મનિરીક્ષણ:

અણુવ્રત કે મહાવ્રતનો સ્વીકાર કર્યા પછી તેના પાલનમાં તત્પર બનેલા સાધકને ક્યારેક તીવ્ર અશુભ ક્રમના ઉદયથી વ્રતમાં અતિચાર કે ભંગ થવાનો ભય ઉત્પન્ન થાય તો તે ભયની નિવૃત્તિ માટે આત્મસંપ્રેક્ષણ-આત્મનિરીક્ષણ કરે છે કે, “ગ્રહણ કરેલા વ્રત-નિયમનું કેટલું પાલન થયું છે? કેટલું બાકી છે? મારી ચાલુ પ્રવૃત્તિ, મારા વ્રત નિયમને બાધ કરનારી તો નથી ને?” આવી રીતે આત્મ નિરીક્ષણ કરીને વ્રત-નિયમમાં દૃઢતા લાવવા માટે દેવાધિદેવ પરમાત્મા અથવા સદ્ગુરુ કે સાધર્મિક બંધુનો આશ્રય ગ્રહણ કરે છે તેમના અચિંત્ય પ્રભાવથી અશુભ કર્મોનો શીઘ્ર નાશ થઈ જાય છે. તેથી અશુભ વિચારો આવતા સર્વથા અટકી જાય છે.

૫-૬-૭ યોગ્યોગ્યમાં

(૫) દેવવંદન [પ્રભુ ભક્તિ]

(૬) સામાયિક, પ્રતિક્રમણ [પદ આવશ્યક સ્વરૂપ અથવા પાપના પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપ] અને

(૭) મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ એ પણ “અધ્યાત્મ” છે.

આ ત્રણેય યોગ્યોગ્યોમાં પણ સમગ્ર ધર્મ અનુષ્ઠાનોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. તેનું રહસ્ય સૂક્ષ્મ અનુપ્રેક્ષા દ્વારા સમગ્ર શકાય છે તથા ભગ્યત્વ (જીવની સુક્રિતગમન યોગ્યતા)નો વિકાસ, ચતુઃશરણુ ગ્રહણ, દુષ્કૃતનિંદા અને સુકૃત અનુમોહના દ્વારા થાય છે અને એ ત્રણેયો સમાવેશ નિમ્નોક્ત અનુષ્ઠાનોમાં થયેલો છે.

(૫) દેવવંદન :- ચંડીસત્યો (ચતુસ્તવ) ગુરુવંદન આદિ દ્વારા અરિહંતાદિ ચારનું શરણુ સ્વીકારવાનું વિધાન છે.

(૬) પ્રતિક્રમણ :- (પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, પશ્ચાત્તાપ) વડે દુષ્કૃતની ગદ્દી (નિંદા) કરવામાં આવે છે.

(૭) ભાવના:- મૈત્રી, પ્રમોદ આદિ ભાવનાથી સુકૃતની અનુમોહનાદિ થાય છે.

સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મરૂપ ત્રણે તત્ત્વોની આરાધના, તેમજ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રરૂપ સ્તનત્રયીની આરાધનાનો સમાવેશ પણ પદ આવશ્યકમાં થયેલો છે તે આ પ્રમાણે:-

(૧) સામાયિક :- (સમતાભાવરૂપ) માં ધર્મ તત્ત્વ અને સમ્યક્ ચારિત્ર નો સમાવેશ થયેલ છે.

(૨) ચતુર્વિંશતિસ્તવ :- (પરમાત્મ સ્તુતિરૂપ ભક્તિયોગ) માં દેવતત્ત્વ અને સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનનો સમાવેશ થયેલો છે.

(૩) વંદના :- (ગુરુ વંદનરૂપ ગુરુભાકત) માં ગુરુતત્ત્વ અને સમ્યગ્ દર્શન-જ્ઞાનનો સમાવેશ થયેલો છે.

(૪) પ્રતિકંભણુ :- (પાપ પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ)માં તપરૂપ ધર્મતત્ત્વ અને સમ્યગ્ ચારિત્રનો સમાવેશ થયેલો છે

(૫) કાચોત્સર્ગ :- (વિશિષ્ટ ધ્યાન સ્વરૂપ)માં તપરૂપ ધર્મતત્ત્વ અને સમ્યગ્ ચારિત્રનો સમાવેશ થયેલો છે.

(૬) પ્રત્યાખ્યાન :- (રૂપરિજ્ઞા, પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞારૂપ) માં ધર્મતત્ત્વ અને સમ્યક્ચારિત્રનો સમાવેશ થયેલો છે.

આ પ્રમાણે પાંચે પરમેષ્ઠિ ભગવાંતોનો તથા નવે પદોની આરાધનાનો પણ સમાવેશ પદ આવશ્યકમાં થયેલો જ છે.

શ્રી ગણધર ભગવાંતો વિગેરે મહાપુરુષો પણ જેનું આરાધન નિત્ય કરે છે તે પદ આવશ્યકમાં રહેલા મહાન ભક્તિયોગ, સમતાયોગ આદિ યોગોના રહસ્યને પ્રગટ કરવામાં તો અનુભવ જ્ઞાનીઓ જ સમર્થ છે !

પદ આવશ્યકનું સંક્ષિપ્ત રહસ્ય :-

જાંગુલીમંત્રના પ્રભાવથી જેમ વિપધરોના વિષ પળવારમાં ઉતરી જાય છે તેમ સામાયિક આદિ આવશ્યકના આરાધનથી અતિચાર-દોષોની આલોચના કરી તેનો જાડો પશ્ચાત્તાપ કરવાથી આત્મા કર્મવિપથી મુક્ત બને છે, અશુભ કર્મ રહિત બને છે.

(૧) સામાયિક :- સર્વ સાવધયોગ વ્યાપારનો ત્યાગ કરી સમભાવમાં રહેવું એ જ સામાયિક છે. તે સામાયિકથી રાગ દ્વેષરૂપી મલિનતા દૂર થતાં આત્મા નિર્મળ બને છે. તેથી સામાયિક એ જ આત્માનો સ્વભાવ છે. અથવા નિશ્ચયથી આત્મા એ જ સામાયિક છે.

સામાયિક એ સકળ દ્વાદશાંગીનો સાર-સંક્ષેપ છે. શ્રી તીર્થંકર દેવો પણ સંયમગ્રહણ કરતી વેળાએ ‘સામાયિક સૂત્ર’નું ઉચ્ચારણ કરે છે. તેમજ તેઓ “સર્વ સામાયિક” દ્વારા કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરે છે અને ભવ્ય જીવોના સર્વ પ્રકારના શારીરિક-માનસિક દુઃખોના નાશ કરવાના અનન્ય ઉપાય તરીકે “સામાયિક”નો ઉપદેશ આપે છે.

સમતાનો લાભ એજ સામાયિક. સમતા એ આત્માનો ગુણ છે. ગુણ ગુણીનો કથંચિદ્ અભેદ હોવાથી આત્માને જ સામાયિક કહેવામાં આવે છે. સમતા એ તો અમૃતના અભિનવ-નવીન મેઘની વૃષ્ટિ સમાન છે, જે તૃણાંત્રી તીવ્ર તૃપાને શાંત કરી દે છે. સ્વભાવ રમણતા એ સમતા છે પરભાવ રમણતા એ મમતા છે. સમતાથી મમતાનો વિષમ વિષજ્વર વિનષ્ટ થઈ જાય છે.

સમતાંત્રી સૂર્યનો ઉદય થતાં રાગ-દ્વેષ રૂપી ગાઢ અંધકારનો વિલય થઈ જાય છે. તેથી જ યોગીપુરુષોને પોતાના આત્મામાંજ પરમાત્મસ્વરૂપનાં દર્શન થાય છે.

શત્રુ મિત્ર ઉપર સમભાવ ધારણ કરી રાગ દ્વેષરૂપી શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવી પરમાનંદદાયક સામાયિક જલમાં ઝીલવાથી સમગ્ર કર્મ મલીનતા દૂર થઈ જાય છે.

કરોડો જન્મ સુધી કરેલા તીવ્ર તપથી પણ જે કર્મો નાશ નથી પામતા તે કર્મો પળમાત્રના સમભાવથી વિનષ્ટ થાય છે.

સામાયિક-આવશ્યકતા સતત સેવનથી આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને ઝોળખીને તેમાં રમણતા કરે છે. તેથી જ આગમોમાં સામાયિકનો અપૂર્વ મહિમા બતાવેલો છે.

સામાયિકના પરિણામથી અનંત આત્માઓ સિદ્ધિગતિને પામી, અનંત અક્ષય-અવ્યાપાધ અને શાશ્વત સુખના સ્વામી બન્યા છે અને ભવિષ્યમાં પણ બનશે.

(૨) અઉપીસત્થો : (અતુર્વિંશતિ સ્તવ) : આ આવશ્યકમાં સામાયિક ધર્મના આદ્ય પ્રકાશક દેવાધિદેવ અરિહંત પરમાત્માઓ અને તેમના સદ્ગુણોની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે. તે સ્તુતિ દ્વારા અધ્યવસાયોની વિશુદ્ધિ થાય છે. અને અધ્યવસાયોની વિશુદ્ધિથી

કર્મક્ષયરૂપ મોક્ષક્ષણની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પરમાત્મલક્ષિતથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે અને સમ્યગ્દર્શન દ્વારા ભાવસમાધિ મળે છે તેથી મોક્ષ થાય છે. માટે પરમાત્મલક્ષિત એજ મોક્ષનું મૂળ કારણ છે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે, “શ્રી જિનેશ્વરદેવની પરમલક્ષિત વડે પૂર્વસંચિત સમગ્ર કર્મોનો ક્ષય થઈ જાય છે. કારણ કે શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્મા જ સર્વોત્કૃષ્ટગુણી અને સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપકારી છે. તેઓની લક્ષિત એ ઉત્કૃષ્ટ ગુણ બહુમાન છે અને ઉત્કૃષ્ટ ગુણ બહુમાન એ કર્મવનને યાજવામાં દાવાનળ સમાન છે.”*

(૩) વંદના : આ આવશ્યકમાં સામાયિક ધર્મનું પાલન કરનારા સદ્ગુરુઓને વિધિપૂર્વક વંદન કરવાનું વિધાન છે. વિનય એજ ધર્મનું મૂળ છે અને તે બહુમાનપૂર્વક ગુણીપુરુષોના વંદન-પૂજન કરવાથી થાય છે. ગીતાર્થ ગુરુવર્યોને બ્રહ્મ દોષ રહિત અને તેત્રીસ આશ્વાતના વર્ણને ભાવપૂર્વક વંદન કરવાથી અશુભ કર્મોનો ક્ષય અને ઉચ્ચ ગોત્ર આદિ શુભ કર્મોનો અંધ થાય છે તેમજ ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન અને તીર્થંકરપદ આદિની પ્રાપ્તિ પણ સુલભ બને છે.

આ પ્રમાણે બીજા આવશ્યકમાં દેવતત્ત્વની લક્ષિત અને ત્રીજા આવશ્યકમાં ગુરુતત્ત્વની લક્ષિત નિરંતર અવશ્ય કરવાનું બતાવી લક્ષિતયોગની પ્રધાનતા દર્શાવવામાં આવી છે.

(૪) પ્રતિક્રિયા : (જ્ઞાનાદિ) પાંચ પ્રકારના આચારોના પાલનમાં કોઈ રખડાના થઈ હોય અર્થાત્ કોઈપણ દૂષણ-અતિચાર લાગ્યા હોય તેની આલોચનાપૂર્વક નિંદા કરવી અર્થાત્ સદ્ગુરુ સમક્ષ પ્રગટ કરી તે પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવું. પોતાથી થઈ ગયેલી ભૂલોનો સ્વીકાર કરી તે પાપથી પાછા હટવું. “ફરીને તેવી ભૂલ નહિ કરું” એવા નિર્ણયપૂર્વક મિચ્છામિ દુઃકરું આપવું (આ માટે પાપ મિથ્યા થાઓ). સદ્ગુરુની આગળ પાપશલ્યને પ્રકાશિત કરી નિઃશલ્ય બનાવવાથી ભાવની વિશુદ્ધિ થાય છે.

* ભક્તીય જિજ્ઞાસુરિદાણં સ્વિજ્જન્તિ પુરુષ સંચિયા કમ્મા ।

ગુણ પગરિસ વહુમાણો કમ્મ વળદવાળલો જેણ ॥ -લલિત વિસ્તર

પ્રતિક્રમણ કોનું થાય? :- નિષિદ્ધ કાર્યો કરવાથી, કરણીય કાર્યો નહિ કરવાથી તથા જિનોકત તત્ત્વની અશ્રદ્ધા કરવાથી તેમજ જિનવચનની વિપરીત પ્રક્રપણા કરવાથી લાગેલા દોષોનું પ્રતિક્રમણ કરવું જોઈએ અથવા ઉપરોક્ત દોષોમાંથી કોઈ દોષ ન પણ લાગ્યો હોય છતાં પ્રતિક્રમણ કરવું એ ત્રીજા ઔષધનું જેમ મહાન ગુણકારી છે.

પ્રતિક્રમણનો શબ્દાર્થ : પાછા ફરવું-પાછા હાવું અર્થાત્ પોતાની ભૂમિકા (સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવક યા સાધુધર્મ) થી પ્રમાદવશ નીચેની ભૂમિકામાં આવ્યા પછી ફરીને પોતાની મૂળ ભૂમિકામાં આવવું તેને પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે.

(૫) કાયાત્સર્ગ : શરીરનો ત્યાગ અર્થાત્ આકાર સહિત શરીરનો ત્યાગ કરવો : સાકારના એ અર્થ થાય છે : (૧) સાકાર-કાયાત્સર્ગ યોગ્ય શરીરનો આકાર બનાવવો અર્થાત્ લાંબા હાથ કરી જનમુદ્રાએ ઉભા રહી હજન ચઢન આદિ ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરવો.

(૨) સાકાર-ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસ આદિ આર આગાર-અપરાદ છોડીને કાયાનો ત્યાગ કરવો અર્થાત્ એક રથાનમાં મૌન અને ધ્યાન સિવાય અન્ય સર્વ ક્રિયાઓનો અમુક સમય સુધી ત્યાગ કરવો.

આઠ નિમિત્તો (હેતુઓ) થી કાયાત્સર્ગ કરવાનું વિધાન :-

(૧) પાપ ક્ષયણ (૨) વંદન (૩) પૂજન (કેશર. સુગંધી ચૂર્ણ, પુષ્પમાળા વડે અર્ચન કરવું), (૪) સત્કાર - [શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર, આભૂષણ આદિ વડે અર્ચન કરવું] (૫) સન્માન-વાચિક સ્તુતિ અથવા ગુણ પ્રશંસા કરવી, (૬) ઓધિલાલ-જનધર્મની પ્રાપ્તિ, (૭) મોક્ષ અને (૮) શાસનદેવના સ્મરણ-એ માટે કાયાત્સર્ગ કરાય છે.

ઉપરોક્ત નિમિત્તોથી કરાતો કાયાત્સર્ગ પણ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતાં શ્રદ્ધા, મેદા, ધૃતિ, ધારણા અને અનુપેક્ષાપૂર્વક કરવાથી ઈષ્ટફળની સિદ્ધિ થાય.

પ્રથમ ઔષધ : રોગ હોય તો મટાડે પણ જો રોગ ન હોય તો નવો ઉત્પન્ન કરે.

બીજું ઔષધ : રોગ હોય તો મટાડે પણ જો રોગ ન હોય તો નુકશાન કે કાયદો ન કરે.

ત્રીજું ઔષધ : રોગ હોય તો મટાડે, રોગ ન હોય તો આરોગ્યની વૃદ્ધિ-પુષ્ટિ કરે.

શ્રદ્ધા:-સ્વ અભિલાષારૂપ છે, અર્થાત્ મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશ્ચમથી જન્ય ચિત્તપ્રસાદ-પ્રસન્નતા થાય છે તે.

મેધા:-અન્યગ્રહણ પટુ પરિણામરૂપ છે અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશ્ચમથી જન્ય ચિત્ત પરિણામરૂપ હોવાથી અન્ય-શાસ્ત્રના રહસ્યને ગ્રહણ કરવામાં કુશળતા પ્રાપ્ત થાય છે.

ધૃતિ:-મનઃપ્રશ્લિધાન સ્વરૂપા-મોહનીયકર્મના ક્ષયોપશ્ચમથી ઉત્પન્ન થયેલી તથા દીનતા અને ઉત્સુકતા રહિત ધીર અને ગંભીર આશ્ચર્યયુક્ત હોય છે.

ધારણા: પ્રસ્તુત વસ્તુની અવિરમ્ભૂતિ અર્થાત્ સ્મૃતિ સ્વરૂપ છે.

અનુપ્રેક્ષા:-તત્ત્વાર્થ અનુચિન્નતરૂપ અનુપ્રેક્ષા છે. તે પણ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશ્ચમથી જન્ય અનુભૂત પદાર્થના વિશિષ્ટ અભ્યાસ (પુનઃ પુનઃ આવૃત્તિ) રૂપ છે.

શ્રદ્ધાથી મેધા ઉત્પન્ન થાય અને મેધાથી ધૃતિ, ધૃતિથી ધારણા અને ધારણાથી અનુપ્રેક્ષા. એમ અનુક્રમે એ ગુણોની ઉત્પત્તિ થાય છે. તેમજ અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામે છે.

સદા હરહમેશ વધતી જતી શ્રદ્ધા આદિ પૂર્વક કાર્યોત્સર્ગ કરવામાં આવે તો જ મોખિલાલ અને મોક્ષની અનુક્રમે પ્રાપ્તિ થાય છે!

“શ્રદ્ધા મેધા ધૃતિ, ધારણા અને અનુપ્રેક્ષા એ પાંચે અપૂર્વકરણરૂપ મહાસમાધિનાં બીજો છે” તે શ્રદ્ધાદિ બીજોના અતિશય અને પરિપાકથી જ સમાધિદશા પ્રાપ્ત થતાં અનુક્રમે અપૂર્વકરણરૂપ મહાસમાધિ પણ સિદ્ધ થાય છે.

શ્રદ્ધાદિ ચારના પરિપાકથી અનુપ્રેક્ષાની શક્તિ વધે છે અને અનુપ્રેક્ષા દ્વારા ધ્યાનમાં તન્મયતા-એકાગ્રતા વધે છે અને તે અપૂર્વકરણ - અપૂર્વઅધ્યવસાયરૂપ મહાસમાધિરૂપે પરિણમે છે.

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે “કાર્યોત્સર્ગ” એ વિશિષ્ટ પ્રકારનું ધ્યાન જ છે અને તે વિશિષ્ટ ધ્યાનશક્તિનો પ્રાદુર્ભાવ શ્રદ્ધાદિ ભાવોની અભિવૃદ્ધિથી જ થઈ શકે છે.

દષ્ટાંત દ્વારા વિશેષ રૂપણતા :

શ્રદ્ધા : એ જળશોધકમણિ જેવી છે. જેમ જળશોધકમણિને તળાવ વિગેરેમાં નાખવામાં આવે તો તે કાઢવ વિગેરેની મલીનતા દૂર કરી પાણીને અસંત નિર્મળ સ્વચ્છ બનાવે છે તેમ આ શ્રદ્ધારૂપ મણિ પણ ચિત્તરૂપ સરોવરમાં ઉત્પન્ન થયેલા તત્ત્વ સંબંધી સંશય, ભ્રમ, ચપળતા અને અશ્રદ્ધા આદિ સર્વ મલીનતા દૂર કરી જિનપ્રણીત તત્ત્વમાર્ગને ચિત્તમાં વાસિત બનાવે છે અથવા જિનપ્રણીત તત્ત્વમાર્ગમાં ચિત્તને વાસિત બનાવે છે.

મેધા : રોગીને ઔષધ પ્રત્યે જેમ પરમ ઉપાદેયભાવ હોય છે તેમ શ્રદ્ધાવાન સાધકને (નિપુણ બુદ્ધિ વડે) તત્ત્વપ્રતિપાદક સત્શાસ્ત્રપ્રતિ પરમ ઉપાદેયભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમજ તે શાસ્ત્રઅધ્યયનમાં પ્રયત્નશીલ બને છે, અન્ય પ્રવૃત્તિને છોડીને શાસ્ત્રઅધ્યયનમાં જ આદરપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે.

ધૃતિ : ચિંતામણી રત્નની પ્રાપ્તિ સમાન છે. જેમ કોઇ દરિદ્રીને ચિંતામણી રત્નની પ્રાપ્તિ થઈ હોય અને તેનો અપૂર્વ મહિમા જાણી તેને દરિદ્રતાની ચિંતા મટી જાય છે; તેમ જિનધર્મરૂપી ચિંતામણી રત્નનો અચિંત્ય પ્રભાવ જાણીને સાધક સંસારના સમસ્ત દુઃખોની ચિંતાથી મુક્ત થઈ જાય છે અને વિશિષ્ટ ધૃતિ ઉત્પન્ન થાય છે.

ધારણા : મોતીની માળા પરાવનાર ઝવેરી જેમ તે માળાને વ્યવસ્થિત રીતે ચિત્તની એકાગ્રતાપૂર્વક ઉપયોગ રાખીને પરાવે તો જ માળા અતિસુંદર બને છે. તેમ ધારણાના બળથી સ્થાનાદિ યોગમાં પ્રયત્નશીલ સાધક અન્ય વિક્ષેપોને છોડી વિધિપૂર્વક અનુક્રમે વસ્તુનું દૃઢતાથી ગ્રહણ કરે છે.

અનુપ્રેક્ષા : રત્નશોધક અગ્નિ જેવી છે. જેમ રત્નને શુદ્ધ બનાવનાર અગ્નિ રત્નની ચારે બાજુ વ્યાપ્ત થઈને તેમાં રહેલી સમગ્ર મલીનતાને બાળી નાખીને રત્નને નિર્મળ અને તેજસ્વી બનાવે છે તેમ તત્ત્વચિંતનરૂપ અનુપ્રેક્ષા (અગ્નિ) આત્મરત્નમાં એટલે કે આત્મપ્રદેશમાં બાળીને તેમાં રહેલા સમગ્ર કર્મભળને બાળીને કેવલજ્ઞાન પ્રગટાવે છે.

÷ આ પ્રમાણે શ્રદ્ધા, મેધા, ધૃતિ અને ધારણા એ અનુપ્રેક્ષા (તત્ત્વચિંતનરૂપ ધ્યાન)ના સાધનો છે અને અનુપ્રેક્ષાનો શ્રદ્ધાદિપૂર્વક થતો અતિશય અને પરિપાક (વિકાસ) એ અપૂર્વકરણરૂપ મહાસમાધિમાં અર્થાત્ આત્મતત્ત્વની રમણતામાં પરિણત થાય છે.

કાયોત્સર્ગમાં ઉચ્ચ્વાસ-નિશ્વાસ આદિ આગારો રાખી આઠ શ્વાસોશ્વાસાદિ કાળપ્રમાણુ કાયોત્સર્ગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે છે:-

જ્યાં સુધી “નમો અરિહંતાણં” અર્થાત્ અરિહંત પરમાત્માને નમસ્કાર કરી કાયોત્સર્ગ ન પારું ત્યાં સુધી હું એકજ સ્થાનમાં (એક આસને) સ્થિર રહી મૌનપણે ધ્યાન કરીશ અને તે સિવાયની સર્વ પ્રવૃત્તિનો સર્વથા ત્યાગ કરું છું.

‡ કાયોત્સર્ગમાં જઘન્ય આઠ શ્વાસોશ્વાસનો પ્રમાણુ (આવશ્યકાદિમાં) નિયત છે પરંતુ તેવી રીતે ધ્યાનનું ધ્યેય નિયત નથી. ધ્યેય તો આત્માના પરિણામ અનુસાર હોય છે. અને તે ધ્યાનના અનેક ધ્યેય (વિષય) આ પ્રમાણે હોઈ શકે છે:-

- (૧) શ્રી અરિહંત પરમાત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોનું ધ્યાન.
- (૨) જિનોકત જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વોનું ચિંતન.
- (૩) સ્થાન, વર્ણ, અર્થ, આલંબનયોગ.
- (૪) કોષાદિ દોષોની પ્રતિપક્ષી લાવનાઓ-મૈત્રી આદિનું ચિંતન.

આ પ્રમાણે અનેક પ્રશસ્ત ધ્યેય વિષયક ધ્યાન હોય છે. તેમાંથી કોઈપણ નિષ્ઠ ધ્યેયનું ધ્યાન એ વિવેકને ઉત્પન્ન કરે છે એમ શ્રી અરિહંત પરમાત્માએ કહ્યું છે અને તે પ્રમાણે જ તેમના કહેલા શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદિત થયેલું છે.

÷ एतानि श्रद्धादिनि अपूर्वकरणारव्य महासमाधि बीजानि तत्परिपाकाति शयतस्तत्सिद्धये: । (લલિત વિસ્તરા)

† विशिष्ट ध्येय ध्यानं - विधाजन्मबीजं (विवेकोत्पत्तिकारणं) इहोच्छ्वास मानमित्थं, न पुनर्धर्मेयनियमः । यथा परिणामे नैतत् तत्स्थानेशगुणतत्त्वानि वा स्थान वर्णार्थालम्बनानिवा, आत्मीय दोष प्रतिपक्षो वा ॥ (લલિત વિસ્તરા)

* નિયત ધ્યેયના ધ્યાનથી વિવેકની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તેથી ઉપયોગની શુદ્ધિ અર્થાત્ આત્માની નિર્ભળતા થાય છે.

જે આત્માનું ધ્યાનબળ જેટલા પ્રમાણમાં વધુ હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં તેની વિવેકશક્તિ વધે છે અને જેટલી વિવેકશક્તિ વધેલી હોય છે તેટલી તે અનુસારે આત્મપરિણતિ શુદ્ધ બને છે. Δ અને તે શુદ્ધ ભાવથી ઉપાર્જિત શાતાવેદનીયાદિ કર્મ અવન્દ્ય ફળવાળું હોય છે. અર્થાત્-તે કર્મના વિપાક કાળમાં પુનઃ શુદ્ધ ભાવરૂપ ફળની ઉત્પત્તિ થાય છે. જેમ સુવર્ણના ઘટ ભાંગી જાય તો પણ સુવર્ણ જ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ શુદ્ધભાવથી અધ્યેયનું પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય પણ શુદ્ધ પરિણામને ઉત્પન્ન કરે છે, કારણ કે તે શુભકર્મના ઉદયકાળે પણ વિવેકની ઉત્પત્તિ થાય છે. અને વિવેક દ્વારા શુદ્ધ ભાવની ઉત્પત્તિ અવશ્ય થાય છે. સર્વત્ર કાર્ય એ પોતાના કારણને અનુરૂપ હોય છે અર્થાત્ કાર્યનો સ્વભાવ કારણના સ્વભાવને અનુસરે છે.

કાયોત્સર્ગ અને અષ્ટાંગ યોગ :-

યમ નિયમનું પાલન કરનાર વ્યક્તિજ કાયોત્સર્ગ માટે યોગ્ય બને છે.

આસન જિનમુદ્રાએ (ઉભા) કાયોત્સર્ગ કરવાનું વિધાન એ એક વિશિષ્ટ પ્રકારનું આસન છે.

પ્રાણાયામ - કાયોત્સર્ગમાં આઠ શ્વાસોશ્વાસ આદિનું નિયત પ્રમાણ અનાવવામાં આવ્યું છે.

પ્રત્યાહાર - કાયોત્સર્ગમાં ઈન્દ્રિયોને સર્વ વિષયોથી રોકવી પડે છે, તે પ્રત્યાહાર છે.

ધારણા - ધૃતિ ધારણાપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે.

ધ્યાન - અનુપ્રેક્ષાપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે. તે ચિંતનરૂપ ધ્યાન જ છે.

સમાધિ - કાયોત્સર્ગમાં ધ્યાનના સતત અભ્યાસથી અપૂર્વકરણરૂપ મહાસમાધિ પ્રગટે છે

* एतद् विधाजन्मबीजं तत् पारमेश्वरम्, अतः इत्थमेवोपयोगशुद्धेः ।

(લલિત વિસ્તરા)

Δ शुद्धभावोपात्तं कर्म अवध्यम् - सुवर्णघटाधुदाहरणात् ।

एतदुदयते विधाजन्म : कारणानुरूपत्वेन । (લલિત વિસ્તરા)

□ કાયોત્સર્ગનું ફળ:-

ચતુર્દશ પૂર્વધર શ્રી ભદ્રાહુસ્વામીએ આવશ્યક નિયુક્તિમાં કાયોત્સર્ગનાં ફળ આ પ્રમાણે બતાવ્યાં છે :-

- (૧) દેહ જડય શુદ્ધિ - શ્લેષ્માદિથી થતી જડતાનો નાશ થાય છે.
- (૨) મતિ જડય શુદ્ધિ - મનની ગતિ કેન્દ્રિત થવાથી મતિ-શુદ્ધિની શુદ્ધિ થાય છે.
- (૩) સુખ દુઃખ તિતિક્ષા - સુખ-દુઃખને સમભાવથી સહન કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.
- (૪) અનુપ્રેક્ષા - અનિત્યત્વાદિ ભાવનાઓનો અભ્યાસ વૃદ્ધિ પામે છે.
- (૫) ધ્યાન - ધ્યાનનો અભ્યાસ સહજ બની જાય છે.

પચ્ચક્ષુખાણુ - પ્રત્યાખ્યાન આવશ્યકમાં ચાર આહાર વિગેરેના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા લેવામાં આવે છે. ઇચ્છાઓ આકાશ જેવી અનંત છે. ઇચ્છાઓ કદી તૃપ્ત થતી નથી. માટે તે ઇચ્છાઓને પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા રોકવામાં આવે છે.

“ઇચ્છારોધન તપ નમોઃ” ઇચ્છાઓનો નિરોધ એજ તપ છે અને તે પણ ક્ષમા-સમતાપૂર્વક કરવામાં આવે તો નિકાયિત કર્મોનો પણ ક્ષય થઇ જાય છે. તેના પ્રભાવે અનેક લગ્નિધઓ પ્રગટે છે અને અષ્ટસિદ્ધિ, નવનિધિ, સ્વર્ગ, દેવન્દ્ર, નરેન્દ્ર, આદિ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે...અને અનુક્રમે શાશ્વત સુખરૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ પણ થાય છે.

પચ્ચક્ષુખાણુ (પ્રતિજ્ઞા) નહિ કરવાથી મિથ્યાત્વ, અવિરતિ આદિ (કર્મબંધના હેતુઓ) ટળતા નથી અને અવિરતિ ટળ્યા વિના વિરતિ (ચારિત્ર) પ્રગટતી નથી અને વિરતિ વિના મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી...તેથી મોક્ષમાર્ગનું મૂળ પચ્ચક્ષુખાણુ છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

દ્વિસાદિ પાપ નહિ કરનારને પણ એકેન્દ્રિયની જેમ પાપની પ્રતિજ્ઞા નહિ કરવાથી પાપનો બંધ થાય છે. માટે એક ક્ષણમાત્ર પણ પચ્ચક્ષુખાણુ (પ્રતિજ્ઞા) વિના ન રહેવું.

□ દેહમઙ્ગજડ્ડ શુદ્ધી-સુહૃદુહ તિતિક્ષયાઅણુપેહા ।

જાયઙ્ગ ય સુહજ્ઞાણં, ણ્યમ્મો કાઉસ્સગમ્મિ ॥ (આ. નિ)

કોઈને પાપ કરવાનો વિચાર પણ ન રૂંધેો હોય, પાપકારી વચ્ચે પણ ન ઉચ્ચાર્યો હોય અને કાયાથી પાપપ્રવૃત્તિ પણ ન કરતો હોય છતાં તે પાપના પચ્ચક્ષ્ણાણુ ક્યો વિના (પાપ) અશુભકર્મબંધની પરંપરા બાંધે છે.

દા. ત. કોઈ ચોર ચોરી કરવા નીકળ્યો પણ રસ્તામાં વૃક્ષ નીચે સૂઈ ગયો તે વખતે તેને ચોરી કરવાનો વિચાર પણ નથી, વચ્ચેનો ઉચ્ચાર પણ નથી અને કાયાની પ્રવૃત્તિ પણ નથી છતાં તે ચોર જ કહેવાય છે, પણ શાહુકાર ગણાતો નથી. તેવી રીતે સંસારી જીવ પણ જ્યાંસુધી પાપની પ્રતિજ્ઞા અદ્ય પણ ન કરે ત્યાંસુધી પાપ ન કરતો હોય તો પણ તે સાધુ (વિરતિ) ન કહેવાય.

પચ્ચક્ષ્ણાણુ એ આત્માનો મૂળ સ્વભાવ છે. પાપથી વિરમવું-અટકવું એ પચ્ચક્ષ્ણાણુ છે અને તે જીવ માત્રનો મૌલિક સ્વભાવ છે, કેમકે આત્માના મૂળ ગુણો જે કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન અને વીતરાગતા આદિ છે તે પાપવિરમણરૂપ પચ્ચક્ષ્ણાણુથી જ પ્રગટે છે.

અપચ્ચક્ષ્ણાણુ-અવિરતિ એ વિકારરૂપ છે અને પચ્ચક્ષ્ણાણુ-વિરતિ આત્મસ્વભાવ રૂપ છે. તે સ્વભાવ (વિરતિ) ને અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની અને સંજ્ઞવલન કષાયો શેકે છે. પચ્ચક્ષ્ણાણુ અર્થાત્ પાપ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવાથી તે તે આવરણો દૂર થતાં વિરતિ આદિ ગુણોનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે.

તત્ત્વાર્થ બાળ્યમાં વિરતિનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે જતાવવામાં આવ્યું છે :-

વિરતિર્નામ જ્ઞાત્વા અમ્યુપેત્યાઽકરણમ્—

પાપને પાપરૂપે જાણી તથા પાપને પાપરૂપે માનીને પાપ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા તે ‘વિરતિ’ છે.

જનદર્શનમાં સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ કે પાંચ મહાવ્રત (સર્વ વિરતિ) આદિનું પાલન પચ્ચક્ષ્ણાણુપૂર્વક જ કરવામાં આવે છે. શ્રી તીર્થ કર ભગવંતો તથા ગણુધર ભગવંતો પણ ચારિત્ર અદ્ય કરવા વખતે સર્વ સાવધ વ્યાપારના પચ્ચક્ષ્ણાણુ કરે છે.

પચ્ચક્ષ્ણાણુ એજ મોક્ષમાર્ગ છે.

મોક્ષના સાધકે તત્ત્વો સંવર અને નિજંરા છે.

,, બાધક ,, આશ્રવ ,, બંધ ,,,

પચ્ચક્ષ્ણાણુ કરવાથી નવાં આવતાં ક્રમો અટકે છે અને પૂર્વસંચિત ક્રમોનો ક્ષય થાય છે તેથી (પચ્ચક્ષ્ણાણુ એ સંવર-નિર્જરા રૂપ હોવાથી) મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે. આ રીતે પચ્ચક્ષ્ણાણુ એ મોક્ષસાધક સર્વ અનુષ્ઠાનોમાં વ્યાપક છે. સર્વ સાધકોને તે અવશ્ય કરવા યોગ્ય હોવાથી પદ આવશ્યકમાં તેનું મહત્ત્વભયું” સ્થાન ઉચિત છે.

પચ્ચક્ષ્ણાણુનો અધિકારી કોણુ ?

જે પાંચે આચારોના પાલનમાં વ્યવસ્થિત (તત્પર) હોય તેજ પચ્ચક્ષ્ણાણુનો ખરો અધિકારી છે. પચ્ચક્ષ્ણાણુમાં પાંચે આચારોનું પાલન - (૧) પચ્ચક્ષ્ણાણુનું સામાન્યજ્ઞાન પણ અવશ્ય હોય છે. (૨) પાપવ્યાપાર-અવિરતિ હેય છે, એવી શ્રદ્ધા હોય છે. (૩) યથાશક્તિ તે પાપોનો સર્વતઃ કે દેશતઃ ત્યાગ અવશ્ય કરવામાં આવે છે. (૪) પચ્ચક્ષ્ણાણુ દ્વારા દુઃખને સહર્ષ સહન કરવાની શક્તિ પ્રગટે છે. પચ્ચક્ષ્ણાણુ લેનાર ઇચ્છાપૂર્વક જૂખ તરસ વિગેરે દુઃખોને સહન કરવામાં તત્પર હોય છે અને (૫) પચ્ચક્ષ્ણાણુ ગ્રહણ કરવામાં આત્મવીર્ય (શક્તિ) ફેરવાય છે. તે વિના અદ્ય પણ પચ્ચક્ષ્ણાણુ થઇ શકતું નથી. આ રીતે જ્ઞાનાદિ પાંચે આચારોનું પાલન થાય છે.

આ પ્રમાણે ‘પદ આવશ્યક’ એ સર્વ સદાચારોનું મૂળ છે.

શ્રી તીર્થપતિ અને ગણધર ભગવંતો તેમજ સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકા-રૂપ ચતુર્વિધ સંઘની પ્રત્યેક વ્યક્તિને સામાન્યતયા ઉપયોગમાં આવતા પદ આવશ્યકો પ્રત્યેક ધર્મપ્રવૃત્તિની સાથે સંકળાયેલા હોય છે. તેમજ અન્યતર - કોષ્ટપણુ એક સામાયિકાદિ આવશ્યકમાં-શેષ પાંચે આવશ્યકો ગૌણભાવે રહેલા હોય છે. પરંપર એવો ગાઢ સંબંધ હોવાથી કોષ્ટપણુ એક આવશ્યક શેષ પાંચ વિના રહી શકતું નથી. જેમ-સામાયિક ભાવમાં સ્થિત વ્યક્તિ ચતુર્વિંશતિસ્તવ, ગુરૂવંદન, પ્રતિક્રમણુ, કાર્યોત્સર્ગ અને પચ્ચક્ષ્ણાણુ પણ અવશ્ય કરતી હોય છે. સર્વશાસ્ત્રોમાં પદ આવશ્યક સૂત્રોનું પ્રથમ સ્થાન છે એનું એજ કારણુ સમગ્રય છે કે બાકીના સર્વ આગમો પદ આવશ્યકના જ વિસ્તાર સ્વરૂપ છે. તેથી જ સર્વશાસ્ત્રોના જ્ઞાતા ચૌદ પૂર્વધર મહર્ષિઓ પણ પદ આવશ્યકોનું સદા આરાધન કરે છે.

આ રીતે પદ આવશ્યકરૂપ પ્રતિક્રમણુ એ ‘અધ્યાત્મયોગ’ છે એમ સ્પષ્ટ સમજ શકાય છે.

આવશ્યક સૂત્રમાં ૫૮ આવશ્યકના “અર્થાધિકાર” આ પ્રમાણે બતાવવામાં આવ્યા છે :

(૧) સામાયિક અધ્યયનમાં—પ્રાણાતિપાતાદિ સાવચ્છયોગની વિરતિનો અધિકાર છે, અર્થાત્ હિંસા, અસત્ય, ચોરી, અબ્રહ્મ અને પરિગ્રહ આદિ પાપોનો ત્યાગ કરવાનું બતાવ્યું છે.

(૨) ચતુરીસતથો અધ્યયનમાં—શ્રી તીર્થંકર ભગવંતેનું ગુણુ-કીર્તન કરવામાં આવ્યું છે. શ્રી તીર્થંકર ભગવાન સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરાવે છે તેમજ સમ્યગ્દર્શન કર્મક્રમ કરવા માટેનું પ્રધાન સાધન પણ છે.

શ્રી તીર્થંકર પરમાત્મા જ સામાયિક (સાવચ્છયોગ, વિરતિ) ના ઉપદેશક હોવાથી પરમોપકારી છે તેથી તેમની સ્તુતિ કરવી અત્યંત આવશ્યક છે.

(૩) વંદના અધ્યયનમાં—ગુણુવાનની પ્રતિપત્તિ કરવાનું દર્શાવ્યું છે.

(૪) પ્રતિક્રમણ અધ્યયનમાં—અકાર્ય (દુષ્કૃત) ની નિંદાનો અધિકાર છે. પ્રતિક્રમણ કરવાથી પાપની વિશુદ્ધિ થાય છે.

(૫) કાયોત્સર્ગ અધ્યયનમાં - ભાવગુણની ચિકિત્સા કરવાનું ફરમાવ્યું છે. પ્રતિક્રમણ કરવા છતાં જે અશુદ્ધિ રહી જવા પામી હોય તેને કાયોત્સર્ગ દ્વારા દૂર કરવામાં આવે છે.

(૬) પ્રત્યાખ્યાન અધ્યયનમાં—“ગુણુધારણુ” કરવાનો અધિકાર છે અર્થાત્ પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી મૂળગુણુ અને ઉત્તરગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમજ તેનું નિરતિચાર પાલન થાય છે.

૫૮ આવશ્યક દ્વારા પાંચે આચારોનું પાલન થાય છે:—

(૧) સામાયિક અર્થાત્ સાવચ્છયોગના ત્યાગથી અને નિરવચ્છ અનુશાનોના સેવનથી ચારિત્રાચારની વિશુદ્ધિ થાય છે

(૨) ચોતીસ તીર્થંકર દેવોના અદ્ભુત ગુણુકીર્તન દ્વારા દર્શનાચારની વિશુદ્ધિ થાય છે.

(૩) વંદવા-સદ્ગુરુઓની પ્રતિપત્તિદ્વારા જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે તેથી તેમને વંદન કરવાથી જ્ઞાનાચારાદિ આચારોની વિશુદ્ધિ થાય છે.

(૪) પ્રતિક્રમણ દ્વારા ચારિત્રાચારાદિ આચારોની વિશુદ્ધિ થાય છે,

(૫) કાયોત્સર્ગ દ્વારા પણ ,, ,, ,, ,,

(૬) પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા તપાચાર અને વીર્યાચારનું પાલન થાય છે.

મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ ભાવનાઓનું ચિંતન એ પણ “અધ્યાત્મયોગ” જ છે.

(૧) મૈત્રીભાવના - સર્વસત્ત્વો (પ્રાણીઓ) નું હિતચિંતન, હિતભાવના તે મૈત્રી છે. સામાન્ય પુરુષ પણ પોતાના ઉપકારીનું, સ્વજન સંબંધીઓનું તેમજ પરિચિત જનોનું હિત ચિંતવે છે. પરંતુ કાંઈપણ પ્રત્યુપકારની આશા (અપેક્ષા) રાખ્યા વિના સર્વ પ્રાણીઓનું હિત થાઓ, સર્વે જીવો પરમ સુખી બનો, એવું ચિંતન કરવું તે ઉત્કૃષ્ટ મૈત્રી ભાવના છે અને તેના સતત અભ્યાસ દ્વારા સર્વ પ્રકારના વૈર વિરોધ શાંત થઈ જાય છે અને ક્ષમાગુણોના ઉત્તરોત્તર વિકાસ થતો જાય છે તેમજ ચિત્ત અત્યંત પ્રદુષ્ટ અને પ્રસન્ન બને છે.

મૈત્રીભાવની સિદ્ધિ થતાં સાધકના સાન્નિધ્યથી હિંસક, ક્રૂર, પરસ્પર આજ્ઞમ વૈરી પ્રાણીઓ પણ શાંત થઈ જાય છે. પોતાના વૈરભાવને વિસરી જાય છે.

યોગશાસ્ત્રમાં મૈત્રીભાવનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે બતાવ્યું છે:-

કાંઈપણ જીવ પાપ ન કરો; કાંઈપણ જીવ દુઃખી ન થાઓ. સર્વ જીવો કર્મબંધથી મુક્ત બનો, આવી વિચારણાને મૈત્રીભાવના કહેવાય છે.

આ વ્યાખ્યાથી સ્પષ્ટ સમજ શકાય છે કે પ્રાણીમાત્રનું સાચું હિત હિંસાદિપાપોનો પરિહાર કરવાથી જ થઈ શકે છે. દુઃખનું મૂળ કારણ પણ “પાપ” જ છે. પાપના

† (૧) પરહિત ચિંતા મૈત્રી .... (પોડશક)

(૨) મિત્તિમે સર્વભુણસુ .... (વંદિતુ)

(૩) મૈત્રી પવિત્ર પાત્રાય .... (વીતરાગ ઓત્ર)

આચરણથી અશુભ કર્મ બંધાય છે અને અશુભ કર્મના ઉદયથી દુઃખો આવે છે. સુખનું મૂળ કારણ અહિંસાપ્રધાન ધર્મ જ છે. તેના (ધર્મ) આચરણથી જ જીવ સર્વથા કર્મભરણિત બને છે. સર્વ જીવો હિંસાદિ પાપોને છોડી અહિંસાદિ ધર્મ પાલનમાં તત્પર બનેા એવી ભાવના એજ પરમ પવિત્ર મૈત્રીભાવના છે. વ્રત-નિયમના પાલનથી મૈત્રીભાવના તાત્ત્વિક બને છે તેમજ મૈત્રીભાવનાના વિકાસથી વ્રતપાલનમાં સ્થિરતા આવે છે.

(૨) પ્રમોદભાવના :- ગુણાધિક - પોતાનાથી અધિક ગુણી પુરુષો પ્રતિ આદર-બહુમાન થવો તે પ્રમોદભાવ છે. અહિં પરિણામે હિતકારી એવી (આલોક-પરલોકમાં પરમ આનંદ આપનાર) ધર્મપ્રવૃત્તિ કરનારા સત્પુરુષોના સદ્ગુણો જોઈને પ્રમુદિત-આનંદિત થવું તેમજ અવ્યયાધ સુખ અને કેવળ જ્ઞાનાદિ ગુણોના સ્વામી અરિહંત પરમાત્મા તથા સિદ્ધ પરમાત્માની મૂર્તિ આદિ નિહાળી તેમનું સ્વરૂપ આલંબી હર્ષિત થવું તેજ “ તાત્ત્વિક પ્રમોદ ભાવના ” છે.

આ ભાવનાના બળે દેવશુર પ્રત્યે અનન્ય શ્રદ્ધા અને ભક્તિ પ્રગટ થાય છે.

શ્રી નવકાર મહામન્ત્રાદિનો જાપ વીતરામરતુતિ, દેવપૂજા, શુરુવંદન આદિ પ્રમોદભાવસ્વરૂપ અનુષ્ઠાનના સેવનથી પ્રમોદભાવનાનો વિકાસ થાય છે અને તે તે ગુણોનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. અને અનુક્રમે તે ગુણોની પૂર્ણતા થતાં સાધક સિદ્ધ-બુદ્ધ-પરમાત્મા બને છે.

પ્રમોદભાવના એ યોગનું મુખ્ય બીજ છે.

કહ્યું પણ છે કે -

* શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતો ઉપર અત્યંત પ્રીતિયુક્ત ચિત્ત અને તેમને ભાવપૂર્વક નમસ્કાર (વાણી તેમજ કાયા દ્વારા) કરવું એ યોગનું પ્રધાન બીજ છે.

પ્રમોદભાવના એ વિનય સ્વરૂપ છે. વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે. તેમજ પ્રમોદ ભાવના એ ભક્તિ સ્વરૂપ પણ છે. ભક્તિથી સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે છે માટે પ્રમોદ ભાવના એ ધર્મનું તથા સમ્યગ્દર્શનનું મૂળ છે. પ્રત્યેક ગુણ, ગુણી પુરુષોના બહુમાનથી પ્રગટે છે. પ્રમોદભાવના એ ગુણ બહુમાનરૂપ હોવાથી એ સર્વગુણોનું મૂળ છે.

* જિનેષુ કુશલં ચિત્તં.....(યોગ દષ્ટિ સમુચ્ચય)

(૩) કરુણાભાવના :- પ્રાણી માત્ર ઉપર અનુગ્રહયુક્ત હિતચુદ્ધિ થતાં ભાવકરુણા ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વ જીવોને શાશ્વત સુખ પ્રાપ્ત થાઓ, તેમનાં સર્વ દુઃખો-દોષો નાશ પામી જાઓ, એ ભાવકરુણા છે. દયા-કરુણા એ જીવનું લક્ષણ છે. દયાનો પ્રાદુર્ભાવ થવાથી જ યોગબીજનું ગ્રહણ થાય છે.

÷ યોગદષ્ટિમાં કહ્યું છે કે-

દુઃખી જીવો ઉપર અત્યંત દયા, ગુણીજનો ઉપર અદ્વેષ, દીન-અનાથાદિ પ્રતિ ઉચિત પ્રવૃત્તિ, એ ધર્મી જીવમાત્રનું લક્ષણ છે. મૈત્રીભાવનામાં પરહિતચિંતન હોય છે, સારે કરુણાભાવનામાં પરદુઃખવિનાશ કરવાની યથાશક્તિ પ્રવૃત્તિ પણ હોય છે.

તીર્થંકર નામકર્મની નિકાચના સર્વજીવોને જિનશાસનના રસિક બનાવવાની ઉત્કૃષ્ટ કરુણાભાવનાથી જ થાય છે. તેથી કરુણાભાવના એજ તીર્થંકરપદનું તેમજ જિનશાસનનું મૂળ છે. સર્વ ધર્મોનું મૂળ દયા છે. દયામય અહિંસાપ્રધાન ધર્મજ મોક્ષસાધક બને છે. માટે અહિંસા અને તેનું મૂળ કરુણાભાવના એજ મોક્ષનું પ્રધાન સાધન છે.

(૪) માધ્યસ્થભાવના :- પરના દોષોની ઉપેક્ષા કરવી એ માધ્યસ્થ ભાવના છે. અવિનીત, દોષયુક્ત, પાપરક્ત, ધર્મદેષી એવા દુર્ગુણી જીવોના દોષો જોઈ તેની ઉપેક્ષા કરવી પરંતુ તેમના પ્રતિ લેશમાત્ર પણ દ્વેષ ધારણ ન કરવો. કારણ કે ક્રોધપણ જીવ પ્રત્યે કરેલો દ્વેષ એ મહાભયંકર દોષ છે. તેથી આત્મા સમભાવમાં રહી શકતો નથી અને સમભાવ (સમતા) વિના કરેલી સર્વ ક્રિયા નિષ્ફળ જાય છે. વળી ભારેકર્મી જીવોને હિતોપદેશ પણ વિપરીત પરિણામ નિપજવે છે. તેથી તેઓ પ્રતિ માધ્યસ્થ રહેવું એજ યોગ્ય છે. સામાયિકસ્વરૂપ ચારિત્રગુણના વિકાસ માટે માધ્યસ્થ ભાવનાની અત્યંત આવશ્યકતા રહે છે.

મૈત્રીભાવનાથી વૈર-ઝેરનો નાશ થાય છે,

પ્રમોદભાવનાથી ચિત્તની પ્રસન્નતા થાય છે,

કરુણાભાવનાથી હેયું દ્યાર્દ્ર બને છે અને

માધ્યસ્થભાવનાથી પર પ્રત્યેની દોષદૃષ્ટિ દૂર થઈ જાય છે - તેથી આત્મા સ્વભાવમાં સ્થિર થાય છે.

આ પ્રમાણે ચારે ભાવનાઓથી સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રગુણની પ્રાપ્તિ તથા વિકાસ થતો હોવાથી તેની ગણના પણ અધ્યાત્મયોગમાં કરવામાં આવી છે.

અધ્યાત્મયોગનું વારંવાર સેવન કરવાથી અર્થાત્ તેનો નિરંતર અભ્યાસ કરવાથી મન સમાધિયુક્ત અને છે-તે ભાવનાયોગ છે.

ભાવનાયોગથી અનાદિકાલીન મલીનવૃત્તિઓની નિવૃત્તિ થાય છે અને જ્ઞાન-ધ્યાનાદિ ગુણોના અભ્યાસમાં અનુકૂળતા થાય છે તેમજ ચિત્તની વિશુદ્ધિ વધે છે.

અધ્યાત્મયોગ એ ભાવનાયોગરૂપે પરિણમે છે ત્યારે ધ્યાનયોગની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવનાયોગના વિકાસથી ચિત્ત એકજ આલંબનમાં, વાયુરહિત સ્થાનમાં સ્થિર દીપકની જેમ સ્થિર અને છે, તે જ ધ્યાનયોગ છે.

જ્ઞાનની સૂક્ષ્મતા વિના ધ્યાન થઈ શકતું નથી, તેથી પ્રથમ અધ્યાત્મગ્રંથોનો અભ્યાસ કરી તેના જ્ઞાનથી આત્માને ભાવિત બનાવવો જોઈએ જેથી આત્મા કે પરમાત્માના સ્વરૂપમાં મન સુસ્થિર બની શકે. આ જ “ધ્યાનયોગ” છે. ધ્યાનયોગના સતત અભ્યાસથી મન સ્વાધીન (આત્માધીન) બને છે અને તેથી શુભભાવો (પરિણામો)ની સ્થિરતા ટકી રહે છે-અશુભકર્મોનો અનુભવ અટકી જાય છે.

ધ્યાનયોગનો નિરંતર અભ્યાસ કરવાથી જ્યારે ઈષ્ટ-અનિષ્ટ વસ્તુઓમાં સમભાવ પ્રગટે છે અર્થાત્ ઈષ્ટ-અનિષ્ટની કલ્પના ઉત્પન્ન થતી નથી ત્યારે “સમતાયોગ” કહેવાય છે. શુદ્ધ સંગ્રહનયની અપેક્ષાએ સર્વ જીવો સિદ્ધસમાન છે તથા ઈષ્ટ-અનિષ્ટની કલ્પના કર્મજન્ય છે એમ જાણી તેની ઉપેક્ષા કરવાથી અનાદત સમતા પ્રગટે છે-તે જ સમતાયોગ છે.

સમતાયોગી પ્રાપ્ત થયેલી આમર્ષાદિ લક્ષ્ણોનો પ્રયોગ કરતા નથી તેમજ કામપણુ પરપદ્ધતીની અપેક્ષા સેવતા નથી તેથી કેવલજ્ઞાનાદિને આવરણ કરનારા સૂક્ષ્મકર્મોનો પણ નાશ કરવામાં સમર્થ બને છે.

કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વખતે મનદ્રવ્યના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલી વિકલ્પવૃત્તિઓનો નિરોધ અને અયોગી અવસ્થામાં શરીરની પરિરપંદનરૂપ વૃત્તિઓનો પણ નિરોધ અપુનર્ભાવથી થાય છે તે ‘વૃત્તિસંક્ષય’ યોગ કહેવાય છે. આ યોગથી કેવલજ્ઞાન, શૈલેશી અવસ્થા અને સદ્દાનંદમયી મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આ પ્રમાણે અધ્યાત્મયોગ એ ભાવનાયોગનું કારણ છે અને ભાવના, ધ્યાન તથા સમતાયોગ એ વૃત્તિસંક્ષયયોગના કારણ છે.

યોગ એ પરમાર્થથી આત્મામાં રહેલી કર્મસંયોગની યોગ્યતાનો નાશ કરે છે. આત્માની વૃત્તિઓ એ પ્રકારની છે. (૧) સ્થૂલચેષ્ટા (ગમનાગમનરૂપ) અને (૨) સૂક્ષ્મચેષ્ટા (આસોઆસરૂપ) એ કર્મસંયોગ જન્ય છે. તેથી કર્મસંયોગનો યોગ્યતા એજ સંસારવૃક્ષનું મૂળ છે. વૃત્તિઓ તો પક્ષવ (પાંદડા) જેવી છે. મૂળના નાશથી તેનો નાશ આપોઆપ થઈ જવ નો.

અધ્યાત્માદિયોગ કર્મસંયોગની યોગ્યતાનો અનુક્રમે સમૂળ નાશ કરે છે.

ચિત્તવૃત્તિઓનો નિરોધ કરવો એ યોગ છે. તેના એ પ્રકાર છે:—

(૧) અશુભયોગમાંથી નિવૃત્ત થઈને શુભયોગમાં પ્રવૃત્તિ કરવી.

(૨) સર્વથા વૃત્તિઓનો નિરોધ કરવો.

અધ્યાત્માદિ પ્રથમના ચાર યોગમાં પહેલા બેદનો અને વૃત્તિ સંક્ષયમાં બીજા બેદનો સમાવેશ થાય છે.

આ પ્રમાણે અપેક્ષાથી પાંચે યોગ વૃત્તિનિરોધરૂપ હોવા છતાં પ્રારંભમાં એકી સાથે સર્વ વૃત્તિઓનો નિરોધ થઈ શકતો નથી પણ અનુક્રમે દરેક યોગમાં વધારે ને વધારે નિરોધ થાય છે અને અંતે સર્વ નિરોધની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ અયોગીપણું અને તેના કૃણ સ્વરૂપ સિદ્ધિપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

[‘અધ્યાત્મગીતા’ પરના શ્રી અમીકુંવરમુનિકૃત પ્રાચીન ટિપ્પાના આધારે સરળ ગુજરાતી ભાષામાં આ લખાણ કરવાનો યત્નિચિત્ પ્રયાસ કર્યો છે. અજ્ઞાનતાદિ દોષે કોઈ ક્ષતિ થવા પામી હોય તે ભિન્નભિન્ન દુક્રંડમ્.

— ૫. પૃ. તપસ્વી મુનિરાજ શ્રી કંચનવિજયજી મ ના

શિષ્ય પં. કલાપૂર્ણવિજયજી

તમારો કલ્યાણ મિત્ર!

△ કોઈ તદુરસ્ત, અલભસ્ત કાયા, અણુધારી રીતે જ કેન્સર અથવા હૃદયરોગના હુમલાથી નિઃપ્રાણ બની જાય છે ને!

□ કોઈ લાખો - કરોડોની મિલ્કતનો સ્વામી આંખના પલકારામાં જ દેવાળીઓ - કંગાલ બની જાય છે ને!

○ કોઈ અતિ વિશ્વાસુ વ્યક્તિ કલ્પનામાં જ ન આવે તેવી રીતે દગો કરી બેસે છે ને!

* જે વ્યક્તિ ઉપર તમારો અપાર સ્નેહ હતો એજ વ્યક્તિ એકાએક તમારી અણુમાનિતી બની બેસે છે ને!

◆ દિલ દર્ધ, તનતોડ મહેનત કરવા છતાં સૌ કોઈ તમને ઘણીવાર અપયશ જ આપે છે ને!

● સંસારની વજ્રશિલા ઉપર કેટકેટલીવાર પછડાટ ખાઈ હાડકાં નરમ કર્યાં છે ને!

■ આવી વિચિત્રતાઓનું શું કારણ હશે?

આ આશ્ચર્યજનક ઘટનાઓ - અજાયબીઓ પાછળનું રહસ્ય જાણવાની તમને જિજ્ઞાસા છે ને?

તો આપને અમારી સલાહ છે કે પૂજ્ય પં. મહારાજ સાહેબ શ્રી કલાપૂર્ણવિજયજી મ. સા. સંપાદિત “તત્ત્વજ્ઞાન પ્રવેશિકા” પુસ્તક અવશ્ય વાંચવું જ પડશે.

એમાં આ સંસારની અનેક વિચિત્ર ઘટનાઓ પાછળનું રહસ્ય સમજાઈ જશે.

જીવન જીવવા માટેની કોઈ દિવ્યદ્રષ્ટિ પ્રાપ્ત થશે.

તમારા કલ્યાણ મિત્રની ગરજ સારે એવું આ પ્રાણવાન પ્રકાશન છે.

ફક્ત રૂપિયા ચાર નો મનીઓર્ડર કરી ઘરબેઠે આ જલદી જલદી મેળવી લેા!

ડૉ. યુ. પી. દેદીઆ

અંજાર (કચ્છ)

અધ્યાત્મગીતા સાર

જૈન દર્શન સ્યાદ્વાદમય છે.

નિત્ય-અનિત્યાદિ (પરસ્પર વિરોધી) અનેક ધર્મયુક્ત વસ્તુને માનવી...એ સ્યાદ્વાદનું લક્ષણ છે. “અધ્યાત્મ ગીતા” માં સ્યાદ્વાદ શૈલીએ અધ્યાત્મનું અદ્ભુત સ્વરૂપ આલેખવામાં આવ્યું છે. નય, નિક્ષેપ અને પ્રમાણાદિ દ્વારા આત્માનું સ્વરૂપ વિચારવાથી “આત્મજ્ઞાન” પ્રગટે છે. આત્મજ્ઞાન વડે.... આત્મશ્રિ-તત્ત્વ શ્રદ્ધા દૃઢ થાય છે અને સમ્યગ્ શ્રદ્ધાયુક્ત જ્ઞાન વડે સ્વભાવ રમણતારૂપ સમ્યક્ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. ચારિત્ર દ્વારા મોક્ષ-શાશ્વતસુખની સંપ્રાપ્તિ થાય છે.... નિમ્મનંદની મસ્તી પ્રગટે છે!!

અધ્યાત્માદિ પાંચ યોગ :-

આત્માના સ્વરૂપની નય-નિક્ષેપાદિ દ્વારા વારંવાર વિચારણા કરવાથી આત્મજ્ઞાન લાવિત બને છે. લાવિત બનેલું આત્મજ્ઞાન, આત્મધ્યાન પ્રગટાવે છે. ધ્યાન વડે સમતા પ્રગટે છે અને સમતારસમાં નિમગ્ન બનેલો આત્મા વૃત્તિઓનો સર્વથા ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન અને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

આ રીતે “યોગ બિન્દુ” માં બતાવેલા “અધ્યાત્મ, ભાવના, ધ્યાન, સમતા અને વૃત્તિસંક્ષયયોગ” નું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ પણ તેના કાર્ય રૂપે બતાવવામાં આવ્યું છે.... તે આ પ્રમાણે :-

(૧) અધ્યાત્મ યોગ :-

ઉચિત પ્રવૃત્તિયુક્ત વનધારી આત્મા મૈત્ર્યાદિ ભાવનાઓથી લાવિત બની શાસ્ત્ર-આગમ દ્વારા જે આત્મતત્ત્વાદિનું ચિંતન કરે છે તે તત્ત્વચિંતનને “અધ્યાત્મ” કહેવાય છે. દેવવંદન, સમ્યક્ પ્રતિક્રમણ અને મૈત્રી પ્રમોદ વિગેરે ભાવનાઓનું ચિંતન એ પણ અધ્યાત્મ છે. અધ્યાત્મ યોગ એ સર્વ યોગોનું મૂળ છે. તેની પ્રાપ્તિ થવી અતિ દુર્લભ છે. માટે તે અધ્યાત્મ યોગને પ્રાપ્ત કરાવનાર

તેમજ તેને પુષ્ટ બનાવનાર એવા વિવિધ વિષયોનું વિશદ વિવરણ “અધ્યાત્મ ગીતા” માં શ્લોક ૧ થી ૨૦ સુધી કરવામાં આવ્યું છે.

જિનવાણીનો અપૂર્વ મહિમા :-

સર્વજ્ઞવાણી એજ જિનાગમ છે. જિનાગમના અભ્યાસથી જ આત્મતત્ત્વાદિનું સ્પષ્ટ સ્વરૂપ જાણી શકાય કે તેનું ચિંતન-મનન થઈ શકે... તેથી સર્વ યોગ સાધનાઓનું મૂળ જિનાગમ જ છે. ખરેખર, જિનાગમ એ ગહન ભવશ્રમણની જાળને તોડવામાં સમર્થ છે. મહામોહનો નાશ કરી મહાનંદપદ પ્રાપ્ત કરાવે છે. કારણ જિનાગમ જીવાજીવાદિ અનંત દ્રવ્યોનું જ્ઞાન કરાવે છે. શુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ઓળખાણ કરાવે છે તેમજ તેમાં સર્વ પદાર્થોનું પ્રમાણ, નય અને નિક્ષેપ દ્વારા સ્યાદ્વાદ દષ્ટિએ વર્ણન હોય છે. માટે જિનાગમ એ વિશ્વના સર્વ શાસ્ત્રોમાં શ્રેષ્ઠ છે. તે જ સર્વને આદરણીય અને વંદનીય છે. (શ્લોક નં. ૧ થી ૨)

જિનવાણીના ઉપદેશક સદ્ગુરુ (આત્મરમણી મુનિ) ની

ઓળખાણ કરાવે છે :-

જેમણે આત્માની શુદ્ધ સત્તાને ઓળખી છે, જાણી છે તેમણે લોકલોકના સર્વ ભાવોને પણ જાણ્યા જ છે, કારણ કે “જે એક આત્માને જાણે છે તે સર્વને જાણે છે. જે સર્વને જાણે છે તે એક આત્માને જાણે છે.” એવા સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી મુનિઓ આત્મસ્વભાવના જ કર્તા, ભોક્તા, રમણી, ગ્રાહક, રક્ષક, વ્યાપક અને ધારક હોય છે. તથા જેઓમાં અનંત દાનાદિ લગ્નિધિઓ પ્રગટ થયેલી છે એવા મહામુનિઓ અધ્યાત્મના શુદ્ધ સ્વરૂપને બતાવે છે. (૩ થી ૪)

નયનું સ્વરૂપ :-

અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ નય સાપેક્ષ જ્ઞાન મેળવવાથી સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય છે. તેથી સાત નયની અપેક્ષાએ આત્માનું સ્વરૂપ સમજાવે છે.

૧. નૈગમ નય :-

વસ્તુના એક અંશ વડે પણ વસ્તુને પૂર્ણ માનનાર .. નૈગમ નયના મતે સર્વ આત્માઓ સિદ્ધ સમાન છે, કારણ કે અસંખ્ય પ્રદેશી આત્માના આઠ ઋચક પ્રદેશો સદા નિરાવર્ય હોય છે.

૨. સંગ્રહ નય:-

સત્તાગ્રાહી આ નય સર્વ આત્માઓને એકજ માને છે. ચેતનાની અપેક્ષાએ જીવ એકજ છે-સર્વ જીવોમાં “જીવત્વ” જાતિ એક જ છે....

૩. વ્યવહાર નય:-

ભેદગ્રાહી હોવાથી આ નય આત્માના શુદ્ધ-અશુદ્ધાદિ ભેદ પાડે છે. સિદ્ધ અને સંસારી વિગેરે ભેદો આ નયની અપેક્ષાએ થાય છે. અશુદ્ધ વ્યવહાર નય-જીવના પદ્મ ભેદ થાય છે. તેમજ ઔદયિકભાવને લઈ જીવના અનંત ભેદ પણ થઈ શકે છે. શુદ્ધ વ્યવહાર નય-જીવમાં વિવિધ પ્રકારની પ્રગટ થતી વિશુદ્ધ અવસ્થાઓને જુદી જુદી માને છે. જેમ ક્ષાયોપશમિક ભાવના અસંખ્ય પ્રકારો અને ક્ષાયિક ભાવનો એક જ ભેદ થાય.....

૪. ઋણુસુત્ર નય:-

વર્તમાનમાં જેવા પરિણામવાળો જીવ હોય તેને તેવો જ માને-જેમ સાધુતાના પરિણામવાળાને જ સાધુ તરીકે માને પણ વેશ માત્રથી સાધુ ન માને.

૫. શબ્દ નય:-

જે પોતાની શુદ્ધ સત્તાની ઓળખાણ કરી તેને પ્રગટાવવાની રૂચિ ધરાવતો હોય તથા તે અનુસાર પ્રયત્ન પુરૂષાર્થ પણ કરતો હોય તેને જીવ માને છે. જેમ કે-સમ્યગ્ દષ્ટિ, દેશ વિરતિ અને સર્વ વિરતિને જ જીવ માને છે.....

૬. સમભિરૂઢ નય :-

આ નય શબ્દ નય કરતાં પણ વિશુદ્ધ હોવાથી કેવલજ્ઞાની - સર્વજ્ઞને (સયોગી કેવલી) જ જીવ તરીકે સ્વીકારે છે.

૭. એવંભૂત નય:-

અતિ વિશુદ્ધ હોવાથી સંપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપને પામેલા સિદ્ધાત્માને જ જીવ તરીકે સ્વીકારે છે.

નયનું જ્ઞાન અધ્યાત્મયોગને પુષ્ટ બનાવે છે. (૫ થી ૧૧)

આત્મા અને કર્મના સંબંધની વિચારણા:-

આત્મા અને કર્મનો સંબંધ અનાદિ કાળનો છે. કારણકે પર પદાર્થની આસક્તિ જીવમાં અનાદિ કાળથી રહેલી છે. ભૌતિક પદાર્થના સંયોગમાં આનંદ માનવાથી અનંત કર્મરજકણોનો પૂંજ જીવ સાથે ચોંટી જાય છે. તે કર્મોનું તીવ્ર કટુકરૂણ ભોગ-વતી વખતે રાગ-દ્વેષ થવાથી ફરી નવા-નવા કર્મ બંધાતા જાય છે. જીવના કર્મો નાશુદ થાય તેજ વખતે નવાં કર્મો આવીને પોતાના સમ્પત્તીય કર્મનું સ્થાન ગ્રહણ કરી લે છે. એમ અનેક ભવો સુધી કર્મ-બંધની પરંપરા ચાલ્યા કરે છે.

કર્મના ઉદય કાળમાં જીવના જ્ઞાનાદિગુણો ઢંકાઇ જાય છે. ગુણ પ્રગટીકરણ વિના જીવનું ભવ ભગ્નજી અટકતું નથી-તેનું આ કારણ છે.

કર્મનો પ્રમળ ઉદય આત્મગુણોને અવરોધે છે. આત્મગુણો આચ્છાદિત થવાથી જીવ આત્મધર્મને ગ્રહણ કરી શકતો નથી, પરંતુ પરપુદ્ગલોનેજ ગ્રહણ કરે છે. પરપદાર્થોને જ પોતાના માની આનંદપૂર્વક ભોગવે છે.... પરંતો કર્તા, ભોક્તા બનેલો જીવ કર્મની અત્યંત વૃદ્ધિ કરે છે. આવી અવસ્થામાં કોઇને જીવદયા આદિનો શુભ પરિણામ ઉત્પન્ન થયો હોય તો શુભ કર્મ બંધાય પરંતુ આત્મગુણની પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી. શુભ કર્મનું બંધ એજ દ્રવ્યદયાનું ફળ છે. (૧૨ થી ૧૫)

દ્રવ્ય હિંસા અને ભાવહિંસાનું સ્વરૂપ:-

દ્રવ્ય હિંસા-ન્યારે ચંચલ વૃત્તિવાળો જીવ વિપયાસક્ત બની, પરજીવોની હિંસા કરે છે ત્યારે કટુકરૂણ આપનાર એવા અશુભ કર્મો બાંધે છે. “આ જ દ્રવ્યહિંસા છે”. ભાવહિંસા-દ્રવ્યહિંસા કરતી વેળાએ જે રાગ-દ્વેષાદિના સંકિલ્બભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, તેના વડે જીવના જ્ઞાનાદિ ગુણો હણાય છે. “આત્મ ગુણોનો ઘાત એજ ભાવહિંસા છે”.

નિશ્ચયથી ધર્મ અને અધર્મ:-

આત્મગુણોનું રક્ષણ એજ નિશ્ચયથી ધર્મ છે. સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ કરવી કે પ્રાપ્ત થયેલા ગુણોનું મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, અજ્ઞાન વિગેરે દોષોથી રક્ષણ કરવું એજ ધર્મ છે....

અહિંસા, સત્ય આદિ આત્મગુણોને પ્રાપ્ત કરવામાં તથા તેના રક્ષણમાં સહાયક બને છે માટે તે પણ વ્યવહારથી ધર્મ કહેવાય છે.

અધર્મનું સ્વરૂપ :-

સ્વગુણનો ધાત એજ અધર્મ છે.

અજ્ઞાનાદિ દોષો દ્વારા જ્ઞાનાદિ ગુણોનો અવરોધ થાય છે. તેનાથી ભાવહિંસા થાય છે. તે ભાવહિંસાને જ નિશ્ચયથી અધર્મ કહેવાય છે.

હિંસા, અસત્ય આદિ આત્મગુણોના અવરોધમાં સહાયક હોવાથી વ્યવહારની અપેક્ષાએ અધર્મ કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે તથાનું સ્વરૂપ, કર્મનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ તેમજ તેના વડે સર્જાતી સંસારની વિષમ યાત્રાનું સ્વરૂપ તથા હિંસાદિના દાણુ પરિણામ વિચારવાથી અધ્યાત્મજ્ઞાન (યોગ) ની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેથી અનુક્રમે સંસારનો ઉચ્છેદ થાય છે. (૧૬ થી ૧૭)

ત્રણ અવંચક યોગ :-

આત્મજ્ઞાન (યોગ) ની પ્રાપ્તિ સદ્ગુરુના સમાગમથી થાય છે.

ગીતાર્થ, શ્રુત - સિદ્ધાંતના પારગામી, આત્માનંદી, સ્વભાવ રમણી ગુરુના ઉપદેશથી ઉપરોક્ત નયાદિ વિષયોનું રહસ્ય સરળતાથી સમજાય છે.

આત્માનું પૂર્ણાનંદમય શુદ્ધ સ્વરૂપ એજ મારું ધ્યેય છે, એમ નિશ્ચય થાય છે તેમજ તે ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા માટે સદ્ગુરુની સેવા, પરમાત્મા ભક્તિ તથા અહિંસાદિ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે અને તે શુભ પ્રવૃત્તિ દ્વારા આત્મવિશુદ્ધિ રૂપ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. આ રીતે સદ્ગુરુનો સમાગમ, તેમને વંદનાદિની પ્રવૃત્તિ તથા તેના ફળની પ્રાપ્તિ અનુક્રમે યોગાવંચક ક્રિયાવંચક અને ફલાવંચક વડે થાય છે.

સમ્યગ્દર્શન :-

આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ ધણુ ઊંચોને સદ્ગુરુના યોગે થાય છે. કેટલાક ઊંચોને સહજભાવે ગુરુ ઉપદેશ વિના પણ થાય છે. આત્મશક્તિની પ્રત્યક્ષતાથી તીવ્ર રાગ-દ્વેષની નિષ્ણિડ અન્યથિતે ભેદી જ્યારે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે અનુભવજ્ઞાન પ્રગટે છે. સ્વ-પરનો સાચો વિવેક પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૮-૧૯)

સમ્યગ્દર્શનનું (૩૯) કાર્ય :-

બેદજ્ઞાન પ્રગટ થવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પોતાના આત્મદ્રવ્યમાં અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણ અને પર્માણી સત્તાને સ્વાદ્વાદ દષ્ટિએ નિહાળે છે. તેથી પરભાવના કર્તૃત્વ અને ભોકૃત્વની ભીતી ભાંગી જાય છે. પૂર્ણ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ (સાધ્ય)ને સિદ્ધ કરવા માટે તેની ચેતના શક્તિ સ્વભાવમાં રમણતા કરવા માટે ઉલ્લસિત બને છે. તેમજ સ્વભાવ રમણતાની શક્તિ પ્રગટાવવા માટે પરમાત્મા અને સદ્ગુરૂની સેવા આદિ સદ્ગુણનમાં એકાગ્ર બને છે. આ અધ્યાત્મયોગી વિવિધ ભાવનાઓથી પોતાના આત્માને ભાવિત બનાવે છે. (૨૦)

ભાવનાયોગ :-

બહિરાત્મભાવ દુર થવાથી અધ્યાત્મયોગીને અંતરમાં જ સર્વ પ્રકારની સમૃદ્ધિઓ અનુભવાય છે. ઇન્દ્ર, ચન્દ્ર, ચક્રવર્તિ કે વાસુદેવાદિની સમૃદ્ધિ એને મન રોગતુલ્ય અને ઉપાધિરૂપ જ છે. બાહ્ય ધનાદિ તો આપવાથી ખૂટી જાય છે, ચૌરાદિથી લુટાઈ જાય છે, પણ આત્મ વિશુદ્ધિ રૂપ અમૂલ્ય ધન સંપત્તિ ખીજાને આપવાથી ખુટતી નથી તેમજ ચૌરાદિથી લૂંટી શકાતી નથી... એમ જાણીને જ તે યોગી નિર્ભય અને નિર્શ્ચિત બને છે.

પોતાની આત્મસત્તાની સાચી ઓળખાણ થવાથી તે યોગી સર્વ જીવોને પણ જીવત્વ જાતિની અપેક્ષાએ સિદ્ધ સમાન-મહાન સુખના નિધાનરૂપ માને છે. સત્તાએ સર્વ જીવો અનંત ગુણના ભંડાર છે. તેથી એવા સ્વજનનીય આત્મ બંધુઓના વધ કે બંધનાદિ કરવા ઉચિત નથી એમ તેઓના હૈયામાં ભાવ કરાવવા પ્રગટે છે, માટે તે યોગી ભાવ અર્હિસક કહેવાય છે. (૨૧-૨૨)

ધ્યાનયોગ :-

ધ્યાન અને ચારિત્ર-સમ્યગ્જ્ઞાનની તીવ્રજ્ઞતા એજ ચારિત્ર છે અને જ્ઞાનમાં સ્થિરતા એજ ધ્યાનયોગ છે.

નયતત્ત્વ, પદ્ધત્ય, નયનિક્ષેપાદિ-સ્વાદ્વાદ, અધ્યાત્મ કે યોગ સંબંધી શાસ્ત્રોત્તુ અધ્યયન, ચિંતન, મનન અને પરિશીલન દ્વારા જ્ઞાનનો ઉપયોગ જેમ જેમ

તીક્ષ્ણ અને છે તેમ તેમ ચારિત્રગુણની પ્રાપ્તિ તથા અનુક્રમે તેની વૃદ્ધિ થાય છે.... એટલે જ્ઞાન વિના ચારિત્ર ગુણ પ્રગટતો નથી .. વળી તે જ્ઞાનમાં એકાગ્રતા, સ્થિરતા જેમ જેમ વધે છે તેમ તેમ ધ્યાનયોગમાં નિશ્ચલતા આવતી જાય છે અને જ્યારે આત્મધ્યાનમાં પૂર્ણ તન્મયતા થાય છે ત્યારે આત્મા પૂર્ણ - નિર્મળ આનંદને અનુભવે છે.... આ જ આખત આગળના શ્લોકો દ્વારા સ્પષ્ટ સમજાવવામાં આવી છે.

ચેતન દ્રવ્યના અસ્તિત્વ સ્વભાવમાં સ્વજ્ઞાનાદિ ગુણોનું જ અસ્તિત્વ છે. અન્ય પદાર્થોનું (રાગ-દ્વેષાદિનું) અસ્તિત્વ નથી પણ નાસ્તિત્વ (અભાવ) છે.

શુભાશુભ વિકલ્પો રાગ-દ્વેષ જન્ય હોવાથી આત્માને અરુચિકર - અહિતકર લાગે છે, તેમજ આત્માની અનંત શક્તિનું શ્રદ્ધાપૂર્વક જ્ઞાન થવાથી મોહનો ભય પણ નડતો નથી સ્વગુણ પર્યાયના ચિંતનમાં તન્મય અનેસો યોગી પરભાવમાં રમતો નથી એટલે રાગ દ્વેષાદિ કરતો નથી! (૨૩ થી ૨૫)

સમતાયોગ :-

ધ્યાનનું ફળ સમતા છે. ધ્યાનમાં તન્મય અનેસા યોગીને સમતાની પ્રાપ્તિ થાય છે. પુણ્ય એ શુભ કર્મ છે અને પાપ એ અશુભ કર્મ છે. એમ બન્ને પરભાવ રૂપે તેને ભાસે છે. શુભાશુભ કર્મના ઉદયથી જ જીવ અતિ દુઃખદ એવી વિભાવ દશાને પામે છે એમ જાણી સ્વગુણના ભોગમાંજ આનંદનો આસ્વાદ લેતો તે મુનિ સ્વર્ગ-નરક, તૃણ મણિ, માન-અપમાન કે શત્રુ-મિત્ર ઉપર પણ સમાન ભાવ રાખી શુદ્ધ સમતા રસમાં ઝીલે છે. (યોગ બિન્દુ ૩૬૪)

સ્વયંભુદ્રમણ સમુદ્રની સ્પર્ધા કરનારી સમતા જેમ જેમ વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તેમ આત્માનંદનો અનુભવ થતો જાય અને અનુક્રમે કોષાદિ કપાયોતો મૂળથી ક્ષય થતો જાય , કશું પણ છે કે આમાર્ગોપધિ વિગેરે લગ્નિષ્ઠઓનો અપ્રયોગ, સુક્ષ્મ કર્મનો ક્ષય અને અપેક્ષા તન્તુનો વિચ્છેદ થવો એજ સમતાયોગનું ફળ છે. (યોગ બિન્દુ ૩૬૫)
(૨૬ થી ૩૩)

વૃત્તિસંક્ષયયોગ :-

અન્ય સંયોગના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલી વૃત્તિઓનો અપુનર્ભાવપણે ક્ષય કરવો તે “વૃત્તિસંક્ષયયોગ” જાણવો. તે વૃત્તિઓ એ પ્રકારની હોય છે.

(૧) વિકલ્પ રૂપ વૃત્તિ - મનોદ્રવ્યના સંયોગથી ઉત્પન્ન થાય છે. (તેનો નાશ ૧૨મા ગુણુ હોય છે.) (૨) પરિસ્પન્દરૂપવૃત્તિ - શરીરના યોગથી ઉત્પન્ન થાય છે. (તેનો નાશ ૧૪ ગુણુ હોય છે.)

(૧) વિકલ્પવૃત્તિ: મનનાં વિકલ્પોનો નાશ ક્રમે ક્રમે ઉપાયથી થઈ શકે છે. તેનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે-પ્રથમ અશુભ વિકલ્પોને દૂર કરી ધર્મધ્યાનમાં તન્મય બની શ્રી અરિહન્ત અને સિદ્ધપરમાત્માનું (સવિકલ્પ) ધ્યાન ધરવું જોઈએ. આ ધ્યાનના સતત અભ્યાસથી આત્માની સહજ અવસ્થાનું ભાન થાય છે. સ્વ (ગુણુપર્યાય) સ્વરૂપમાં તન્મય બનેલો નિર્મોહી આત્મા પૂર્ણ નિર્વિકલ્પ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે. જ્યારે નિર્વિકલ્પદશાની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે શુદ્ધ-બ્રહ્મ-આત્મા પરમાત્મમય સુખને અનુભવે છે, તથા ભેદરત્નત્રયી અભેદરત્નત્રયી રૂપે પરિણમે છે અને પૂર્ણશુદ્ધ સમાધિદશા પ્રાપ્ત થતાં....ચાર ધાતીકર્મોનો ક્ષય થાય છે. તેથી સત્તામાં રહેલ અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યગુણુ ક્ષાયિકભાવે પ્રગટ થાય છે.

(૨) પરિસ્પન્દવૃત્તિ:- સંયોગીકૃત્તી મન, વચન અને કાયાના સર્વ વ્યાપારોનો નિરોધ કરી જ્યારે અયોગી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે સર્વ પ્રકારની પરિસ્પન્દરૂપ વૃત્તિઓનો પણ નાશ થતાં મેરૂપર્વત જેવી અચલતા-સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે. માટે એને “શૈલેશી” અવસ્થા પણ કહે છે. ત્યારપછી અયોગી કૃત્તી પાંચ લઘુ-અક્ષરના ઉચ્ચારણુ જેટલા કાલમાં શેષ સર્વ અધાતી કર્મોનો પણ ક્ષય કરી સિદ્ધ અવસ્થાને પામે છે.

આ પ્રમાણે અધ્યાત્મ, ભાવના, ધ્યાન, સમતા અને વૃત્તિસંક્ષયયોગનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે. (૩૪ થી ૩૭)

સિદ્ધાત્માનું સ્વરૂપ:- સિદ્ધ (મુક્ત) આત્મા સમગ્રેણીએ લોકના અન્તે એક સમયમાત્રમાં જ પહોંચી જાય છે. ત્રિસાગ ન્યૂન ચરમ દેહના પ્રમાણુ જેટલી અવગાહનામાં તેમના આત્મપ્રદેશો ગોઠવાય છે. આત્મા અરૂપી હોવાથી જ્યાં એક સિદ્ધાત્મા રહે છે ત્યાં અનંત સિદ્ધાત્માઓ પરસ્પર નિરાધાધપણુ રહી શકે છે. તેમજ સિદ્ધાત્મા વર્ણુ, ગંધ, રસ, સ્પર્શાદિથી રહિત, જ્ઞાનાદિ ગુણુથી પરિપૂર્ણ અને અનંત-અધ્યાધાધ સુખના આસ્વાદમાં મગ્ન હોય છે. પૂર્ણજ્ઞાનાદિ પ્રકાશમય-પૂર્ણાત્મમય સ્વરૂપને વરેલા સિદ્ધાત્માના સ્વરૂપને કેવલ જ્ઞાની જ સંપૂર્ણપણુ જાણી શકે છે....! (૩૮ થી ૪૨)

સિદ્ધ બનવાના સાધનો અને હિતોપદેશ :-

આત્મસત્તાને પ્રગટાવવાની રૂચિ તે સમ્યગ્દર્શન છે. આત્મ(ધર્મો)ગુણોનું નિર્ભળ ભાસન તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે અને આત્મસ્વભાવમાં રમણતા તે સમ્યગ્ચારિત્ર છે.... આ રત્નત્રયીની સાધના જ સિદ્ધતા પ્રગટાવે છે ! માટે હે ભવ્યજનો ! તમે જૈનધર્મને સારી રીતે ઓળખો ! જેથી સમ્યગ્રત્નત્રયીનું સ્વરૂપ સમજવા મળશે ! અધ્યાત્મનું અદ્ભુત રહસ્ય પ્રાપ્ત થશે, અને તેની આરાધના વડે અદ્યપકાળમાં જ દુષ્ટ કર્મોનો નાશ થતાં...પરમાનંદ-પરમસુખની પ્રાપ્તિ થશે. ધર્મની ઓળખાણ સદ્ગુરના સમાગમ દ્વારા થાય છે. તેથી સિદ્ધાન્તના પારગામી, સમ્યગ્રત્નત્રયીના આરાધક, નિશ્ચયદષ્ટિનું લક્ષ્ય આંત્રી વ્યવહારધર્મનું પાલન કરનારા, નિર્ઝન્ય મુનિ મહાત્માઓની સેવાલક્ષિતમાં સદા તત્પર બનવું જોઈએ....એજ સર્વ સિદ્ધાંતોનો સાર છે.

વસ્તુતત્ત્વે રમ્યા તે નિર્ઝન્ય, તત્ત્વ અભ્યાસ તિહાં સાધુપંથ,
નિજે ગીતાર્થ ચરણે રહીજે, શુદ્ધ સિદ્ધાન્ત રસ તો લહીજે [૪૭]

સદ્ગુરની કૃપાથી જિનાગમના પરમ રહસ્યને પામી સર્વ મુમુક્ષુ આત્માઓ આત્મકલ્યાણ સાધે એજ એક ગ્રંથ રચનાનો ઉદ્દેશ છે. [૪૩ થી ૪૭]

આ ગ્રંથના ગહનતત્ત્વોને સમજવા જિજ્ઞાસા ધરાવતા સુસાધકો સહેલાઈથી ગ્રંથના ભાવોને સમજી શકે એ હેતુથી તેનો સંક્ષિપ્ત સાર અહિં આપવામાં આવ્યો છે.

આશા છે કે જિજ્ઞાસુઓ અવશ્ય આ ગ્રંથના અભ્યાસ માટે પ્રયત્નશીલ બની સ્વ-પરનું શ્રેય સાધશે !

વહેલી નકે મોક્ષે પહોંચવા માટે, રાગ અને દ્વેષનું ઓપરેશન,
મહાપુણ્યોદયે મળેલ મનુષ્યભવમાંજ મુદેવ, મુગુરુ અને મુખર્મની
સહાયતાથી કરાવવું આવશ્યક છે !

પ્રેરણામૃત પરબ

❖ ભોમના ભિખારી નહિ, પણ ત્યાગના પૂજારી બનો !

○ વિષય અને કપાયના ઝંઝાવાતથી બચવા સાવધાન રહેજો !

○ રોગ, ઘડપણ અને મૃત્યુ આપણી પાછળ દોડી રહ્યા છે,
એ વાત ભૂત્રી તો નથી ગયા ને? બહુ મોડું થાય તે પહેલાંજ
એમાંથી બચવાની યોજના વિચારી લેજો !

❖ જે તૃષ્ણામુક્ત છે એજ જગતનો શ્રીમંત માનવી છે.

❖ વિનય : વિણયમૂલો ધમ્મો ।

એ ધર્મવૃક્ષનું મૂળ છે.

એ ધર્મનગરનો દરવાજો છે.

એ કેવળજ્ઞાનનું બીજ છે.

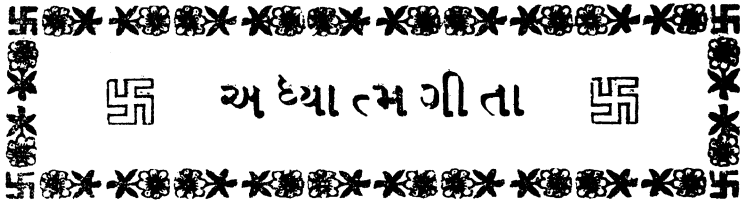
એ મનુષ્યજન્મરૂપી પુષ્પની સુવાસ છે !

❖ તું કોણ ? { સહજનંદી સિદ્ધસ્વરૂપી
અવિનાશી હું આત્મસ્વરૂપ.

❖ સંપત્તિ એ વિપત્તિ છે, વિપત્તિ એ સંપત્તિ છે !

મંગલાચરણ :-

પ્રણમિયે વિદ્યહિત જૈનવાણી, મહાનંદતરુ સિંચવા અમૃત પાણી ।
મહામોહપુર ભેદવા વજ્ર પાણી, ગહન ભવકંદ છેદન-કૃપાણી... [૧]

અર્થ:-ત્રણે જગતના જીવોને હિતકારક, મહાનંદરૂપ વૃક્ષને સિંચવામાં અમૃત સમાન, મહામોહરૂપનગરને નષ્ટ કરવામાં પુરંદર-ઇન્દ્ર સમાન અને અત્યંત ગહન એવા ભવ-સંસાર રૂપ જાળને તોડવામાં તીક્ષ્ણ તલવારની ધાર સમાન શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની વાણી (આગમ) ને નમસ્કાર કરીએ છીએ....

ભાવાર્થ:-અધ્યાત્મ જેવા મહાન ગહન વિષયનું વર્ણન સાદી અને સરળ ભાષામાં કરવાની ઇચ્છાવાળા ગ્રંથકાર....મંગલરૂપે જિનાગમની સ્તુતિ કરવા દ્વારા પ્રથમ જિનવાણીનો મહિમા બતાવે છે.

(૧) જિનવાણી એ સમગ્ર વિશ્વનું હિત કરનાર છે. અહિંસા, સંયમ અને તપરૂપ ધર્મનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી સર્વ જીવોનું રક્ષણ કરે છે.

(૨) જિનવાણી એ અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ અમૃતજળના સિંચનથી આત્માના પરમાનંદની વૃદ્ધિ કરે છે. જેમ જેમ અધ્યાત્મજ્ઞાન વધે છે તેમ તેમ આત્મિક આનંદની વૃદ્ધિ થાય છે.

(૩) જિનવાણી એ રાગ-દ્વેષ અને મોહાદિ અંતરંગ શત્રુઓને જીતવાની કલા બતાવે છે.

(૪) જિનવાણી એ ગહન ભવ (કર્મ) બંધનને તોડવા માટે ધ્યાનાદિ તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોનું સર્જન અને સંચાલન કરવાના ઉપાયો બતાવે છે....

અધ્યાત્મનું સૂક્ષ્મ અને સ્પષ્ટ સ્વરૂપ આગમો દ્વારા જાણી શકાય છે - તેથી પ્રથમ મંગલાચરણમાં જિનવાણી (રૂપ આગમ) ની સ્તુતિ કરી છે.

શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુએ પ્રકાશેલા સ્વાદ્વાદ સિદ્ધાન્તના શ્રવણથી મહામોહનો ક્ષય થાય છે અને મોહના સંપૂર્ણ ક્ષયથી સંસારનો અર્થાત્ શેષ સર્વ કર્મોનો ક્ષય થઈ જાય છે અને પૂર્ણાનંદમય મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે,

મહાપુરુષો ગ્રન્થના પ્રારંભમાં ઇષ્ટદેવતાની સ્તુતિરૂપ મંગલાચરણ અવશ્ય કરે છે. જેથી ગ્રન્થની સમાપ્તિ નિર્વિઘ્નપણે થાય છે.

જિનવાણ્ણીની સ્તુતિ-એ પરમાર્થથી શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માની જ સ્તુતિ છે....
 “*શાસ્ત્રને આગળ કરવાથી તેના પ્રણેતા વીતરાગ પરમાત્મા જ આગળ થાય છે....
 શ્રી વીતરાગ પરમાત્માને આગળ કરવાથી સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિઓ અવશ્ય થાય છે.”

અધ્યાત્મના શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણવા અને અનુભવવાની ઇચ્છાવાળા લવ્યજનોએ સર્વજ્ઞ કથિત શાસ્ત્રોત્તું અધ્યયન, મનન કરવું પરમ આવશ્યક છે. સદ્ગુરુનો સમાગમ સાધી આધ્યાત્મિક મેન્થોતું શ્રાવણ, મનન કરી તેનું રહસ્ય સમજવા પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ.

દ્રવ્ય અનંત પ્રકાશક, ભાસક તત્ત્વ સ્વરૂપ ..

આત્મ તત્ત્વ વિબોધક, શોધક સચ્ચિદ્રુપ....!

નય નિક્ષેપ પ્રમાણે, જાણે વસ્તુ સમસ્ત ..

ત્રિકરણ યોગે પ્રણમું, જૈનાગમ સુપ્રશસ્ત....[૨]

અર્થ :- જીવ અજીવ આદિ અનંતાનંત દ્રવ્યને પ્રકાશિત કરનાર, આત્મ તત્ત્વના શુદ્ધ સ્વરૂપને જાણાવનાર અને અનુભવ કરાવનાર સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપના શોધક, નય નિક્ષેપ અને પ્રમાણે વડે સમસ્ત વસ્તુઓને જાણનાર એવા પ્રશસ્ત જૈનાગમને હું ત્રિકરણયોગ (મન-વચન-ક્રિયા) વડે પ્રણામ કરું છું ..

વિવેચન - જગતના બધાય ધર્મશાસ્ત્રો એ કાંઈ સુપ્રશસ્ત નથી કારણ કે તે શાસ્ત્રોના જ્ઞાન માત્રથી આત્મતત્ત્વ કે જડતત્ત્વનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણી શકાતું નથી.

* શાસ્ત્રે પુરસ્કૃતે તસ્માત્ વીતરાગઃ પુરસ્કૃતઃ । પુરસ્કૃતે પુનસ્તસ્મિન્ નિયમાત્ સર્વં સિદ્ધયઃ ॥
 [જ્ઞાનસાર શાસ્ત્રાષ્ટકમ્]

ન્યારે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતે યતાવેલા શાસ્ત્રોમાં સર્વ જગતમાં રહેલા અનંતા દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ નય, નિક્ષેપ અને પ્રમાણેવડે જણાવવામાં આવ્યું છે.

આત્મતત્ત્વનો યથાર્થ બોધ (જ્ઞાન) અને અનુભવ પણ જિનાગમ દ્વારાજ થઈ શકે છે. તેથી જિનાગમ સર્વ શ્રેષ્ઠ હોવાથી વંદનીય છે...

અધ્યાત્મગીતાના ઉપદેશક કાણુ ?

જિણે આત્મા શુદ્ધતાએ પીછાડ્યો, તિણે લોક-અલોકનો ભાવ જણ્યો...
આત્મરમણી મુનિ જગવિદિતા, ઉપદિસી તિણે અધ્યાત્મગીતા. [૩]

અર્થ - જે મુનિએ આત્માની નિશ્ચય શુદ્ધ સ્વરૂપ અવસ્થાને જાણી છે, તે મુનિએ લોકલોકના સર્વ ભાવોને પણ જાણી લીધા છે, આત્મસ્વભાવમાં રમણ કરનારા અને જગતમાં પ્રસિદ્ધ એવા મુનીશ્વરોએ અધ્યાત્મગીતાનો ઉપદેશ કર્યો છે. અર્થાત્ રચના કરી છે ..

વિવેચન - સર્વ દ્રવ્યોમાં આત્મદ્રવ્ય પ્રધાન છે, જેઓને વિશુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેઓને આત્માની શુદ્ધ સત્તાની ઓળખાણ પણ થાય છે અને તેઓને સત્તાએ શુદ્ધ એવા આત્મતત્ત્વની ઓળખાણ થઈ હોય તેઓજ લોકલોકના ભાવોને વાસ્તવિક રૂપે જાણી શકે છે, તેમજ આત્મસ્વભાવમાં રમણતા કરી શકે છે, તેવા ત્રણે જગતમાં પ્રખ્યાત મહામુનિઓએ અન્યજનોના હિત માટે અધ્યાત્મના સ્વરૂપને સ્પષ્ટ રીતે જણાવનાર એવા “અધ્યાત્મગીતા” નામના ગ્રંથની રચના કરી છે, પરંતુ હું કોઈ આ ગ્રંથનો સ્વતંત્ર કર્તા નથી. આ પ્રમાણે આ શ્લોકદ્વારા ગ્રંથકાર મહાત્માએ પોતાની લઘુતા દર્શાવી.

આત્મરમણી મુનિની દશા :

દ્રવ્ય સર્વના ભાવનો જાણુગ પાસગ એહ,

જ્ઞાતા, કર્તા, ભોક્તા, રમતા, પરિણુતિ ગેહ ।

આહુક, રક્ષક, વ્યાપક, ધારક ધર્મ સમૂહ,

દાન, લાભ, બલ, ભોગ, ઉપભોગ તણા જે વૃહહ... [૪]

× જો એમ જાણઈ તે સર્વ જાણઈ, જે સર્વ જાણઈ તે એમ જાણઈ ॥

(આચારંગસૂત્ર)

અર્થ - આત્મરમણી મુનિ સર્વ દ્રવ્યના જાણનારા અને જ્ઞેનારા હોય છે. તેમજ આત્મતત્ત્વના જ્ઞાતા હોય છે, તથા પોતાના અનંત ગુણ-પર્યાયના કર્તા-ભોક્તા હોય છે. (સ્વ) આત્મ પરિણુતિરૂપ ધરમાં નિરંતર રમણુતા કરે છે, સ્વધર્મના જ ગ્રાહક, રક્ષક, વ્યાપક, ધારક હોય છે, અને જેમને [દાન, લાભ, બળ (વીર્ય), ભોગ ઉપભોગ રૂપ] પાંચ લબ્ધિઓ પણ પ્રગટી છે.... એવા મહામુનિઓ જ ખરેખર અધ્યાત્મના સ્વરૂપનું અનુભવાત્મક-સચ્ચોટ વર્ણન કરી શકે છે.

વિવેચન - અધ્યાત્મગીતાના કર્તા કેવા હોય તેનું ત્રીજી ગાથામાં સામાન્યથી સ્વરૂપ બતાવી અહિં પુનઃ તેનું સવિસ્તર વર્ણન કરે છે.

તે અધ્યાત્મયોગીઓ ધર્માસ્તિશાય આદિ પૃથ્વ્યોના સ્વરૂપને સામાન્ય અને વિશેષ પ્રકારે જાણે છે. તથા જ્ઞાનદ્વારા જેમ અનેક જ્ઞેય પદાર્થોને જાણે છે, તેમ આત્મસ્વરૂપને પણ જાણે છે, આવા મહામુનિઓ પોતાના જ્ઞાનાદિ અનંતગુણના જ કર્તા-ભોક્તા હોય છે, પરંતુ વિભાવદશા (રાગ-દ્વેષાદિ પરપુદ્ગલ પદાર્થો) ના કર્તા-ભોક્તા નથી બનતાં, તથા તેઓ આત્મપરિણુતિ રૂપ ધરમાંજ સદા રમણુ કરતા હોવાથી પરપુદ્ગલ પરિણુતિમાં કદી રમતા નથી. તેઓ સ્વસત્તામાં રહેલા અનંતજ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ ગુણ (ધર્મ) ના જ ગ્રહણ કરનારા હોય છે, તેમજ તે ધર્મના જ રક્ષક છે, તેમાંજ વ્યાપીને રહે છે. અને તે ધર્મના જ ધારણ કરનારા હોય છે, તેથી તેઓ પર પુદ્ગલના ગ્રાહક, રક્ષક કે ધારક નથી. વળી તેઓને દાનાદિ લબ્ધિઓ પણ ક્ષાયિક ભાવે પ્રગટેલી હોય છે....,

- (૧) દાનાન્તરાય કર્મના ક્ષયથી અનંત દાનલબ્ધિ પ્રગટી છે, જેથી સ્વસત્તામાં રહેલા અનંતગુણોને દાન આપે છે.
- (૨) લાભાન્તરાય કર્મના ક્ષયથી અનંત લાભલબ્ધિ પ્રગટી છે, જેથી સ્વસત્તામાં રહેલા અનંતગુણોનો લાભ થયો છે.
- (૩) ભોગાન્તરાય કર્મના ક્ષયથી અનંત ભોગલબ્ધિ પ્રગટી છે, જેથી સ્વસત્તામાં રહેલા અનંત પર્યાયને ભોગવે છે.
- (૪) ઉપભોગાન્તરાય કર્મના ક્ષયથી અનંત ઉપભોગલબ્ધિ પ્રગટી છે, જેથી સ્વસત્તામાં રહેલા અનંતગુણોનો ઉપભોગ કરે છે.

(૫) વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયથી અનંત વીર્યલબ્ધિ પ્રગટી છે, જેથી સ્વસત્તામાં રમણતાદિ કરવા અનંત વીર્યશુણને ફેરવે છે.

આ પ્રમાણે જે મહામુનિઓએ આત્માના પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપને અનુભવ્યો છે, તેઓએજ આત્મસ્વરૂપનું યથાર્થ વર્ણન શાસ્ત્રોમાં કર્યું છે. અર્થાત્ શ્રી તીર્થંકર પરમાત્મા તથા ગણધર ભગવંતોએ અધ્યાત્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ ખતાવ્યું છે. હું તો તેઓએ રચેલા શાસ્ત્ર અનુસાર બાળજીવોના બોધ માટે સરલ ભાષામાં લખવા અલ્પ પ્રયાસ માત્ર કરું છું.

પ્રથમ વિભાગ :- [સાત નયની અપેક્ષાએ આત્માનું સ્વરૂપ]

સંગ્રહે એક આયા વખાણ્યો, નૈગમે અંશથી જે પ્રમાણ્યો...
દૃવિધ વ્યવહાર નય વસ્તુ વિહંચે, અશુદ્ધ વસિ શુદ્ધ ભાસન પ્રપ્રચે... [૫]

અર્થ - સંગ્રહનયના મતે સર્વ જીવો સત્તાએ એક રૂપ હોવાથી એકજ આત્મા જાણવો, નૈગમનયના મતે સર્વ જીવ અંશથી એક સરખા જાણવા. વ્યવહારનયના મતે આત્માના બે ભેદ - (૧) શુદ્ધ અને (૨) અશુદ્ધ - સંસારી આત્માના પણ ભેદ - પ્રભેદનો વિસ્તાર વ્યવહારનયના મતેજ થાય છે...,

વિવેચન :- અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ ખતાવવા માટે પ્રથમ સાત નયથી આત્મતત્ત્વની વિચારણા કરે છે, જેથી આત્માનું સ્વરૂપ સહેજાઈથી સમજી શકાય...

સાત નયનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ :-

નય - અનંત ધર્મોત્તમ વસ્તુના કોઈ એક ધર્મનો સ્વીકાર કરી શેષ ધર્મો તરફ ઉદ્ઘાસીત રહેનાર વક્તાનો “અભિપ્રાય” વિશેષ તે “નય” છે.

નયના મુખ્ય બે ભેદ -

(૧) દ્રવ્યાર્થિકનય - જે મુખ્યત્વે દ્રવ્ય (પદાર્થ) સંબંધી વિચાર કરે...,

(૨) પર્યોયાર્થિકનય - જે મુખ્યત્વે પર્યોય [પદાર્થમાં થતા ફેરફારો - અવસ્થાઓ]

નો વિચાર કરે.

દ્રવ્યાર્થિકનયના ચાર ભેદ - (૧) નૈગમ, (૨) સંગ્રહ, (૩) વ્યવહાર, (૪) ઋજુસૂત્ર,

પર્યોયાર્થિકનયના ત્રણ ભેદ - (૧) શબ્દ, (૨) સપક્ષિરુદ્ધ, (૩) એવંભૂત...

આ પ્રમાણે નયના દ્વન્ન સાત ભેદ થાય છે.

(૧) (ક) નૈગમનય - જે અનેક ગમા (સંકલ્પ, આરોપ, અંશ) ને ગ્રહણ કરે, તે (જ) સામાન્ય - વિશેષ, નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, લાવાદિ અનેકરૂપ માને તથા સંકલ્પથી - આરોપથી અને અંશથી પણ વસ્તુને માને છે, તે “ નૈગમનય ” કહેવાય છે.

(૨) (ગ) સંગ્રહનય - જે સર્વને સંગ્રહે-સર્વનું ગ્રહણ કરે, વસ્તુની સત્તા સામાન્યપણે ગ્રહે તે “ સંગ્રહ ”, જેમ “ આ વનસ્પતિ છે ” એ સામાન્ય વાક્યમાં આંખો, લીંબડો આદિ દરેક વનસ્પતિનો સંગ્રહ થયેલ છે...

(૩) (ઘ) વ્યવહારનય - સંગ્રહનયે માનેલા સામાન્ય પદાર્થને જે અંશ ભેદે વિભાગ કરી જુદા જુદા માને...તે વ્યવહારનય, અર્થાત્ જે વિશેષ ધર્મને મુખ્યપણે માને.. તે...

આ નય, વિશેષધર્મથી જે વસ્તુ જેવી દેખાય તેવી માને છે. જેમ જીવ, વિશેષધર્મથી ભિન્નભિન્નરૂપે દેખાય છે, તેથી તે વિશેષધર્મ સૂચક જુદા જુદા નામથી ઓળખાય છે. જેમ જીવના એ ભેદ - સિદ્ધ અને સંસારી.

સંસારીના એ ભેદ - ત્રસ અને સ્થાવર, સયોગી અને અયોગી . છત્યાદિ. [આ નયની એવી માન્યતા છે કે કોઈને “ વૃક્ષ કે વનસ્પતિ લાવો ” એમ સામાન્ય રીતે કહેવાથી તે વ્યક્તિ જમમાં પડી જાય કે ક્યું વૃક્ષ લાવું, કે કઈ વનસ્પતિ લાવું...? પણ અમુક વિશિષ્ટ નામ, વિશેષ વૃક્ષ કે વનસ્પતિ કહેવાથી તે (આંખો કે લીંબડો) લાવી શકે છે.]

(ક) અનેકગમા :- સંકલ્પારોપાંશાશ્રયાદ્યા યત્ર સ નૈગમઃ ।

(જ) સામાન્ય - જ્ઞાતિ આદિ સામાન્ય ધર્મથી અનેક વ્યક્તિઓમાં પણ એક જ્ઞાતિની અપેક્ષાથી એકતાની જુદી થાય છે. જેમ જીવત્વ મનુષ્યત્વ આદિ...

વિશેષ - વિશેષ ધર્મથી જેવી વસ્તુ દેખાય તેવી માનવી ..

÷ (ગ) સંગ્રહનાતિ વસ્તુ સત્તાત્મકં સામાન્યં સ સંગ્રહઃ ।

(ઘ) (૧) સંગ્રહ ગૃહીતં અર્થ વિશેષેણ વિમજતીતિ વ્યવહારઃ ।

(૨) “ “ “ “ “ અવહરતીતિ “

(૪) (ક) ઋજુસૂત્રનય - ઋજુ-સરલ, જે વર્તમાન અવસ્થાનેજ ગ્રહણ કરે, પણ ભૂત-ભવિષ્ય કાલીન વક્રતાને ન માને તે “ઋજુસૂત્રનય”.

આ નય વર્તમાનમાં જેથી વસ્તુ હોય, અર્થાત્ વર્તમાનમાં જે પર્યાય વર્તતો હોય, તેને જ માને, પરંતુ ભૂતકાળ (જે વિનષ્ટ છે) તથા ભવિષ્યકાળ (જે અનુત્પન્ન છે) તેને ન માને. જેમ, જે વર્તમાનમાં રાજપુત્ર હોય તો તેને માને, પરંતુ થઈ ગયેલા કે ભવિષ્યમાં થનારા રાજપુત્રને ન માને , વર્તમાનમાં મુનિભાવમાં વર્તતાનેજ “મુનિ” માને:

આ નય, પદાર્થ સંબંધી પરિણામ ગ્રાહી છે, અર્થાત્ ભાવપરિણામ ગ્રાહી છે, “ભવતીતિ ભાવઃ” વર્તમાનમાં અસ્તિત્વરૂપે જે હોય તેને માને. તેથી તેને “ભાવનય” પણ કહેવાય છે.

જીવ જે સમયે જે ઉપયોગપણે પરિણામે (વર્તે) તેને તેવો જ કહી બોલાવે..., એટલે તે ભાવનિક્ષેપને જ માને છે, બાકીના શબ્દાદિ ત્રણ નયો પણ ભાવનિક્ષેપને જ માને છે.

(૫) (ચ) શબ્દનય - જેનાથી વસ્તુનું કથન થાય (બોલાવાય) તે શબ્દ પ્રકૃતિ, પ્રત્યયાદિક વ્યાકરણ વ્યુત્પત્તિ વડે સિદ્ધ થયેલો “શબ્દ” અહીં લેવાનો છે. તેમાં પણ અનેક પર્યાયવાચી નામોથી સૂચવાતા એક વાચ્યાર્થને એક જ પદાર્થ માને (જેમ કુંભ, કલશ, ઘટ વિગેરે એકજ વસ્તુ છે) તે “શબ્દનય”...

આ નય, કાલભેદ, લિંગભેદ અને વચનના ભેદથી તે વસ્તુને ભિન્ન ભિન્ન પણ માને છે. જેમ - તટઃ, તટો, તટમ્, કાલાદિના ભેદથી શબ્દના વાચ્યાર્થમાં ભેદ માને તે શબ્દનય ..

(ક) ઋજુઃ વર્તમાન ક્ષણ સ્થાયિ-પર્યાયમાત્રં પ્રાધાન્યતઃ સૂત્રયન્તભિપ્રાયઃ

- ઋજુસૂત્રઃ !

પદાર્થની વર્તમાનક્ષણમાં રહેનારી અવસ્થાને પ્રધાનપણે માનવાવાળો અભિપ્રાય તેજ “ઋજુસૂત્રનય” છે. (પ્રમાણ નયતત્ત્વ ૭-૨૭)

(ચ) સપ્યતે-આહૂયતે વસ્તુ અનેન....इति शब्दः,

તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં શબ્દનયની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરી છે. કે શબ્દવશથી જે પદાર્થનું જ્ઞાન થાય તે શબ્દનય, અર્થાત્ શબ્દનય શબ્દને અનુરૂપ અર્થને માને છે.

(૬) સમભિરુઢનય - જે જે પર્યાયવાચી શબ્દોની ભિન્ન ભિન્ન વ્યુત્પત્તિ થતી હોય, તે શબ્દોને ભિન્ન ભિન્ન અર્થવાચક માને છે ..

શબ્દનય - ઈન્દ્ર, પુરન્દર, શક વિગેરે શબ્દોને એકાર્થવાચી છે એમ માને છે. ત્યારે સમભિરુઢનય - ઇંદનાત્-ઇન્દ્ર (એકર્થવાળો હોવાથી ઈન્દ્ર), શકનાત્ શકઃ (શક્તિવાળો હોવાથી શક) વિગેરે . શબ્દભેદ - અર્થભેદ માને છે.

આ નય કંઈક ન્યૂન ગુણુવાળી વસ્તુને પણ પૂર્ણ માને છે. જેમ કેવલજ્ઞાનીને પણ સિદ્ધ માને ..

(૭) (જ) એવંભુતનય - એવં = આ પ્રમાણે, ભૂત = તુલ્ય, એટલે વાચકશબ્દોને જે અર્થ થતો હોય અને તેની સમાન ક્રિયા દેખાતી હોય તેને જ વસ્તુ માને ..

આ નય જે વસ્તુ પોતાના સર્વ ગુણોથી પૂર્ણ હોય અને પોતાની ક્રિયા કરતી હોય તો તેને તે વસ્તુ રૂપે માને. પરંતુ ન્યૂન ગુણુ યુક્ત કે પોતાનું કાર્ય કરતી ન હોય તો તેને વસ્તુ ન માને....જેમ ઘડો જ્યારે જલધારણુ રૂપ ક્રિયા કરતો હોય તે વખતે તેને ઘડો માને. પરંતુ ખાલી પડ્યો હોય તો તેને ઘડો ન માને ..

સાત નયના મતે આત્માની વિચારણા :-

(૧) સંગ્રહનય - આ નયના મતે વિચારતાં એકજ આત્મા છે. કારણ કે આ નય “સત્તા” ને જ ગ્રહણ કરે છે. અર્થાત્ સર્વજીવો ચેતનાની અપેક્ષાએ એક સરખા હોવાથી આત્મા એક જ છે, તિર્યક્સામાન્યની અપેક્ષાએ સર્વમાં જીવત્વ જાતિ રહેલી છે .. તે જીવત્વ જાતિ એક હોવાથી સર્વે જીવો એક જ છે ..

(છ) કાલાદિભેદન-ઘવનેરર્થભેદં પ્રતિપચ્ચમાનઃ-શબ્દઃ.....;

(જ) શબ્દવશાત્ અર્થપ્રતિપત્તિરિતિ શબ્દનયશ્ચશ્રશબ્દાનુ રૂપં અર્થમિચ્છતિ; !

(ઝ) સમ્યક્ પ્રકારેણ પર્યાયશબ્દેષુ નિરુક્તિભેદેન ભિન્નમર્થં અભિરોહન્ સમભિરુઢઃ;

(ઞ) શબ્દાનાં સ્વપ્રવૃત્તિનિમિત્તભૂતક્રિયા વિશિષ્ઠમર્થે-

વાચ્યત્વેનામ્યુપગચ્છન્નેવંભૂતઃ।

† આ નય એમ માને છે કે સિદ્ધ ભગવાનનો જેવો સ્વભાવ છે, તેવો જ અધ્યાયે જીવોનો સત્તાએ શુદ્ધ સ્વભાવ છે.

(૨) નૈગમનય - વસ્તુના એક અંશવડે પણ વસ્તુને પૂર્ણ માને છે, તેથી નૈગમનયના મતે આત્મા કર્મથી અલિપ્ત હોવાથી સિદ્ધ સમાન છે. આત્માના આદ્યક પ્રદેશ કદી પણ કર્મથી લેપાતા નથી, સદા નિરાવરણ જ રહે છે. અર્થાત્ આદ્યક પ્રદેશરૂપ અંશ, સર્વ સંસારી જીવોના પણ શુદ્ધ હોય છે તેથી સર્વ જીવો સિદ્ધ સમાન છે.

અહીં ઉદ્ધર્વાતાસામાન્યની દૃષ્ટિએ સર્વ જીવોમાં સિદ્ધત્વ રહેલું છે. જેમ-છત્ર, કુંડલ, મુગુટ આદિ સર્વ અવસ્થાઓમાં પણ કાંચનત્વ સમાનપણે રહેલું છે.

(૩) વ્યવહારનય-આ નયના મતે જીવના બે પ્રકાર થાય છે :

(૧) અશુદ્ધ-કર્મ આશ્રિત સંસારીજીવ-અર્થાત્ કર્મ સહિત હોય તે સંસારી...

(૨) શુદ્ધ-આદ્યક કર્મ રહિત, અર્થાત્ સિદ્ધ (લોકાંતે ખીરાજમાન)ના જીવો...

સંસારી જીવના પણ બે ભેદ-(૧) અયોગી (૨) સયોગી...,

સયોગી જીવના પણ બે ભેદ-(૧) કેવલી અને (૨) હ્રસ્વસ્થ...,

હ્રસ્વસ્થ „ „ „ „ -(૧) ક્ષીણમોહી અને (૨) ઉપશાંતમોહી...,

ઉપશાંતમોહી „ „ „ „ -(૧) અકપાયી (૧૧ મેં ગુણ૦), (૨) સકપાયી (૧૦ માં ગુણ)

સકપાયી „ „ „ „ -(૧) સૂક્ષ્મકપાયી (૧૦ માં ગુણ૦) (૨) આદરકપાયી

(૯ માં ગુણ૦)

આદરકપાયી „ „ „ „ -(૧) શ્રેણિ પ્રતિપન્ન, (૨) શ્રેણિ રહિત,

શ્રેણિ રહિત „ „ „ „ -(૧) અપ્રમાદી, (૨) પ્રમાદી...,

પ્રમાદી „ „ „ „ -(૧) સર્વ વિરતિ, (૨) દેશ વિરતિ,

દેશ વિરતિ „ „ „ „ -(૧) વિરતિ પરિણામી, (૨) અવિરતિ પરિણામી,

અવિરતિ પરિણામી જીવના પણ બે ભેદ-(૧) સમ્યગ્દષ્ટિ, (૨) મિથ્યાદષ્ટિ,

મિથ્યાદષ્ટિ જીવના પણ બે ભેદ-(૧) ભવ્ય, (૨) અભવ્ય...,

આવા અનેક ભેદો વ્યવહાર નયના મતે થઈ શકે છે...,

† જારિસ સિદ્ધ સહાવો, તારિસ ભાવો હું સવ્વ જીવાણં । (સિદ્ધ પ્રાભૂત ટીકા)

આ પ્રમાણે વ્યવહારનયના મતવાળો...વસ્તુના ગુણ - પર્યાયથી થતી - પ્રવૃત્તિને અહણુ કરે છે, તે પ્રવૃત્તિ એ પ્રકારની છે.-

(૧) જે પ્રવૃત્તિ કરતાં દ્રવ્યના ગુણની શુદ્ધતા ઉત્પન્ન થાય તે સાધન પ્રવૃત્તિને “શુદ્ધ વ્યવહારનય” કહેવાય છે.

(૨) જે પ્રવૃત્તિ કરતાં દ્રવ્યના ગુણની અશુદ્ધતા ઉત્પન્ન થાય તે પ્રવૃત્તિને “અશુદ્ધ વ્યવહારનય” કહેવાય છે.

અશુદ્ધપણે પણ - સયતેસરી ભેદ પ્રમાણ...

ઉદય વિભેદે દ્રવ્યના ભેદ અનંત કહાણુ...

શુદ્ધપણે ચેતનતા પ્રગટે જીવ વિલિન ..

ક્ષયોપશમિક અસંખ્ય ક્ષાયિક એક અનુન્ન...[૬]

અર્થ:-અશુદ્ધ વ્યવહારનયના મતે જીવના ૫૬૩ ભેદ થાય છે. ઔદયિક ભાવના યોગે તો જીવ દ્રવ્યના અનંતા ભેદ કહ્યા છે. શુદ્ધ વ્યવહારનયે જીવની ચેતના શક્તિ વિલિન (અનેક પ્રકારે) પ્રગટે છે. તેમાં પણ ક્ષયોપશમિકભાવના અસંખ્ય પ્રકાર છે, અને ક્ષાયિકભાવનો તો એકજ પ્રકાર છે.. જેમ-કેવલજ્ઞાનનો એકજ પ્રકાર છે....

ભાવાર્થ:- જીવ વિચાર પ્રકરણમાં અતાવેલા જીવના ૫૬૩ ભેદ પણ અશુદ્ધ વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે (મતે) જ થાય છે, તેમજ ઔદયિકભાવની જુદી જુદી અપેક્ષાએ જીવોના અનંતા ભેદ પણ થઈ શકે છે....

શુદ્ધ વ્યવહારનય, જીવમાં (ભેદભાવે) પ્રગટતી વિવિધ પ્રકારની વિશુદ્ધ અવસ્થાઓને માને છે.

ક્ષયોપશમિકભાવ, ઔપશમિકભાવ અને ક્ષાયિકભાવ એ અનુક્રમે વિકાસ પામતી આત્મવિશુદ્ધિનાજ પ્રકારો છે, ચોથા ગુણુસ્થાનકથી અનુક્રમે આત્માની વિશુદ્ધિ વધે છે, અને તેજ = શુદ્ધધર્મ છે એમ શુદ્ધ વ્યવહારનય માને છે.

=૧ જે જે અંશે રે નિરુપાધિકપણું તે તે જાણો રે ધર્મ...

સમ્યગ્દષ્ટિ રે ગુણુહાણુ થકી, જીવ લહે શિવશર્મ...॥

તસ સાધન તું જે જે દેખે, નિજ નિજ ગુણુહાણુને લેખે...

તેહ ધર્મ વ્યવહારે જાણો, કારણ કારણ એક પ્રમાણો...॥

(સિમંધરજિન સ્તવન)

નામથી જીવ ચેતન પ્રજુહ,
 ક્ષેત્રથી અસંખ્ય પ્રદેશી વિશુદ્ધ,
 દ્રવ્યથી સ્વગુણ પર્યાય પિંડ,
 નિત્ય એકત્વ સહજે અખંડ [૭]

અર્થ:- નામની અપેક્ષાએ જીવને “ચેતન” કહેવામાં આવે છે, (ચેતના લક્ષણવાળો જીવ હોય છે). ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જીવ નિર્મલ અસંખ્ય પ્રદેશી છે, દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવ સ્વગુણ પર્યાયનો સમૂહ (પિંડ) રૂપ છે, અને ભાવની અપેક્ષાએ જીવ શાશ્વત, સહજ સ્વભાવી, એક અને અખંડ છે.

વિવેચન:- (૧) નામથી જીવને આત્મા કે ચેતન કહી શકાય છે, (૨) જીવનો ક્ષેત્ર-નિર્મલ-અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક ક્ષેત્ર એજ જીવને રહેવા માટેનું સ્વક્ષેત્ર (સ્થાન) છે. વ્યવહારથી સર્વ દ્રવ્યોને રહેવાનો ક્ષેત્ર આકાશજ છે, છતાં, નિશ્ચયથી વિચારતાં જીવ પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશોમાંજ રહે છે. તે ક્ષેત્રને કદીપણ છોડીને જતો નથી; (૩) *દ્રવ્યથી જીવ સ્વજ્ઞાનાદિ ગુણ અને પર્યાયોના સમૂહ (પિંડ) સ્વરૂપે છે. “તત્ત્વાર્થસૂત્ર” માં દ્રવ્યનું લક્ષણ આ પ્રમાણે બતાવેલ છે કે-“જે Δ ગુણ-પર્યાયવાળો હોય તે દ્રવ્ય છે” (૪) ભાવ-સ્વગુણ-પર્યાયની પ્રવૃત્તિ એજ ભાવ છે. જીવ અખંડરૂપે સદા પોતાના સ્વરૂપમાં એકત્વપણે પ્રવર્તે છે ,

ઋણુસૂત્રે વિકલ્પ પરિણામી જીવ સ્વભાવ ..
 વર્તમાન પરિણુતિમય વ્યક્તે ગ્રાહકભાવ...
 શબ્દનયે નિજ સત્તા જોતો ધહતો ધર્મ
 શુદ્ધ અરૂપી ચેતન અણુગ્રહતો નવ કર્મ [૮]

અર્થ:- ઋણુસૂત્રનય વિકલ્પરૂપ જીવના પરિણામિક સ્વભાવને ગ્રહણ કરે છે, અને વર્તમાનમાં જેવી પરિણુતિ દેખાતી હોય તેનેજ તે ગ્રહણ કરે છે. શબ્દનયના મતે જે જીવ પોતાની શુદ્ધ સત્તાની ઓળખાણ કરી તે શુદ્ધ ધર્મને પ્રગટ કરવા

* દ્રવ્યં ગુણ સમુદાઓ, સ્થિતં ઓગાહ વદ્દુભાણકાલો ।

ગુણપજ્જાય પવત્તિ, માવે નિઝ વત્થુ ધમ્મોસો ॥

Δ ગુણપર્યાયવદ્ દ્રવ્યમ્ ।

ધમ્મતો હોય, તે નિર્મલ અરૂપી સ્વીન કર્મના અબંધક એવા આત્માને શબ્દનય જીવ માને છે.

ધણિ પરે શુદ્ધ સિદ્ધાત્મ રૂપી

મુક્ત પરશક્તિ વ્યક્ત અરૂપી ।

સમકિંતદેશવ્રતી, સર્વ ચિરતિ

ધરે સાધ્યરૂપે સદા તત્ત્વ પ્રીતિ [૯]

અર્થ - આ પ્રમાણે નિરચયનયના મતે આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપી છે, કર્મરહીત અરૂપી છે, શક્તિ એટલે અનંતગુણની શક્તિ સત્તામાં રહેલી છે, તે અંશે અંશે પ્રગટ થતી જાય છે. એ રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ સાધુને સ્વસાધ્ય (આત્મતત્ત્વનો પૂર્ણ સ્વભાવ)ને સિદ્ધ કરવાની ગાઢ પ્રીતિ જાગે છે.

વિવેચન - [૮-૯], (૧) ઋગ્ચુદ્ધતનય વર્તમાનમાં જેવા પરિણામ (અધ્યવ-સાય) વાળો જીવ હોય તેને તેવો કહે. સાધુતાના પરિણામે વર્તતો હોય તોજ તેને સાધુ તરીકે માને પણ વેશ માત્રથી સાધુ ન માને.

(૨) શબ્દનયની માન્યતા પ્રમાણે જીવ તે જ કહી શકાય કે જે પોતાની શુદ્ધ સત્તાની ઓળખાણ કરીને તેને પ્રગટાવવા રૂચિ ધરાવતો હોય તેમજ પ્રબલ પુરુષાર્થ પણ કરતો હોય....

એકવાર પણ પર પુદ્ગલ પરિણતિથી ભિન્ન આત્મતત્ત્વનો અનુભવ [આસ્વાદ] થયા પછી તે જ અનુભવદશાને પૂર્ણ વિકસિત બનાવવા જ્યારે પ્રયત્નશીલ અને છે, ત્યારે આત્મા તેટલા સમય સુધી તીવ્ર અશુભ કર્મ બંધ કરતો નથી...

સમભિરુદ્ધનયે નિરાવરણે જ્ઞાનાદિક ગુણ મુખ્ય...

ક્ષાયક અનંત ચતુષ્ટયીભોગી મુઘ્ધ અલક્ષ્ય....

એવંભૂતે નિરમલ સકલ સ્વધર્મ પ્રકાશ ।

પૂરણ પર્યાયે પ્રગટે પૂરણ શક્તિ વિલાસ [૧૦]

અર્થ - સમભિરુદ્ધનય-નિરાવરણ, અનંતજ્ઞાન-દર્શન ચારિત્ર અને વીર્ય રૂપ અનંત ચતુષ્ટયના મુખ્ય ગુણોનો ભોક્તા અને મુઘ્ધ [ભોજા-અજ્ઞાન] લોકોથી જાણી

શકાય નહિ એવા સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શીને જીવ માને છે, અને એવંભૂતનય તો જ્યોતો સંપૂર્ણ સ્વધર્મરૂપ પ્રકાશ પૂર્ણ નિર્મલપણે પ્રગટ થયો છે, અને જે પૂર્ણ પ્રગટેલા ગુણ પર્યાયના ભોગી છે, તેવા સિદ્ધ ભગવાનને જ જીવ માને છે.

વિવેચન - શબ્દનય કરતા સમભિરુદ્ધ વિશુદ્ધનય હોવાથી તેના મતે સયોગી કેવલી (૧૩ માં ગુણુસ્થાનકે રહેલા) જ “જીવ” કહેવાય છે, અને એવંભૂતનય તો સંપૂર્ણ-શુદ્ધ સ્વરૂપી સિદ્ધ ભગવાનને જ “જીવ” માને છે.

આ પ્રમાણે સાતે નયો પોતપોતાના અભિપ્રાયથી જીવનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે, તેનું રહસ્ય સમજવાથી આધ્યાત્મિક દષ્ટિ વિકસિત બને છે. નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋણુસૂત્ર, આ ચારે નય પદાર્થના નિરૂપણ કરવામાં તત્પર હોવાથી “અર્થનય” કહેવાય છે, અને શબ્દ, સમભિરુદ્ધ અને એવંભૂત એ ત્રણ નય શબ્દના વાચ્યાર્થને માનનારા હોવાથી ‘શબ્દનય’ પણ કહેવાય છે.

નૈગમનયની વિશ્વાલદષ્ટિ છે, તેનાથી “સંગ્રહનય” અલ્પવિષયવાળો છે, એમ અનુક્રમે વ્યવહારાદિ નયો અલ્પ અલ્પ વિષયવાળા છે, છતાં વિશુદ્ધિની અપેક્ષાએ પૂર્વના નયથી ઉત્તરનો (પછીનો) નય વધારે વિશુદ્ધ હોય છે, તેથી તેઓ અનુક્રમે આત્માની વિશુદ્ધ વિશુદ્ધ અવસ્થાને ગ્રહણ કરે છે.

નય રહસ્ય :

(૧) નૈગમનય - અંશ માત્રનું પૂર્ણ વસ્તુ માને છે....

આત્માનાં આઠ રુચક પ્રદેશો સર્વ જીવોનાં નિર્મલ હોય છે, તેથી આ નય સર્વ જીવોને સિદ્ધ સમાન માને છે.

(૨) સંગ્રહનય - પરંતુ સત્તાનો સંગ્રાહક છે ..

સર્વ જીવોની સત્તા સિદ્ધ સમાન છે, તેથી સર્વ જીવો એક સરખા છે, એક ભૂતિવાળા છે, એમ માને છે.

આ એ નયોની વિચારણાથી સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવ તથા સમભાવ કેળવી તેઓને પોતાની સમાન માની તેઓનું રક્ષણ કરવાની અદ્ભૂત પ્રેરણા મળે છે. તેમજ પોતામાં રહેલા અનંતજ્ઞાન સુખ શક્તિની ઓળખાણ થવાથી તેને પ્રગટાવવાની શ્રદ્ધા-કૃતિ ઉત્પન્ન થાય છે.

(૩) વ્યવહારનય - ભેદગ્રાહક છે.

આત્મામાં રહેલી અશુદ્ધ [વિભાવ-રાગદ્વેષાદિજન્ય] અવસ્થાનું ભાન કરાવી તેને સર્વથા દૂર કરવાથી જ વિશુદ્ધ અવસ્થા અનુક્રમે પ્રાપ્ત થશે એમ જણાવે છે.

(૪) ઋજુસૂત્રનય - વર્તમાન પરિણતિ [પરિસ્થિતિ] ને પ્રથમ સુધારવા પ્રયત્નશીલ બનવાની પ્રેરણા આપે છે.

ભૂતકાળમાં અમે સાધુજીવન જીવતા હતા કે ભવિષ્યકાળમાં સાધુજીવન જીવીશું એવી વિચારણા કરવા કરતાં અત્યારે જ સાધુજીવન જીવવું એજ યોગ્ય છે, એમ જણાવે છે. ભૂત - ભવિષ્યની નકામી ચિંતાઓ છોડાવી અને વર્તમાન કાલે ધર્મ-પુરુષાર્થ કરવાની સીધી-સાદી-સલાહ આપે છે. તેથી તેનું “ઋજુસૂત્ર” એવું સાર્થક નામ છે.

(૫) શમ્પદનય - સમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિધર સાધુ, જેઓ આત્મસત્તામાં રહેલા અનંત ગુણોની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને રમણતા કરનારા છે, તેઓ જ સુસાધક હોવાથી “જીવ” છે, એમ જણાવીને તેવી સાચી સાધકદશા પ્રગટાવવાની રચિ પેદા કરે છે...

(૬) સમભિરુદ્ધનય - એ શમ્પદનય કરતાં પણ મુક્ત અને વિશુદ્ધ હોવાથી...ક્ષાયિક અનંત ચતુષ્ટયને પ્રગટાવનાર કેવલી ભગવંતને જ “જીવ” માને છે. તેથી જ્યાં સુધી કેવલજ્ઞાનાદિ ગુણો ન પ્રગટે ત્યાં સુધી સાધકે પોતાની સાધના અવિરત ચાલુ રાખવી જોઈએ એવો તેનો અભિપ્રાય છે.

(૭) એવંભૂતનય - જીવની સંપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વભાવદશા પ્રગટે ત્યારે જ તેને “જીવ” કહે છે. અર્થાત્ આત્મનું સાધ્ય નિશ્ચિત કરી તેને પૂર્ણપણે પ્રગટાવવા માટે પ્રોત્સાહન બતાવે છે.

અર્થનું જ્ઞાન આ રીતે અધ્યાત્મને પુષ્ટ બતાવે છે...

એમ નય ભંગ રાગે સનૂરો, સાધના સિદ્ધતારુપ પૂરો

સાધક ભાવ ત્યાં લગે અધુરો, સાધ્ય સિદ્ધે નહિ હેતુ થૂરો [૧૧]

* શ્રુતધારી, આરાધક સર્વ તે કે, જાણે અર્થ સ્વભાવ.

નિજ આત્મ પરમાત્મ સમગ્રદે કે, ધ્યાવે તે નયદાવ મા [સાધુ પંચ ભાવના]

અર્થ : આ પ્રમાણે સાત નય અને તેના (૭૦૦ ભાંગા) ભંગના ભેદથી જીવનું સ્વરૂપ પ્રકાશિત કર્યું છે, સાધનાની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ થવાથી તે પૂર્ણ શુદ્ધ જીવ કહેવાય છે. પરંતુ જ્યાંસુધી સાધકભાવ હોય ત્યાંસુધી અપૂર્ણ જાણવો... જ્યારે સાધ્યની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ થઈ જાય ત્યારે સાધન (હિત) ની જરૂરીઆત નહિ રહે...!

વિવેચન : મુખ્ય સાત નય (નૈગમાદિ) ના ઉત્તર ભેદ સાત સો થાય છે, તે નય અને નય ભંગ દ્વારા જીવ સ્વરૂપની યથાર્થ ઝોળખાણ થાય છે. તેનું રહસ્ય આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી જાણી શકાય છે— શુદ્ધ વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ અતુર્થ— ગુણસ્થાનક અર્થાત્ સમ્યગ્દષ્ટિથી લઈ ચઉદમાં અયોગી ગુણસ્થાનક સુધી જીવની સાધક અવસ્થા હોય છે.

શુદ્ધ નિશ્ચયનયના મતે જ્યારે સાધકજીવ સાધના દ્વારા પોતાના સંપૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટાવે છે ત્યારે તે પૂર્ણ કહેવાય છે. પરંતુ જ્યાંસુધી દેશવિરતિ કે સર્વ-વિરતિ હોય છે ત્યાંસુધી હજી સાધકદશા હોવાથી તે અપૂર્ણ કહેવાય છે. જ્યાંસુધી અપૂર્ણતા છે, ત્યાંસુધી સાધ્યને સંપૂર્ણ સિદ્ધ કરવા માટે સાધનાની આવશ્યકતા છે. પરંતુ સાધ્યની સિદ્ધિ થયા પછી તેનું પ્રયોજન રહેતું નથી...

ભવબીરુ મુમુક્ષુ આત્માઓએ સંપૂર્ણ સાધ્યની સિદ્ધિ માટે શ્રી વીતરામ પરમાત્માએ અતાવેલી અધ્યાત્મસાધનામાં નિરંતર ઉજ્જમાળા રહેવું જોઈએ. પરંતુ એકાંતવાદીઓની જાળમાં ફસાઈ સાધનાને અધવચ્ચેથી છોડી દેવી નહિ...,

કાળ અનાદિ અતીત અનંતે જે પરસ્કત...

સંગાંગિ પરિણામે વતે મોહાસક્ત !

પુદ્ગલ ભોગે રીઝયા, ધારે પુદ્ગલ બંધ ..

પરસ્કર્તા પરિણામે બાંધે કર્મના બંધ [૧૨]

અર્થ - અનાદિ અનંત કાલથી જીવ પર પુદ્ગલમાં આસક્ત થયેલો છે, અને મોહાધીન બનેલો તે જીવ પુદ્ગલના ભોગમાં જ આનંદ માને છે, તેથી પુદ્ગલને ભોગત્વના તત્પર બનેલો તે પુદ્ગલનો જ કર્તા બને છે, અને પરસ્કર્તાપણના પરિણામે ત્યાં ત્યાં કર્મો બાંધેલો જાય છે...

વિવેચન - નિશ્ચય નયથી આત્મા કર્મથી અલિપ્ત હોવા છતાં વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ કર્મથી લેપાયેલો છે, તે કર્મનો સંબંધ અનાદિ કાલનો છે, કારણ કે જીવને પુદ્ગલની આસક્તિ અનાદિથી છે. પરંતુ અના ભોગવટામાં આનંદ માણવાથી કર્મપુદ્ગલો આત્માને ચોંટી છે, અને તે કર્મપુદ્ગલોની પરંપરાથી ભવજ્વલ્લરૂપ મહાઅનર્થનું સર્જન કરી રીતે થાય છે... તે સવિસ્તાર સમજાવે છે.

બંધક વીર્ય કરણે ઉદે રે. ત્રિપાકી પ્રકૃતિ ભોગવે દલ વિષે રે!

કર્મ ઉદયાગતા સ્વગુણ રોકે, ગુણ વિના જીવ ભવોભવ ઢોકે. [૧૩]

અર્થ બંધકવીર્ય અને ઇન્દ્રિયોની પ્રેરણાથી જીવ શુભાશુભ ફળદાયક કર્મ પ્રકૃતિઓ ભોગવીને તે કર્મપુદ્ગલોનો ક્ષય તો કરે છે, પરંતુ તેમાં આસક્તિરૂપ ચિકાસના કારણે તે નવીન કર્મો બાધે છે. તે કર્મ ફરી ઉદયમાં આવતાં આત્મગુણોનો અવરોધ કરે છે, અને ગુણ રહિત બનેલો જીવ ભવોભવ ભટકે છે, આ રીતે ભવજ્વલ્લની પરંપરા ચાલ્યા કરે છે...

વિવેચન - જીવ બંધકવીર્ય (કર્મબંધ કરાવનાર આત્મશક્તિ) અને પાંચ ઇન્દ્રિયોની પ્રેરણાથી ઉદયમાં આવેલા પર્વબદ્ધ કર્મોને તો ભોગવટાદારા આત્મ પ્રદેશોથી દૂર કરી દે છે. પરંતુ રાગદ્વેષાદિના કારણે ફરી નવા નવા કર્મોનો બંધ કરે છે, તેથી જ્યારે જ્યારે બદ્ધ કર્મો ઉદયમાં આવે છે, ત્યારે તે ઉદય આત્મગુણોને રોકે છે, (જેમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયે જ્ઞાન ગુણ રોકાય છે). આત્મગુણો (સમ્યજ્ઞ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, સંતોષ આદિ) પ્રગટયા વિના દુર્ગુણો (અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, ક્રોધાદિ કષાયો વિગેરે) વિલીન થતાં નથી અને દોષોની મંદતા વિના કર્મબંધની પરંપરા અટકતી નથી અને તેથી ભવજ્વલ્લનો અંત આવતો નથી...

આનંદગુણ આવરણ ન ગ્રહે આનંદધર્મ ।

આદક શક્તિ પ્રયોગે જોડે પુદ્ગલ-રામ ॥

પરલાભે, પરભોગને યોગે થાયે પર કર્તાર...

એક અનાદિ પ્રવર્તે વાધે પર વિસ્તાર [૧૪]

અર્થ - સમ્યજ્ઞ જ્ઞાનાદિ આત્મગુણો દંડાદ્ધ જવાથી જીવ આત્મધર્મને સ્વાભાવિક

સુખને (જીવમાં અહણુશક્તિ હોવા છતાં) અહણુ કરી શકતો નથી, પરંતુ (જીવની આહકશક્તિ નિરાવરણ હોવાથી) તેનો પ્રયોગ પૌદ્ગલીક સુખોને અહણુ કરવામાં કરે છે, પર-પુદ્ગલ (ધન-ધાન્યાદિ) દ્રવ્યોનો લાભ થવાથી તેમજ સરસ ભોજન, સ્ત્રીસંગ, આદિનો ભોગ મળવાથી જીવ પરદ્રવ્યો કર્તા અને ભોક્તા બને છે. અનાદિથી જીવની આ અવળી પ્રવૃત્તિઓના યોગે કર્મબંધનો પ્રવાહ સતત વૃદ્ધિ પામતો જાય છે.

વિવેચન - શાતાવેદનીયજન્ય સુખ પણ આત્માના અવ્યાબાધ સુખને ઢાંકે છે, તેથી જ શુભાશુભકર્મ માત્રનો ઉદય આત્માના ગુણોને આચ્છાદિત કરતો હોવાથી ત્યાજ્ય છે...

કર્મના ઉદય વખતે જીવ પોતાના ગુણોને અહણુ કરી શકતો નથી તેથી તે પરપુદ્ગલનો આહક બને છે, તેને જ પોતાનું કર્તવ્ય માની લે છે. પરપુદ્ગલ પદાર્થોની પ્રાપ્તિથી પોતાને લાભ થયો એમ માની તેનો આનંદપૂર્વક ભોગ કરે છે, જેથી તેની ગાઢ આસક્તિ બની રહે છે.

પરપુદ્ગલમાં આસક્તિ થવાથી પુનઃ નવીન કર્મબંધ થયા કરે છે અને એ રીતે ભવબંધનું તાંડવનૃત્ય એકધારે ચાલ્યા જ કરે છે...

એમ ઉપયોગ વીર્યાદિ લબ્ધિ, પરભાવ રંગી કરે કર્મવૃદ્ધિ

પરદયાદિક યદા સુહ વિકલ્પે, તદા પુણ્યકર્મ તલ્લો બંધ કલ્પે [૧૫]

અર્થ - આ પ્રમાણે જીવનો જ્ઞાન-દર્શનમય ઉપયોગ અને વીર્યાદિ પાંચ લબ્ધિઓ પરપુદ્ગલરૂપ વિભાવદશામાં પ્રવર્તતી હોવાથી નવા નવા કર્મની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તે અવસરે કોઈ આત્માને પરજીવની દયારૂપ શુભ પરિણામ આવે છે, ત્યારે તેને શુભ કર્મનો બંધ થાય (પણ સંવર કે નિર્વરારૂપ કર્મની પ્રાપ્તિ ન થાય) છે.

વિવેચન - જીવમાં રહેલા જ્ઞાનાદિગુણોનો કે આત્મવીર્ય-પરાક્રમનો નાશ થતો નથી પણ કર્મના ઉદયે તે ગુણોની સ્વભાવદશાને બદલે વિભાવદશામાં પ્રવૃત્તિ થતી હોવાથી નવા નવા કર્મોની અત્યંત વૃદ્ધિ થતી જાય છે. આવા સમયે કદાચ કોઈ આત્માને જીવદયારૂપ શુભ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય તો પણ ગુણોની વિપરીત પ્રવૃત્તિના યોગે તેનું ક્ષણ અદ્ય શુભકર્મના બંધ સિવાય અન્ય કંઈ પણ મળતું નથી...

જો આત્મગુણોની પ્રવૃત્તિ સ્વભાવદશા પ્રાપ્ત કરવા માટે થતી હોય તો પરજીવના

રક્ષણ કરવાના પરિણામથી સંવર (આવતાં કર્મોને અટકાવવા) અને નિર્જરા (કર્મોનો અંશતઃ ક્ષય) રૂપ મહાન ફળની પ્રાપ્તિ થઈ જાય પરંતુ ગાઢ મિથ્યાત્વદશામાં એ બનવું અશક્ય હોય છે.

અહીં નિશ્ચયનયની પ્રધાનતા હોવાથી પરજીવની દ્વાને પુણ્યબંધનું કારણ બતાવી શુભાશ્રાવણે વર્ણવી છે, તેનાથી આત્મગુણોની વૃદ્ધિ થતી નહિ હોવાથી સંવર-નિર્જારરૂપ ધર્મમાં તેનો સમાવેશ થતો નથી....

દ્રવ્યહિંસા અને ભાવહિંસા :

તેહી જ હિંસાદિક દ્રવ્યાશ્રય કરતો ચંચલ ચિત્ત,

કટુક વિપાકી ચેતન મેલે કર્મ વિચિત્ત ।

આતમગુણને હણતો હિંસક ભાવે થાય...

આતમધર્મનો રક્ષક ભાવ - અહિંસક કહેવાય [૧૬]

અર્થ - તેજ જીવ જ્યારે ચંચલ ચિત્તવાળો બનીને દ્રવ્યાશ્રય (કર્મોને આવવાના માર્ગો) રૂપ જીવહિંસાદિ કરવા દ્વારા કટુક (ભયંકર-કડવા) ફળ આપનારા એવા કર્મોને બાંધે છે, ત્યારે તેણે કટુક વિપાકદાયી કર્મબંધ કરવાથી પોતાના આત્મગુણોની પણ હિંસા કરી તેથી તે ભાવહિંસક પણ બન્યો અને જે આત્મગુણોની રક્ષા કરે તો તે ભાવઅહિંસક બને છે.

નિવેચન:- પૂર્વ ગાથાના કથન અનુસાર પરદયાથી પુણ્ય બંધ થાય છે. તેનો વિશેષ ખૂલાસો આ ગાથામાં દ્રવ્યહિંસા અને ભાવહિંસાનું લક્ષણ બતાવવા દ્વારા કરે છે.

ગાઢ મિથ્યાત્વદશામાં વર્તીતો જીવ જેમ પરજીવની દ્વારથી પુણ્યબંધ કરે છે તેમ તેજ જીવ વિષયાસક્ત, ચંચળ ચિત્તવાળો બની પરજીવોની હિંસા કરે છે, ત્યારે કટુકફળ ઉત્પન્ન કરનારા એવા અશુભ કર્મો બાંધે છે.

આ પ્રમાણે દ્રવ્યદયાનું ફળ પુણ્ય-શુભકર્મબંધ અને દ્રવ્યહિંસાનું ફળ પાપ-અશુભકર્મબંધ થાય એમ બતાવી હવે ઉત્તરાર્ધ ગાથાથી ભાવહિંસા અને ભાવઅહિંસાનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

જીવ જ્યારે વિભાવદશામાં [રાગ-રૂપાદિ સંકિલ્પ પરિણામોમાં] વર્તે છે, ત્યારે તેના જ્ઞાનાદિ [જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ક્ષમા, નમ્રતા આદિ] ગુણો હણાય છે, તેથી આત્મગુણોનો ધાતક જીવ ભાવહિંસક કહેવાય છે. કદાચ કોઈ જીવ કોઈ વખતે જીવહિંસા નથી કરતો તો પણ ઉપયોગ રહિત હોવાથી તેને ભાવહિંસા લાગે છે. પરંતુ જ્યારે જીવ ઉપયોગવાળો બનીને જ્ઞાનાદિ ગુણોને મેળવવા સતત પ્રયત્ન કરે છે અને મેળવેલા ગુણોનું રક્ષણ કરે છે, ત્યારે તે ભાવઅહિંસક કહેવાય છે. કદાચ પ્રભાદવશ કોઈ સૂક્ષ્મજંતુની હિંસા થઈ જાય તો પણ તેને પશ્ચાત્તાપ થવાથી માત્ર દ્રવ્યહિંસા લાગે પણ સંકિલ્પ પરિણામ [મારવાની બુદ્ધિ] ન હોવાથી ભાવહિંસા [નિશ્ચયથી હિંસા] લાગતી નથી...

આત્મગુણ રક્ષણા તેહ ધર્મ, સ્વગુણ વિધ્વંસણા તે અધર્મ
ભાવ અધ્યાત્મ અનુગત પ્રવૃત્તિ, તેહથી હોય સંસાર છિત્તિ [૧૭]

અર્થ:- જિનાગમોમાં આત્મગુણોને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા અને પ્રાપ્ત કરેલા ગુણોના રક્ષણને ધર્મ બતાવ્યો છે, સ્વ [આત્મા] ગુણોને કર્મબંધકારા આચ્છાદિત કરવાની ક્રિયાને અધર્મ તરીકે ઓળખાવ્યા છે, જ્યારે જીવની ભાવઅધ્યાત્મને અનુસારે પ્રવૃત્તિ થાય છે, ત્યારેજ ભવબંધનની પરંપરાનો મૂળથી વિચ્છેદ થાય છે.

વિવેચન:- એજ હકીકતને પુષ્ટ કરવા યાત્રીય નિયમનો નિર્દેશ કરે છે. નિશ્ચયથી-આત્મગુણોની રક્ષા એજ ધર્મ છે. જ્ઞાન, સમ્યક્ત્વ, ચારિત્ર, ક્ષમા, મૃદુતા, સરખતા, સંતોષ-ઈત્યાદિ ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા અને અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ ક્રોધાદિ કવાયા આદિ દોષોથી દૂર રહી અને તે ગુણોનું રક્ષણ કરવું એજ ધર્મ છે.

અહિંસા, સત્ય, અયૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ આત્મગુણોના રક્ષણમાં સહાયક અને છે, મારે તે પણ વ્યવહારથી ધર્મ કહેવાય છે.

સ્વગુણોના વિનાશ એજ અધર્મ છે. અજ્ઞાનાદિ દ્વારા જ્ઞાનાદિ ગુણોનો ધાત થાય છે, તેથી ભાવહિંસા લાગે છે, અને નિશ્ચયથી તેજ અધર્મ છે.

હિંસા, અસત્ય, ચોરી, કામભોગ અને પરિગ્રહ વગેરે આત્મગુણોને આચ્છાદિત કરવામાં સહાયક હોવાથી વ્યવહારથી તે અધર્મ કહેવાય છે. હવે આત્મગુણોની પ્રાપ્તિ કે આત્મગુણોનું રક્ષણ કયા ઉપાયથી થઈ શકે... તે બતાવે છે.

જ્યારે જીવ સદ્ગુરુના સમાગમથી અધ્યાત્મના સ્વરૂપને જાણે છે અર્થાત્ સદ્ગુરુની આદર-બહુમાનપૂર્વક-સેવા-ભક્તિ કરીને તેમની પાસે અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરે છે. તેમજ અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ = નામાદિ નિક્ષેપા દ્વારા જાણીને ભાવ અધ્યાત્મને અનુલક્ષીને શુભપ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે અનુક્રમે સમ્યગ્જ્ઞાન અને ક્રિયાદ્વારા સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરીને અનંત-અક્ષય-અવ્યાયાધ સુખમય આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે અને ભવજ્વલણનો સમૂલ ઉચ્છેદ કરે છે ...

સિદ્ધગતિ જ એક એવું સ્થાન છે કે જ્યાં ગયા પછી આ આત્માને પુનઃ સંસારમાં આવવું નથી પડતું... માટે ભવજ્વલણનો અંત લાવવા સદ્ગુરુનો શુભ સમાગમ પ્રાપ્ત કરી તેમની સેવા-ભક્તિ, આજ્ઞાપાલનાદિ આદર-બહુમાનપૂર્વક કરતાં રહેવું જોઈએ અને તેઓની પાસેથી ભાવ-અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ સમજવા તથા તદ્દનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવા ઉદ્યમશીલ બનવું જોઈએ. એજ અંતકાર મહર્ષિનો આશય છે અને આ અંતની રચના પણ એજ મંગલ હેતુથી તેમણે કરેલી છે, કે સર્વ કોઈ આત્મ-બંધુઓ ભાવઅધ્યાત્મના ઉંડા રહસ્યને પામી ...ભીષણ ભવચક્રથી સર્વથા મુક્ત બને...!

=૧[૧] નામ અધ્યાત્મ-કોઈ વ્યક્તિ યા પદાર્થનું “અધ્યાત્મ” એવું નામ હોય...

[૨] સ્થાપના અધ્યાત્મ-કોઈ વસ્તુમાં “અધ્યાત્મ”ની સ્થાપના કરવી અર્થાત્ “અધ્યાત્મ” એવા શબ્દની જે આકૃતિ...,

[૩] દ્રવ્ય અધ્યાત્મ-ઉપયોગ વિનાની ધર્મ પ્રવૃત્તિ અથવા બાહ્ય સુખની ઇચ્છાથી કરવામાં આવતી ધર્મપ્રવૃત્તિ ...,

[૪] ભાવ અધ્યાત્મ-આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટાવવા માટે જે કોઈ ક્રિયા-અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે તેને શાસ્ત્રકારો ભાવ અધ્યાત્મ કહે છે, “નિજ સ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે તે અધ્યાત્મ કહિએ રે.” અનાદિ કાળથી સંસારમાં પરિજ્વલણ કરતા જીવની મોહાધીનતા મંદ થાય છે અર્થાત્ મોહનું બળ ઘટે છે, ત્યારે આત્માને અનુલક્ષીને જે ધર્મક્રિયા થાય તેજ અધ્યાત્મ છે, અને તે સર્વ યોગોમાં વ્યાપીત રહેલ છે. તેના દ્વારા ધર્મક્રિયા અપુનર્બંધકાદિ પ્રથમ ગુણસ્થાનકથી લઈ ચૌદમા ગુણસ્થાનક સુધી ઉત્તરોત્તર વધુ ને વધુ વિશુદ્ધ બનતી જાય છે...,

એહ પ્રબોધના કારણ તારણ સદ્ગુરુ સંગ...

શ્રુત ઉપયોગી ચરણાનંદી કરી ગુરુરંગ...

આતમ - તત્વાલંબિ રમતા આતમરામ...

શુદ્ધ સ્વરુપને ભોગે યોગે જસુ વિશ્રામ [૧૮]

અર્થ - એવા અદ્ભૂત આત્મજ્ઞાનનું પ્રધાન કારણ તો સંસારતારક સદ્ગુરુ ભગવંતેનો સમાગમ જ છે.

જે સદ્ગુરુ સદા શ્રુતજ્ઞાનના ઉપયોગવાળા તથા ચારિત્રમાં આનંદનો અનુભવ કરનારા, આત્મતત્ત્વનું અવલંબન લઈ તેમાં જ રમણતા કરનારા અને આત્માના શુદ્ધ સ્વરુપના ભોગમાં જ (મન-વચન-કાયાના) યોગોને સ્થિર (વિશ્રામ) બનાવનારા... એવા સદ્ગુરુ સાથે રંગ કરો અર્થાત્ આદર-બહુમાનપૂર્વક તેમની સેવા-ભક્તિ કરો... તેમ કરવાથી અવશ્ય આત્મજ્ઞાન પ્રગટે છે...

વિવેચન - સદ્ગુરુની સેવાથી “આત્મજ્ઞાન” પ્રાપ્ત થાય છે અને આત્મજ્ઞાનથી ભાવઅધ્યાત્મની પ્રાપ્તિ થાય છે, માટે અહીં †^૧સદ્ગુરુનું સ્વરૂપ બતાવતા કહે છે કે-

(૧) જેઓ ગીતાર્થ ગુરુ ભગવંતો પાસે જિનાગમોનું વિધિપૂર્વક અધ્યયન કરી સદા શ્રુતજ્ઞાનના ઉપયોગપૂર્વક સૂત્રાનુસારી સત્ક્રિયાઓમાં તત્પર બની ચારિત્ર (સંયમ) ના દિવ્ય આનંદમાં મગ્ન રહેનારા હોય...

આ પ્રમાણે વ્યવહાર ચારિત્રનું વિધિપૂર્વક પાલન કરવાથી જ ભાવચારિત્ર (આત્મસ્વભાવની રમણતા) પ્રાપ્ત થાય છે...

(૨) જેઓ... આત્મતત્ત્વનું આલંબન લઈ તેમાં જ રમણતા કરનારા હોય...

(૩) અને શુદ્ધ આત્મસ્વરુપને ભોગવવાની અભિલાષાવાળા હોય... તેથી જેટલા અંશે આત્મવિશુદ્ધિ પ્રગટી હોય, તેમાં જ સર્વ યોગોને (મન, વચન અને કાયાને)

†^૧ આગમધર ગુરુ સમકિતી, ક્રિયા સંવર સાર રે...

સંપ્રદાયથી અવંચક સદા, શુચિ અનુભવાધાર રે...॥

શુદ્ધ આલંબન આદરે, તજી અવર જાંબળ રે...

તામસીવૃત્તિ સવિ પરિહરી, ભજે સાત્ત્વિકી શાળા રે...॥ (આનંદધનજી)

એકાગ્ર બનાવી વિશ્રામ કરનારા હોય..., આવા... સદ્ગુરુઓ 'સ્વયં' સંસારસમુદ્ર તરે છે અને પોતાના સમાગમમાં આવનારને પણ આત્મતત્ત્વના ઉપદેશાદિ દ્વારા તારે છે, માટે મુમુક્ષુ આત્માઓએ સદ્ગુરુની સેવાનો અવિહાર રંગ લગાવવો જેથી શીઘ્ર ભાવઅધ્યાત્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકે...!

સદ્ગુરુ યોગથી બહુલ જીવ, કોઈ વહી સહજથી થઈ સજીવ...

આત્મશક્તિ કરી ગંઠી ભેદી, ભેદજ્ઞાની થયો આત્મવેદી [૧૯]

અર્થ - આ પ્રમાણે સદ્ગુરુનો યોગ મળવાથી ઘણા જીવો સમ્યગ્દર્શન પામે છે. વળી કોઈક જીવ વિશેષ ભવસ્થિતિનો પરિપાક થવાથી સહજ ભાવે-પોતાની મેળે સમ્યક્ત્વ પામી જાય છે, પરંતુ બન્ને પ્રકારના જીવો અપૂર્વકરણરૂપ આત્મપરાક્રમ (વીર્યોલ્લાસ) વડે તીવ્ર રાગદ્વેષરૂપ નિબિડ ગાંઠ (અંધિ) ને ભેદીને જ્યારે સ્વપરના વિવેકરૂપ ભેદજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તેમને આત્મસ્વરૂપનું સ્પષ્ટ (જ્ઞાન) ભાન થાય છે.

[વિવેચન] - સદ્ગુરુના સમાગમદ્વારા દેવ, યુગ, ધર્મ તથા જીવાદિ નવતત્ત્વનું શ્રવણ કરવાથી જ્યારે શ્રોતાના હૈયામાં તત્ત્વ પ્રત્યે આદર, બહુમાન અને શ્રદ્ધા પ્રગટે છે ત્યારે તેને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે. સર્વ જીવોને પ્રથમ ધર્મપ્રાપ્તિનો આ સામાન્ય રાજમાર્ગ છે. પરંતુ કેટલાક (સ્વયંબુદ્ધ) જીવો પોતાની મેળે કોઈ પદાર્થ યા કોઈ પ્રસંગ જેવા માત્રથી વૈરાગ્ય પામી સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રધર્મને પામે છે, પણ આવા જીવોની સંખ્યા પરિમિત જ હોય છે... માટે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનું પ્રધાન સાધન સદ્ગુરુસેવા છે ..

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિના બન્ને પ્રકારોમાં દરેક જીવ ત્રણ કરણ દ્વારા તીવ્ર રાગદ્વેષમય (તીવ્ર વિષયાસક્તિરૂપ) કર્મઅંધિનું ભેદન કરે છે અને એ કર્મઅંધિનું ભેદન, જ્યારે અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસ મળતો થાય છે ત્યારે જ થઈ શકે છે...

xⁱ (અપૂર્વકરણ આદિ ત્રણ કરણ દ્વારા ચલી અંધિભેદની પ્રક્રિયા "દ્વિતીય કર્મઅંધ" આદિથી સમજ લેવી.)

xⁱ પૂર્વે આજ સુધી કહી પણ એવા વિશુદ્ધ પરિણામ ન આવ્યાં હોય અથવા સહુ પ્રથમ જ એવા પરિણામ આવ્યાં હોય તે "અપૂર્વકરણ" કહેવાય છે.

અંધિભેદ થયા પછી જ હવે આત્મા અને શરીર બન્ને ભિન્ન છે, એવું અનુભવાત્મક ભેદજ્ઞાન પ્રગટે છે. અને તેથી પોતાની આત્મસત્તામાં રહેલી અનંત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ ગુણ અને પર્યાયની ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિને તે જાણે છે. તેજ વાત વિસ્તારથી હવે આગળ જણાવે છે...

દ્રવ્ય ગુણ પર્યાય અનંતની થઈ પરતીત...

જાણ્યો આતમ કર્તા-ભોક્તા ગઈ પરભીત...

મદ્દા યોગે ઉપન્થો ભાસન મુનયે સત્ય

સાધ્યાલંબી ચેતના વલગી આતમતત્ત્વ [૨૦]

અર્થ - જ્યારે આતમદ્રવ્ય અને તેના અનંત ગુણ-પર્યાયની પ્રતીતિ થઈ અથાત્ સમ્યજ્ઞાન થયું ત્યારે આત્મા સ્વભાવનો જ કર્તા-ભોક્તા છે, એમ જાણ્યું. તેથી પર ભાવના કર્તા-ભોક્તાપણાની ભીતિ (ભય) ચાલી ગઈ અને સુશ્રદ્ધાના યોગથી (સ્વાદ્વાદ) નય સાપેક્ષ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની (સાધ્યની) ઓળખાણ થવાથી ચેતના... તે સાધ્યના આલંબને આત્મસ્વરૂપમાં (તેના જ્ઞાનાદિ ગુણોમાં) જ લીન બની ગઈ...

વિવેચન - ભેદજ્ઞાની સર્વદ્રવ્યો અને તેના અનંત ગુણ-પર્યાયોનું સ્વરૂપ સ્વાદ્વાદદષ્ટિએ સમજે છે, તેથી તે પોતાના આતમદ્રવ્યને પણ વ્યવહારથી શુભાશુભ કર્મનો કર્તા-ભોક્તા હોવા છતાં નિશ્ચયથી સ્વ-ગુણ પર્યાયનો જ કર્તા-ભોક્તા છે એમ માને છે. અને એ રીતે નય સાપેક્ષ સુશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવાથી તેની ચેતના (ચિત્તગતિ) આત્માનાં સંપૂર્ણ શુદ્ધસ્વરૂપને પ્રગટ કરવા કે સાધ્યને સિદ્ધ કરવા માટે (ભાવ સાધનરૂપ) આત્મસ્વભાવમાં તથા તેના કારણભૂત દેવ, ગુરુ, ધર્મની આરાધનામાં એકાગ્ર બની જાય છે...

ઈન્દ્ર ચન્દ્રાદિ પદ રોગ જાણ્યો, શુદ્ધ નિજ શુદ્ધતા ધન પિછાણ્યો ।

આતમધન અન્ય આપે ન ચારે, કોણ જગદીન વલી કોણ જોરે [૨૧]

અર્થ - આત્માની જ્ઞાનાદિ શુદ્ધ સમૃદ્ધિની પ્રતીતિ થયા પછી ઈન્દ્ર, ચન્દ્ર કે તરેન્દ્ર-ચક્રવર્તિ-વાસુદેવના પદ પણ રોગ સમાન લાગે છે. આત્માનું શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ

ધન ક્રોધ (દીન દુઃખી) ને આપી શકાતું નથી તેમજ ક્રોધ બળવાન ચોર-ડાકુથી બલાતકારે ચોરી શકાતું પણ નથી.

વિવેચન - જે આત્માએ પોતાની નિર્મલ જ્ઞાનાદિ અનંતગુણની સંપત્તિને ઓળખી લીધી છે અને તેના આ સ્વાદથી થતાં આનંદનો †? આંશિક અનુભવ કર્યો છે, તેને કર્મજન્ય બાલ (પૌદ્ગલિક) સુખ-સમૃદ્ધિ રોગની જેમ અનિષ્ટ લાગે છે. તેમજ આત્મિક સુખ-સમૃદ્ધિ અન્યને આપી શકાતી નથી કે ક્રોધથી લુટી શકાતી નથી... તેથી તે સુખ-સમૃદ્ધિ ઘટી જશે કે નાશ પામી જશે એવો ભય પણ તેને લાગતો નથી.

આત્મ સર્વ સમાન નિધાન મહાસુખકંદ...

સિદ્ધ તણા સાધર્મી સત્તાથે ગુણવૃંદ...

જેહ સ્વજાતિ બંધુ તેહથી કોણ કરે વધ બંધ

પ્રગર્યો ભાવ અહિંસક જાણે શુધ્ધ પ્રબંધ [૨૨]

અર્થ - નિશ્ચય નયના મતે સર્વ આત્માઓ એક સરખા છે. જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણનાં ભંડાર છે, અવ્યાબાધ સુખના મૂળ છે, અને સત્તાએ સર્વ હવે અનંત ગુણના સમૂહ હોવાથી સિદ્ધ ભગવાનના સાધર્મિક છે. અને હવે માત્રની જાતિ (જીવત્વ) એક જ હોવાથી સ્વજાતિ બંધુનો ક્રોધ પણ વધ કે બંધન કરે નહિ-આવી ભાવ અહિંસા (દયા)ના પરિણામ પ્રગટવાથી સ્યાદ્વાદનું (ગિતશાસનનું) રહસ્ય સમજાય છે...

વિવેચન - સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ વડે જીવને સ્વ આત્માના સ્વરૂપની સાચી ઓળખાણ થવાથી વિશ્વના સર્વ આત્માઓને પણ તે પોતાની સમાન જ માને છે. કારણ કે નિશ્ચયદષ્ટિથી સર્વ આત્માઓને સત્તામાં જ્ઞાનાદિ ગુણો અને અવ્યાબાધ સુખનું નિધાન રહેલું છે, પરંતુ સિદ્ધ ભગવાનને તે પ્રગટ રૂપે છે અને બાકીના

†? જાણ્યો કે જોણે તુજ ગુણ લેશ, બીજા કે રસ તેણે મન નવિ ગમે જ...।

આખ્યો કે જોણે અમી લવ લેશ, બાકસ જુકસ તસ નવિ રુચે કિમે જ...॥

(પૂ. ઉ. વશોધિ. મ.)

સંસારી જીવોમાં અપ્રગટપણે સત્તામાં વિદ્યમાન છે. ×૧ જેવો સિધ્ધોનો સ્વભાવ છે તેવો જ સર્વ જીવોનો સ્વભાવ છે. આ પ્રમાણે સર્વ જીવો એક જાતિવાળા છે એમ જાણ્યા પછી કોણ સ્વજાતિ બંધુને મારે? કે બંધનગ્રસ્ત કરે?... અર્થાત્ તે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા સર્વ સાવધ વ્યાપારનો ત્યાગ કરીને સંયમ સ્વીકારવા તત્પર બને છે. આ રીતે સિદ્ધાંતના શુદ્ધ-મુદ્ધમ રહસ્ય જાણવાથી ભાવ અહિંસકપણું પ્રગટે છે.

વધ-બંધનમય દ્રવ્યહિંસાના ત્યાગરુપ દ્રવ્યચારિત્રના પાલનમાં તત્પર બનેલો આત્માજ નિજ સ્વભાવમાં રમણતા કરતો ભાવઅહિંસક બને છે.

હવે ભાવ અહિંસક આત્મા જ્ઞાનની તીક્ષ્ણધારાએ ધ્યાનમાં એકાગ્ર બની કંઈ રીતે ગુણસ્થાનના ક્રમે આત્મવિશુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરે છે. તે અનુક્રમે આગળના શ્લોકોદ્ધારા બતાવે છે.

જ્ઞાનની તીક્ષ્ણતા ચરણ તેહ, જ્ઞાન એકત્વતા ધ્યાન ગૃહ

આત્મ તાદાત્મ્યતા પૂર્ણ ભાવે, તદા નિર્મલાનંદ સંપૂર્ણ ભાવે [૨૩]

અર્થ - જ્ઞાનની તીક્ષ્ણતા એજ ચારિત્ર છે, જ્ઞાનની એકાગ્રતા એજ ધ્યાન છે, આત્મા સાથે જ્યારે પૂર્ણ તન્મયતા થશે ત્યારે જ સંપૂર્ણ ભાવે નિર્મલાનંદ સ્વરૂપ પ્રગટશે....!

વિવેચન - નવતત્ત્વ, ૫૩દ્રવ્ય, નય, નિક્ષેપ, સપ્તભંગી, ઉત્સર્ગ, અપવાદ નિશ્ચય, વ્યવહાર, અધ્યાત્મ અને યોગ વિષયકશાસ્ત્રોનાં અધ્યયન અધ્યાપન, ચિંતન, મનન અને પારશીસનદ્વારા સમ્યગ્જ્ઞાનનો ઉપયોગ જેમ જેમ તીવ્ર (તીક્ષ્ણ) બને છે, તેમ તેમ સ્વભાવ રમણનારુપ ચારિત્રગુણની વૃદ્ધિ થતી જાય છે ..

આત્મજ્ઞાન વિના આત્માનું ધ્યાન થઈ શકતું નથી. અને ધ્યાન વિના આત્મરમણતા થતી નથી. માટે અહીં જ્ઞાનમાં એકાગ્ર બનવું એજ ધ્યાન છે, એમ બતાવ્યું છે ..

ધ્યાનના સતત અભ્યાસથી આત્મસ્વરૂપમાં તન્મયતા પ્રાપ્ત થાય છે. અને તે સ્વરૂપરમણતાના અભ્યાસ વડે જ્યારે આત્મામાં પૂર્ણ તન્મયતા પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે જ સંપૂર્ણ નિર્મલ-આનંદ પ્રગટ થશે....!

×૧ જારિસો સિદ્ધ સહાવો, તારિસો ભાવો હુ સવ્વ જીવાણં । (સિદ્ધપામૃત)

આ પ્રમાણે સમ્યગ્જ્ઞાનથી સમ્યગ્ધ્યાન અને તેથી સ્વભાવરમણતારૂપ ભાવચારિત્ર અને યથાખ્યાત ચારિત્ર વડે સ્વભાવમાં લીન બનવાથી પૂર્ણાનંદમય મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. એવો નિશ્ચય થવાથી મુનિને મારા કર્મ ક્યારે નષ્ટ થશે એવી ચિંતા પણ થતી નથી તે બતાવે છે.

ચેતન અસ્તિ સ્વભાવે મેં જેહ ન ભાસે ભાવ ..

તેહથી ભિન્ન અરોચક રોચક આત્મસ્વભાવ....

સમક્તિભાવે ભાવે આતમ શક્તિ અનંત...

કર્મનાશનો ચિંતન નાણે તે મતિમંત .. [૨૪]

અર્થ - આત્મસત્તામાં તો સ્વજ્ઞાનાદિ ગુણોનો જ અસ્તિસ્વભાવ છે. તેવા અસ્તિસ્વભાવમાં રાગદ્વેષાદિ વિભાવનો સદ્ભાવ નથી. તેમજ રાગદ્વેષાદિ (શુભાશુભ) સંકલ્પ-વિકલ્પો આત્માથી ભિન્ન હોવાથી મુનિને તે રુચિકર નથી. પરંતુ આત્મસ્વભાવ જ રુચિકર છે, વળી તે સમ્યગ્જ્ઞાનવડે આત્માની અનંતશક્તિની યથાર્થ ઓળખાણ હોવાથી કર્મક્ષયની ચિંતા પણ તે બુદ્ધિશાળી મુનિને થતી નથી...

વિવેચન - સર્વદ્રવ્યો (પદાર્થો)માં બે પ્રકારના સ્વભાવ હોય છે.

(૧) અસ્તિસ્વભાવ અને (૨) નાસ્તિસ્વભાવ.

(૧) અસ્તિસ્વભાવ - પદાર્થ માત્રમાં સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાલ અને સ્વભાવનો અપેક્ષાથી અસ્તિત્વ હોય છે...

(૨) નાસ્તિસ્વભાવ - પદાર્થ માત્રમાં પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાલ અને પરભાવની અપેક્ષાએ નાસ્તિત્વ હોય છે ..

ચેતનદ્રવ્યમાં પણ જ્ઞાનાદિ અનંતગુણો અસ્તિસ્વભાવે રહેલા છે. અને વ્યવહારથી રાગદ્વેષરૂપ વિભાવદશા જીવને લાગેલી હોવા છતાં નિશ્ચયથી તે પરદ્રવ્યના વિકારરૂપ હોવાથી આત્મસ્વભાવમાં તે નાસ્તિસ્વભાવે રહી છે.

“સત્તાએ સર્વજીવોનો સ્ફટિકરત્ન જેવો નિર્મલ સ્વભાવ છે” આ સિદ્ધાંતના રહસ્યના જ્ઞાતા મુનિને આત્મસત્તામાં બાહ્ય સ્ફુલ્લિ, સમુદ્ધિ કે રાગદ્વેષાદિ ભાવોનું અસ્તિત્વ દેખાતું નથી. માટે જ તે પદાર્થો ઉપર તેમણે રૂચિ ઉત્પન્ન થતી નથી પણ પોતાની સત્તામાં રહેલા અનંતજ્ઞાનાદિ ગુણોને પ્રગટાવવાની જ રૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે.

શુદ્ધ (સમ્યગ્) શ્રદ્ધા અને યોગધના પ્રભાવે આત્મામાં રહેલી અનંતી શક્તિની યથાર્થ ઓળખાણ થવાથી કાયરતાના વિચારો પણ આવતાં નથી કે હવે મારા કર્મો ક્યારે દૂર થશે? આવા પ્રબળ કર્મોના હું કબરીતે ક્ષય કરી શકીશ...? ઇત્યાદિ ભય-ચિંતા જનક વિચારો આવતાં નથી પણ તે મુનિ સ્વગુણ ચિંતનમાં જ તક્ષીન રહે છે... તે અતાવે છે-

સ્વગુણ ચિંતનરસે બુદ્ધિ ઘાલે, આત્મસત્તા ભણી જે નિહાલે...

શુદ્ધ સ્યાદવાદ પદ જે સંભાલે, પર ઘરે તેહ મતિ કેમ વાલે...[૨૫]

અર્થ - નિર્ભય એવો મુનિ આત્મગુણોના ચિંતનમાં જ પોતાની બુદ્ધિને પ્રવર્તીવે છે. તેથી આંતરદષ્ટિએ આત્મસત્તાના દર્શન કરે છે. શુદ્ધ (યથાર્થ) સ્યાદવાદ સિદ્ધાંતના રહસ્યને જાણનાર... પરપરિણુતિરૂપ પરધરમાં બુદ્ધિને કેમ પ્રવર્તીવે? અર્થાત્ ન જ પ્રવર્તીવે...!

વિવેચન - ભયજનક ચિંતાઓ અને હતાશાઓથી રહિત મુનિ .. આત્માનાં જ્ઞાનાદિ ગુણોનાં ચિંતન-મનનમાં જ પોતાની બુદ્ધિને તં-મય અનાવે છે. અને તે જેમ જેમ ગુણ ચિંતનમાં તરબોળ અને છે તેમ તેમ કર્મ આવરણ દૂર થવાથી આંતરદષ્ટિ વિકસિત અને છે. અને આંતરદષ્ટિ નિર્મળ થતાં (આત્મસત્તા) આત્મસ્વરુપનો અનુભવ સ્પષ્ટ થતો જાય છે. તેમજ તે મુનીશ્વરને સ્યાદવાદ સ્વરૂપ આત્મસત્તાના અનુભવથી સર્વસિદ્ધાંતોનું રહસ્ય સમજાય છે, તેથી પરપરિણુતિમાં તેઓની પ્રવૃત્તિ થતી નથી. આત્મસ્વભાવમાં મસ્ત રહેનાર પરપુદ્ગલમાં પ્રવૃત્તિ ન જ કરે એ રહસ્ય છે.

પુણ્ય પાપ એ પુદ્ગલદલ ભાસે પરભાવ...

પરભાવે પરસંગત પામે દુષ્ટ વિભાવ ..

તે માટે નિજભોગી યોગીસર સુ પ્રસન્ન

દેવ, નરક, તૃણ-મણિ સમ ભાસે જેહને મન્ન [૨૬]

અર્થ - તેવા મુનિને .. પુણ્ય એ શુભકર્મરૂપ અને પાપ એ અશુભકર્મરૂપ હોવાથી તે પુદ્ગલદ્રવ્યતા સ્કંધ મત્ર છે, એમ પરભાવરૂપે જણાય છે. અને પરપદાર્થોના સંગથી આત્મા દુષ્ટ કર્મો (કટુકક્ષ દેનાર અશુભ કર્મો) યાચે છે. એમ જાણીને મુનીશ્વર સ્વગુણનાં ભોગમાં જ પ્રસન્નતા પામે છે. તેથી તેને મન દેવતા સુખ કે નરકના દુઃખ, રત્ન કે તૃણ એક સરખા લાગે છે, અર્થાત્ તેમાં હર્ષ-શોક થતો નથી...

વિવેચન - પૂર્વ ગાથામાં જણાવ્યું હતું કે “મુનિ પરપરિણતિમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી” તેનું કારણ અહીં સ્પષ્ટ કરે છે કે પુણ્ય-પાપ એ બન્ને શુભાશુભ કર્મરૂપ હોવાથી આત્માથી ભિન્ન છે, પરભાવ છે અને પરભાવની સંગતિથી અર્થાત્ પરપુણ્ય પદાર્થોમાં આસક્તિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવાથી આત્મા એવા દુષ્ટ કર્મો ઉપાર્જન કરે છે, જેથી ભવિષ્યમાં અનેક જન્મો સુધી દુર્ગતિ (નરક તિર્યચાદિ)માં રખડી ભયંકર યાતનાઓ સહેવી પડે છે... એમ જાણીને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ યોગ સાધનામાં તત્પર બનેલો મુનિ આત્મગુણોમાં જ રમણતા કરી અલંત પ્રસન્નતા પામે છે. તેથી દેવતાઘ વૈભવ-વિલાસના સુખો કે નરકની ભયંકર વેદનાઓ તેને મન એક સમાન છે. તેમજ મણિ કે તુણ પણ એક સરિખા જણાય છે... અથાત્ એમને નથી સુખ પ્રત્યે રાગ કે નથી દુઃખ પ્રત્યે...દ્વેષ...!

તેહ સમતારસી તત્ત્વ સાધે, નિશ્ચલાનંદ અનુભવ આરાધે...

તીવ્ર ઘનઘાતિ નિજ કર્મ તોડે, સંધિ પહિસેહિને તે વિછોડે [૧૭]

અર્થ - તે મુનિરાજ સમતારસના રસીક બનીને આત્મતત્ત્વને સાધે છે. તેથી અચળ-અખંડ આનંદનો અનુભવ કરે છે, તેમજ પૂર્વે બાંધેલા ઘનઘાતી (આત્મ ગુણોના ઘાતક) કર્મોની સંધિ (ગાંઠ) ને જાણતા હોવાથી ધ્યાનરૂપ ક્રહાગ્રથી છેદી તે કર્મોને આત્મ પ્રદેશોથી પૃથક્ કરી દૂર ફેંકી દે છે...

વિવેચન અપૂર્વ સમતારસમાં ઝીંઝટા તે મુનિરાજ આત્મતત્ત્વમાં જેમ જેમ તન્મય બને છે તેમ તેમ અચળ, અખંડ, અપૂર્વ આનંદનો અનુભવ કરે છે અને તેથી તીવ્ર જ્ઞાનાવરણીયાદિ ઘનઘાતી કર્મોના મર્મને જાણીને ધ્યાનની શક્તિથી તે કર્મોને નષ્ટ કરી આત્મપ્રદેશોથી દૂર દૂર હડસેલી દે છે, શાંત સુધારસના પાનથી ધ્યાનમાં તન્મયતા પ્રાપ્ત થતાં થીજેલા ઘીની જેમ તીવ્ર કર્મો પણ ધ્યાનાગ્નિથી ઓગળી જાય છે...

સમ્યગ્ રતનત્રયી રસ રાસ્યો ચેતન રાય...

જ્ઞાન-ક્રિયા ચક્ર ચક્રચૂરે સર્વ અપાય...

કારકચક્ર સ્વભાવથી સાધે પૂરણ સાધ્ય...

કર્તા, કારણ, કારણ, એક થયા નિરાખાધ [૨૮]

અર્થ - ચેતનરાય-આત્મરાજ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રરૂપ રતનત્રયીમાં એકરસ બનીને તેમાં જ રાચવા લાગ્યો, જ્ઞાન અને ક્રિયારૂપી ચક્રવર્તે સર્વ અપાય-કર્મરૂપ ભાવ શત્રુને નાશ કરવા લાગ્યો. અને પટ્કારકરૂપ ચક્રથી પૂર્ણ સાધ્ય (કેવલજ્ઞાન)ને સાધવા લાગ્યો... અને જ્યારે સાધ્યની પૂર્ણતા થાય છે ત્યારે કર્તા, કારણ અને કાર્ય (કર્મ) એ ત્રણે એકરૂપે થઈ જાય છે.

વિવેચન - ચક્રવર્તી મહારાજ પાસે જેમ ચક્રાદિ ચૌદ રતનો હોય છે અને તેની સહાયથી તે પટ્ખંડ પૃથ્વીનો વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, તેવી રીતે આ ચેતન રાજ પાસે પણ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રરૂપ ત્રણ રતનો છે. તેમજ જ્ઞાન-ક્રિયારૂપ તીક્ષ્ણ ચક્ર છે.. જેતા સહકારથી સર્વ કર્મશત્રુઓનો સમૂળ નાશ કરી શકે છે અને †પટ્કારકચક્રદ્વારા સંપૂર્ણ કેવલજ્ઞાનાદિ ગુણોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને જ્યારે સાધ્ય સિદ્ધ થઈ અર્થાત્ કેવલજ્ઞાન . પ્રગટશે ત્યારે કર્તા, કારણ અને કાર્ય એ ત્રણેની એકતા થઈ જશે...

† પટ્કારકચક્ર :-

દરેક કાર્યમાં કારકપ્રવૃત્તિ કારણભૂત હોય છે, પટ્કારકચક્ર વિના કોઈ પણ કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી..., જેમ ઘટ રૂપ કાર્યમાં પણ આ પ્રમાણે પટ્કારકચક્રની પ્રવૃત્તિ હોય છે—

- (૧) કર્તા-કુંભકાર, (૨) કર્મ-ઘટની ઉત્પત્તિરૂપ કાર્ય,
- (૩) કારણ-ઉપાદાન-કારણ મૃત્પિંડ અને નિમિત્ત-કારણ કંડ ચક્રાદિ,
- (૪) સંપ્રદાન-માટી પિંડને નવા નવા પર્યાયની પ્રાપ્તિ,
- (૫) અપાદાન-પિંડ સ્થાસાદિ પૂર્વ પર્યાયનો નાશ,
- (૬) સર્વ પર્યાયોનું આધારપણું...

આત્મદ્રવ્યમાં અનાદિ કાળથી એ છ કારક આધકરૂપે પરિણમેલા છે, તે આ પ્રમાણે—

- (૧) કર્તા-આત્મા ભાવકર્મ [રાગદ્વેષરૂપ વિભાવ] અને જ્ઞાનાવરણીય આદિ દ્રવ્ય કર્મનો કર્તા છે,
- (૨) કર્મ-(કાર્ય)-ભાવકર્મ અને દ્રવ્યકર્મ બંધનરૂપ કાર્ય આત્મા કરે છે...,
- (૩) કરણ-[અશુદ્ધ વિભાવ પરિણતિ] રાગદ્વેષરૂપ ભાવાશ્રવ અને પ્રાણતપિષ્તાદિ દ્રવ્યાશ્રવરૂપ-એ એ કારણોથી કર્મ બંધાય છે, તેથી તે કરણ છે.

આત્મા આત્માવડે આત્મસ્વભાવમાં જ લયલીન બની એક, અખંડ, અક્ષય, અવ્યાયાધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે ત્યારે કર્તાદિ વિકલ્પો ઉત્પન્ન થતાં નથી...,

સ્વગુણ આયુધ થકી કર્મ ચૂરે, અસંખ્યાત ગુણી નિર્જરા તેહ પૂરે ..

દલે આવરણથી ગુણ વિકાસે, સાધના શક્તિ તિમ તિમ પ્રકાશે...[૧૮]

અર્થ:- પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણરૂપ શસ્ત્રથી કર્મને ચૂર્ણ-નષ્ટ કરે છે . અને સમયે સમયે અસંખ્યાત ગુણી નિર્જરા થવાથી આત્માને ગુણોથી પૂર્ણ કરે છે, અર્થાત્ કર્મોવરણ દૂર થવાથી ગુણોનો વિકાસ થાય છે અને આત્મશક્તિ [વીર્યોક્ષાસ] વધતી જાય છે...

(૪) સંપ્રદાન-અશુદ્ધતા તથા દ્રવ્યકર્મનો લાભ-તે સંપ્રદાન,

(૫) અપાદાન-આત્મસ્વરૂપનો અવરોધ અને ક્ષાયોપશમભાવની હાનિ તે અપાદાન,

(૬) આધાર-અનંતી અશુદ્ધતા (વિભાવદશા) અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોને રાખવાની આધારરૂપ આત્મશક્તિ...

આ પ્રમાણે છ કારકચક્ર અનાદિથી અશુદ્ધપણે (બાધકપણે) પરિણમી રહ્યું છે, તે જ્યારે સાધક આત્મા સ્વજ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રગટાવવા તત્પર બને છે, ત્યારે આ છ કારક નીચે પ્રમાણે સાધકપણે પ્રવૃત્તિ કરતા હોવાથી આત્મગુણ (ધર્મ) ની સાધના કરે છે. અને સાધકપણે પરિણમેલા કારક, સિદ્ધતારૂપ સાધ્યને સિદ્ધ કરે છે.. !

સાધકપણે પરિણમેલાં પટકારક—

(૧) કર્તા-આત્મા સ્વજ્ઞાનાદિ ગુણરૂપ ધર્મનો કર્તા બને છે.

(૨) કર્મ (કાર્ય)-સ્વધર્મ (જ્ઞાનાદિ) માં પરિણમનરૂપ કાર્ય ..

(૩) કરણ-સ્વધર્મનુયાયી ગુણપરિણતિ, ચેતના શક્તિરૂપ ઉપાદાન કારણ- અને સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મની આરાધનારૂપ નિમિત્ત કારણરૂપ...કરણ-

(૪) સંપ્રદાન-સાધન ગુણશક્તિનું પ્રગટીકરણ, [અપૂર્વ અપૂર્વ (નવાનવા) ગુણોની ઉત્પત્તિ]

(૫) અપાદાન- પૂર્વ પર્યાય [અશુદ્ધ ભૂમિકા] નું નિવર્તન.

(૬) આધાર-સ્વજ્ઞાનાદિ [સાધક] ગુણોને રાખનારી આત્મશક્તિ...,

વિવેચન:-સ્વગુણરૂપ તીક્ષ્ણ શસ્ત્રથી કર્મોનો ક્ષય કરનાર આત્મા...સમયે સમયે અસંખ્યાતગુણી નિર્જરા કરીને ગુણોથી આત્માને પૂર્ણ બનાવે છે. જેમ સૂર્યની આડે આવેલા વાદળથી દૂર થતાં તેનો પ્રકાશ પ્રગટતો જાય છે, તેમ સમયે સમયે થતી કર્મ નિર્જરાના યોગે કર્મોવરણ દૂર થવાથી આત્મામાં જેમ જેમ ગુણોની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ વીર્યોદ્ધાસ વધવાથી સાધનાશક્તિ [આત્મસ્વભાવની રમણતારુપ] વધતી જાય છે.

પ્રગટ્યા આત્મ ધર્મ થયા સર્વિ સાધન રીત...

બાધકભાવ ગ્રહણતા લાગી જાગી નીત...!

ઉદય ઉદીરણા તે પણ પૂરવ નિર્જરા કાજ...

અનલિસંધિ બંધકતા નિરસ આત્મરાજ... [૩૦]

અર્થ - (આત્મશક્તિ વધવાથી) આત્મગુણો પ્રગટ થતાં - કર્તૃત્વાદિ પાંચ શક્તિઓ સ્વરૂપે અનુયાયી થઈને સાધનપણે પરિણમવા લાગી... તેથી બંધકભાવ (વિભાવ) નું ગ્રહણ દૂર થઈ ગયું, કર્મ પ્રકૃતિના ઉદય ઉદીરણા પણ પૂર્વ કર્મની નિર્જરાના હેતુભૂત થયા તથા અલિસંધિ જ વીર્ય (પ્રયત્નપૂર્વક થતી પ્રવૃત્તિ) ના કારણે જે કર્મબંધ થતો હતો તે ટળી જવાથી આત્મરાજ નિરસ બન્યો...

વિવેચન - પૂર્વ ગાથામાં બતાવ્યા પ્રમાણે સાધનાશક્તિ (આત્મશક્તિ) નો વિકાસ થવાથી (આત્માના) અનેક ગુણોનો પ્રાદુર્ભાવ થયો અને જે કર્તૃત્વાદિ × પાંચ શક્તિઓ

× [૧] કર્તૃત્વશક્તિ - અનાદિથી પરદ્રવ્યરૂપ વિભાવદશાના કર્તાપણે પ્રવર્તતી હતી, તે હવે સ્વરૂપ કર્તાપણે પ્રવર્તવા લાગી...,

[૨] ભોક્તૃત્વશક્તિ- પરપુદ્ગલાદિ વિભાવદશાના ભોગમાં પ્રવર્તતી હતી, તે હવે સ્વગુણ-પર્યાયના ભોગમાં પ્રવર્તવા લાગી...,

[૩] રક્ષકત્વશક્તિ- અનાદિથી પરદ્રવ્યના રક્ષકપણે પ્રવર્તતી હતી, તે હવે સ્વભાવના રક્ષકપણે પ્રવર્તવા લાગી...,

[૪] વ્યાપકત્વશક્તિ-અનાદિથી પરદ્રવ્યમાં વ્યાપકપણે પ્રવર્તતી હતી, તે હવે સ્વભાવ રમણતામાં વ્યાપકપણે પ્રવર્તવા લાગી...,

[૫] આહુત્વશક્તિ- અનાદિથી પરદ્રવ્યના આહુકપણે પ્રવર્તતી હતી, તે હવે સ્વભાવ આહુકપણે પ્રવર્તવા લાગી...,

અનાદિથી પરઅનુયાયીપણે પ્રવર્તતી હતી, તે હવે સ્વરુપ અનુયાયીપણે પ્રવર્તવા લાગી... અને અનાદિથી જે વિભાવદશાનું ગ્રહણ થતું હતું તે દૂર થયું અને અવિનાશી આત્મસ્વરૂપનું ગ્રહણ થવા લાગ્યું.

કર્મના ઉદય (અબાધાકાલપૂર્ણ થતાં ફળ આપવા તૈયાર થયેલા કર્મ) અને ઉદ્ધરણ (લોચાદિ કષ્ટ દ્વારા ઉદય અપ્રાપ્ત કર્મોને ઉદયમાં લાવવા તે) દ્વારા પણ પૂર્વ કર્મોની નિર્જરા થવા લાગી... પરંતુ તે વખતે (આત્મામાં કષાયરૂપ ચીકાસ અત્યંત હોવાથી) આત્મા નિરસ પરિણામવાળો હોવાથી કર્મબંધ પણ થતો નથી અર્થાત્ જે પ્રત્યનપૂર્વક કે અનુપયોગપણે આણલાવોમાં પ્રવર્તતો વીર્ય (યોગ) અનેક કર્મ ગ્રહણ કરતો હતો, તે હવે સ્વરુપના ઉપયોગમાં પ્રવર્તવાથી તેવા પ્રકારનો કર્મબંધ થતો નથી.

દેશપતિ જન્મ થયો નીતિ રંગી, તદ્દા કુણુ થાય કુનય ચાલ સંગી

યદા આત્મા આત્મભાવે રમાવ્યો, તદ્દા બાધકભાવ દૂરે ગમાવ્યો [૩૧]

અર્થ - ન્યાયપ્રિય રાજની પ્રજા અનીતિ આચરી શકે નહિ, તેમ અસંખ્યપ્રદેશી આત્મા જ્યારે સ્વભાવ રમણતારુપ નીતિપ્રિય બને છે ત્યારે કુનયઅનીતિ [વિભાવદશા] નો આશ્રય કયા યોગો કરી શકે? જ્યારે આત્મા આત્મભાવ [સ્વભાવ] માં રમવા લાગ્યો ત્યારે બાધકભાવ [વિભાવદશા] દૂર ભાગવા લાગ્યો...!

વિવેચન - પહેલો અર્થ - જેમ નીતિપ્રિય રાજ સ્વયં અનીતિ - અન્યાયના માર્ગે ચાલતો નથી પણ ન્યાયમાર્ગનેજ અનુસરે છે, તેમજાણી જાને પણ ન્યાયમાર્ગે દોરે છે અને અન્યાયથી અટકાવે છે, તેમ જે આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશરુપ દેશમાં સમ્યગ્ન્યાયપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે અર્થાત્ સ્વભાવદશામાં રમણતા કરે છે, તે વિભાવરુપ [અન્યાયી પ્રવૃત્તિ કરવા દ્વારા] પરદેશનો રંગી બનતો નથી.

બીજો અર્થ - જે દેશનો ન્યાયપ્રિય રાજ સ્વયં નીતિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે તેની પ્રજા પણ ન્યાયનીતિપૂર્વકજ પ્રવૃત્તિ કરતી હોય છે. અર્થાત્ અન્યાય અનીતિનું આચરણ કરે નહિ, તેવી રીતે જ્યારે આત્મા સ્વભાવમાં રમણતા કરવા લાગે છે ત્યારે તેના જ્ઞાનાદિ ગુણો પણ સ્વ સ્વકાર્યમાં પ્રવર્તવા લાગે છે. અર્થાત્ વિભાવદશા પરિણમનરુપ અન્યાય અનીતિના માર્ગે કોઈ પણ ગુણ પવર્તતો નથી ..

સહજ ક્ષમા - ગુણશક્તિથી ઉઘો ક્રોધ સુભદ્ર ..
 માર્દવભાવ પ્રભાવથી, ભેદો માન મરદ...
 માયા આજ્ઞ વ યોગે, લોભ તે નિરુપહભાવ...
 મોહ મહાભટ ધ્વંસે, ધ્વંસ્યો સર્વ વિભાવ...[૩૨]

અર્થ- આત્માએ યોતાના સહજ ક્ષમા ગુણની પ્રયજ્ઞ શક્તિથી ક્રોધ સુભટને છેદી નાખ્યો, મૃદુતા (નમ્રતા) ના પ્રભાવ વડે માનની મોટાઇને ભેદી નાખી, સરલતાથી માયાને, અને નિરુપહતા (નિર્લોભતા) વડે લોભનો નાશ કર્યો...આ પ્રમાણે પ્રયજ્ઞ મોહરૂપ મહાસુભટનો નાશ કરવાથી સર્વ વિભાવનો નાશ થયો...

વિવેચન-મુનિ જ્યારે આત્મસ્વભાવમાં નિરંતર રમણતા કરવા લાગ્યા ત્યારે તેમના ક્ષમાદિ ગુણો અત્યંત વિકસિત બની સહજ બની ગયા, જેથી ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો અનુક્રમે ક્ષય થવા લાગ્યો, તે આ પ્રમાણે...

ક્ષપકશ્રેણિમાં રહેલા મુનિ નવમા ગુણસ્થાનકે ત્રણ વેદ, હાસ્યષટ્ક અને ક્રોધ, માન, માયાનો અનુક્રમે ક્ષય કરી દશમા ગુણસ્થાનકના અંત સમયે સત્તામાં રહેલા સૂક્ષ્મ લોભનો પણ ક્ષય કરે છે, અને સૂક્ષ્મ લોભનો ક્ષય થતાં સંપૂર્ણ મોહનીય કર્મનો ક્ષય થવાથી રાગદ્વેષરૂપ વિભાવ દશાનો સર્વથા નાશ થાય છે, ત્યાર પછી જીવ બારમા ગુણસ્થાનકમાં આવતાં “નિર્મોહી” કહેવાય છે...!

ઈમ સ્વાભાવિક થયો આત્મવીર,
 ભોગવે આત્મસંપદ સુધીર,
 જેહ ઉદયાગત પ્રકૃતિ વલગી,
 અવ્યાપક થકો ખેરવે તેહ અલગી [૩૩]

અર્થ- આ પ્રમાણે મોહના ક્ષયથી વિભાવદશાનો સર્વથા ધ્વંસ થતાં... આત્મવીર મુનિ સ્વભાવરમણી બનીને જ્ઞાનાદિ આત્મસંપદાને ભોગવે છે તથા ઉદયમાં આવી પડેલી તે કર્મ પ્રકૃતિઓને અલિપ્તપણે સમભાવે ભોગવી આત્મપ્રદેશથી ખસેડી દે છે, અર્થાત્ તેનો સમૂળ ક્ષય કરે છે...

વિવેચન- ઉક્ત પૂર્વ ગાથાના કથન મુજબ મોહનો ક્ષય થતાં મુનિનો (આત્મ) વીર્યગુણ અત્યંત ઉદ્વસિત બની જાય છે, તેથી મહાન શૂરવીર સુભટની જેમ

સ્વભાવદશા (વીતરાગદશા) માં રમણતા કરતા સ્વજ્ઞાનાદિ ગુણોની સમૃદ્ધિને ભોગવે છે, અને ઉદયપ્રાપ્ત અન્ય ધાતીકર્મોની પ્રકૃતિઓને સમભાવે, અલિપ્તપણે ભોગવીને ક્ષય કરે છે ,

ધર્મધ્યાન ઇક તાનમે' ધ્યાવે અરિહા સિદ્ધ...

તે પરિણતિથી પ્રગટી તાત્ત્વિક સહજ સમૃદ્ધ...

સ્વ સ્વરૂપ એકત્વે તન્મય ગુણુ પર્યાય...

ધ્યાને ધ્યાતાં નિર્મોહીને વિકલ્પ જાય ..[૩૪]

અર્થ- મુનિ ધર્મધ્યાનમાં તન્મયતાપૂર્વક શ્રી અરિહંત પરમાત્મા અને સિદ્ધ-ભગવંતનું ધ્યાન કરે છે, તે ધ્યાનના પ્રભાવે સત્તાગત સહજ (સ્વાભાવિક) જ્ઞાનાદિ ગુણોની સમૃદ્ધિ પ્રગટ થાય છે, અને પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં તન્મય (એકત્વપણે) થઈ સ્વગુણ અને પર્યાયનું એકત્વપણે ધ્યાન કરતો નિર્મોહી મુનિ વિકલ્પદશાનો ત્યાગ કરે છે.

વિવેચન- આ ગાથામાં ધર્મધ્યાનની પરાકાષ્ટાદ્વારા શુદ્ધધ્યાનની પ્રાપ્તિ થાય અને શુદ્ધધ્યાનમાં તન્મયતા સાધવાથી વિકલ્પદશાનો વિલય થાય છે, એમ અતાવવામાં આવ્યું છે.

ધર્મધ્યાન વડે શ્રી અરિહંત પરમાત્મા કે શ્રી સિદ્ધ પરમાત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપના ચિંતનમાં તન્મય બનવાથી આત્માના (સત્તાએ) શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તન્મયતા પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે સાક્ષાંબનધ્યાનના નિરંતર અભ્યાસથી નિરાક્ષાંબનધ્યાનમાં અનુક્રમે (અંશેઅંશે) સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે સાક્ષાંબનધ્યાન (ધર્મધ્યાન) પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે, ત્યારે શુદ્ધ શુદ્ધધ્યાન (રૂપાતીત) નો પ્રારંભ થાય છે. સત્તાએ પોતાનો આત્મા પણ સિદ્ધ સમાન જ છે, એમ વિચારી આત્મ સ્વરૂપમાંજ તન્મય થઈ સ્વગુણ અને પર્યાયનું ધ્યાન કરે છે, અને સ્વગુણ-પર્યાયમાં એકતા પ્રાપ્ત થતાં નિર્મોહી મુનિના મનના સર્વ વિકલ્પો વિલય પામી જાય છે, અર્થાત્ નિર્વિકલ્પદશા પ્રાપ્ત થાય છે

યદા નિર્વિકલ્પી થયો શુદ્ધ બ્રહ્મ, તદા અનુભવે શુદ્ધ જ્ઞાનંદશમ્,

ભેદ રતનત્રયી તીક્ષ્ણતાયે .. અભેદ રતનત્રયીમે' સમાયે [૩૫]

અર્થ—બ્રહ્મ-શુદ્ધજ્ઞાનમય સુનિતો આત્મા જ્યારે વિકલ્પ રહિત થાય છે, ત્યારે નિર્મલ આનંદમય સુખને અનુભવે છે. ભેદરત્નત્રયી (સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રરૂપ)ની તીક્ષ્ણતા અર્થાત્ તેમાં એકાગ્રપણે તન્મયતા થવાથી અભેદરત્નત્રયી પ્રગટે છે. (અર્થાત્ ત્રણેનો ઉપયોગ એક સમયે વર્તે છે)...

વિવેચન—વિકલ્પદશાનો વિલય થતાં નિર્વિકલ્પદશામાં લીન બનેલા (શુદ્ધબ્રહ્મ) નિર્મલ આત્માને પરમાનંદમય સુખનો અનુભવ થાય છે... અને આત્માના મુખ્ય ગુણો સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર જે અત્યાર સુધી પોતપોતાના કાર્ય પરસ્પર સહાયક હતા તે હવે અન્યોન્ય (પરસ્પર)ની સહાયને બદલે પરિણમવવા લાગ્યા...

કઈ રીતે અભેદપણે પરિણમ્યા તેનું રહસ્ય બતાવે છે—

દર્શન જ્ઞાન ચરણ ગુણ સમ્યગ્ એક એકના
સ્વ સ્વ હેતુ થયા સમ કાલે તેહ અભેદતા
પૂર્ણ સ્વભૂતિ સમાધિ ઘનઘાતિ દલ
ક્ષાયિક ભાવે પ્રગટે આતમ ધર્મ વિભિન્ન

અર્થ—સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર એ પ્રથમ એક બીજના લુપ્ત થવાને કારણે હતા (તેને ભેદરત્નત્રયી કહેવામાં આવે છે) તે હવે એકજ સમયે (સમકાલે) આત્માના અસંખ્યાન પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રમાં સ્વ સ્વ (પોતપોતાના) ગુણનાંજ હેતુ બન્યા (આ અભેદરત્નત્રયી કહેવાય છે) અને જ્ઞાનાદિ ગુણોમાં તન્મયતારૂપ પૂર્ણ સમાધિ પ્રાપ્ત થતાં ઘનઘાતી (ચારઘાતી) કર્મોનો નાશ થયો અને જ્ઞાનાદિ ગુણો ક્ષાયકભાવે પ્રગટ થયા...!

વિવેચન—પૂર્વે આત્માના દર્શન, જ્ઞાન ચારિત્ર, ગુણો એ પરસ્પર એકબીજના હેતુ (કારણ) બને છે. જેમ—(દર્શન) સમ્યક્ત્વ ગુણ જાણવામાં જ્ઞાન હેતુ બને છે, અને તેમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવા ચારિત્ર હેતુ છે. તેમજ જ્ઞાનની શ્રદ્ધામાં સમ્યગ્દર્શન અને સ્થિરતામાં ચારિત્રગુણ હેતુભૂત બને છે, તથા ચારિત્રતા શ્રદ્ધામાં અને જાણવામાં દર્શન-જ્ઞાન કારણ બને છે.

આ પ્રમાણે પોતપોતાનું ભિન્નભિન્ન કાર્ય કરતાં હોવાથી તે ભેદરત્નત્રયી કહેવાય છે, પરંતુ પરસ્પરની સહાયતા વિના જ્યારે તે ગુણો એકજ સમયમાં આત્માના

અસંખ્યાતપ્રદેશ રુપક્ષેત્રમાં સ્વ સ્વ (પોતપોતાના) ગુણના હેતુરુપ અભેદપણે પરિણમ્યા, ત્યારે ત્રણેની (જ્ઞાનનું જાણપણ, જ્ઞાનની શ્રદ્ધા અને સ્થિરતા એમ ત્રણેની) એકતા થવાથી તે અભેદરત્નત્રયી કહેવાય છે... સ્વન્નતિ - અનંતગુણરાશિરુપ આત્મત્વન્નતિ સત્તાએ સર્વ જીવોની એક સમાન છે. તેમાં પૂર્ણ તન્મયતા પ્રાપ્ત થતાં પૂર્ણ સમાધિદશા પ્રગટે છે. અને તેથી ચાર ધનધાતી કર્મોનો ક્ષય થતાં આત્મામાં અભિન્નપણે રહેલા અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતચારિત્ર અને અનંતવીર્ય ગુણ...ક્ષાયકલાવે પ્રગટ થાય છે.

પછી યોગ રુધિ થયો તે અયોગી, ભાવ રૌલેશતા અચક્ષ અભંગી

પંચ લઘુ અક્ષરે કાર્યકારી ભવોપગ્રાહીકર્મ સંતતિ વિહારી[૩૭]

અર્થ-ત્યારપછી (૧૩માં ગુણ સ્થાનકે) યોગો [મન, વચન, કાયા] ને રુધિને અયોગી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, તે વખતે મેરુપર્વતની જેમ આત્મા અચક્ષ અને અભંગ સ્વભાવવાળો બને છે, અને પાંચ લઘુ (હ્રસ્વ) અક્ષરના ઉચ્ચારણ કાળ જેટલા સમયમાંજ ભવોપગ્રાહી કર્મસંતતિ (અધાતી કર્મશ્રેણિ) નો ક્ષય કરે છે...

નિવેચન-કેવલી ભગવાન ૧૩ માં ગુણસ્થાનકના અંત સમયે † ત્રીજા શુદ્ધ-ધ્યાનવરે * સર્વ યોગોને રુધિને ચૌદમાં ગુણસ્થાનકે આવે છે, ત્યારે અયોગી કહેવાય

† શુદ્ધધ્યાનનાં ચાર પ્રકાર-(૧) પૃથક્ત્વ વિતર્ક સવિચાર, (૨) એકત્વ વિતર્ક અવિચાર, (૩) સૂક્ષ્મક્રિયા પ્રતિપાતી, (૪) સમુચ્ચિન્ન ક્રિયા અનિવૃત્તિ, [વિસ્તાર “તત્વાર્થસૂત્ર કે ગુણસ્થાનકમારોહ” વિગેરેથી સમજી લેવો... [જેમાં આત્મસ્પંદનરુપ સૂક્ષ્મક્રિયા અવશ્ય હોય છે, તે સૂક્ષ્મક્રિયા પ્રતિપાતી કહેવાય છે, અને જેમાં આત્મસ્પંદનરુપ સૂક્ષ્મક્રિયા પણ ન હોય, તે સમુચ્ચિન્નક્રિયા અનિવૃત્તિ કહેવાય છે...

* આદરકાયયોગમાં સ્થિત રહેલા આદરવચનયોગ અને આદરમનોયોગને સૂક્ષ્મ બનાવે છે અને તેમાં સ્થિતિ કરીને આદરકાયયોગને સૂક્ષ્મ બનાવે છે અને તે સૂક્ષ્મકાયયોગમાં સ્થિતિ કરીને સૂક્ષ્મવચનયોગ અને સૂક્ષ્મમનોયોગને રુધી નાખે છે અને ત્યાં રહીને ચિદાનંદમય સ્વરુપમાં લીન બને છે. એટલે પ્રથમ આદરકાયયોગ પછી આદરવચનયોગ, આદરમનોયોગ ત્યારપછી સૂક્ષ્મવચનયોગ, સૂક્ષ્મમનોયોગ અને અંતે સૂક્ષ્મકાયયોગને અનુક્રમે રુધી દે છે...

છે અને ત્યાં શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થતાં ચોથા શુદ્ધધ્યાનવડે પાંચ લઘુ અક્ષર [અ. ઈ. ઉ. ઋ. લૃ]ના ઉચ્ચારણ જેટલા સમયમાંજ શેષ રહેલા ચાર [વેદનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર] અધાતીકર્મેનો ક્ષય કરે છે...

સમગ્રેણ એક સમયે પહોતા જે લોકાંત...

અકુસમાણુ ગતિ નિર્મલ ચેતનભાવ મહાંતિ...

ચરમ ત્રિભાગ વિહીન પ્રમાણુ જમ્બુ અવગાહ...

આત્મપ્રદેશ અરુપ અખંડાનંદ અખાહ [૩૮]

અર્થ-સર્વ કર્મેનો ક્ષય થતાં મહાન ક્ષાયિકભાવને પામેલો શુદ્ધ ચેતન...માત્ર એકજ સમયમાં સમગ્રેણીથી અસ્પૃશમાનગતિએ લોકના અગ્રભાગે પહોંચી જાય છે. ત્યાં ચરમ (છેલ્લા) શરીરના બીજા ભાગ રહિત અર્થાત્ એ તૃતીયાંશ પ્રમાણુ ક્ષેત્રને અવગાહીને રહે છે. સિદ્ધોના આત્મપ્રદેશો અરુપી, સર્વ પીડા રહિત, અખંડ અને આનંદથી પૂર્ણ હોય છે...

[વિવેચન-આત્મા જ્યારે સર્વ કર્મેનો ક્ષય કરે છે, ત્યારે એકજ સમયમાં લોકના અગ્રભાગે નિર્મલ સિદ્ધશિલા ઉપર જઈ બિરાજમાન થઈ જાય છે. તે સમયે સિદ્ધાત્માની કેવી ગતિ અને કેટલી અવગાહના હોય છે તેનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણુ અતાવવામાં આવ્યું છે-

(૧) સમગ્રેણીથી જાય છે, અર્થાત્ કર્મક્ષય વખતે જે આકાશપ્રદેશમાં રહે છે, તેજ પ્રદેશોની સમગ્રેણીથી (સીધા) ઉપર જાય પણ આડ-અવળા ન જાય..., (૨) અસ્પૃશમાનગતિ-કર્મક્ષય સમયે જે આકાશપ્રદેશોનો સ્પૃશ (સ્પર્શ) થયો છે તે જ આકાશપ્રદેશોની સમગ્રેણિએ વર્તેલા સિદ્ધાત્મા સિદ્ધશિલા ઉપર પહોંચી જાય છે, (૩) શૈલેશી અવસ્થામાં ચરમ શરીરની અવગાહનાના ત્રીજા ભાગે ન્યૂન આત્મપ્રદેશો ધનરૂપ થઈ જાય છે. તેથી એ તૃતીયાંશ જેટલી અવગાહના હોય છે, (૪) તે અસંખ્ય (આત્મ) પ્રદેશો પરમનિર્મલ, ક્ષાયિકભાવે પ્રગટેલા મહાન જ્ઞાનાદિ ગુણોથી પૂર્ણ, અરુપી અને સર્વ પ્રકારની બાધા પીડા રહિત અખંડ-આનંદથી પરિપૂર્ણ હોય છે.

હવે ચાર ગાથામાં સિદ્ધ ભગવંતોના સ્વરૂપને સ્પષ્ટ રીતે જણાવે છે...

જિંહા એક સિદ્ધાત્મ તિંહા છે અનંતા

અવગ્ના અગંધા નહિ ફાસમંતા...,

આત્મગુણ પૂર્ણતાવંત સંતા...

નિરાબાધ અત્યંત સુખાસ્વાદવંતા [૩૯]

અર્થ—જ્યાં એક સિદ્ધાત્મા રહે છે, ત્યાં અનંતાસિદ્ધ પરમાત્માઓ હોય છે, અને તે સર્વે અવર્ણુ—વર્ણરહિત, ગંધરહિત અને સ્પર્શ રહિત હોય છે, તેમજ આત્મગુણોની પૂર્ણતાવાળા અને નિર્મલ હોય છે, તથા અવ્યાબાધ અનંત સુખના આસ્વાદ કરનારા હોય છે.

વિવેચન—પૂર્વની ગાથામાં સિદ્ધોની અવગાહના બતાવી...તેજ સ્થળ પર અન્ય પણ અનંતા સિદ્ધો રહી શકે છે. છતાં કોઇને પણ પરસ્પર બાધ થતી નથી...કારણ કે તેઓ બાધામાં હેતુભૂત પાંચે શરીરોથી મુક્ત હોય છે તથા અરૂપી જ્ઞાનન્યોતિર્મય છે.

જેમ અનેક દીવાઓનો પ્રકાશ એક બીજામાં સમાઈ જાય છે, તેમ એક પૂર્ણજ્ઞાન ન્યોતિર્મય આત્મા અન્ય ન્યોતિ સ્વરૂપ આત્મામાં મળી જાય છે. તેથી જ્યાં એક સિદ્ધાત્મા હોય છે ત્યાં જ અનંતા સિદ્ધાત્માઓ હોય છે...અને તે બધા વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ રહિત હોય છે, કારણ કે વર્ણોદિ પુદ્ગલદ્રવ્યમાં જ હોય છે.

સિદ્ધાત્મા જ્ઞાનાદિ ગુણોની પૂર્ણતાને પામેલા હોય છે...અને નિરાબાધ (પીડારહિત) અત્યંત અવ્યાબાધ સુખનો આસ્વાદ કરનારા હોય છે...

ત્રણે જગતના મનુષ્યો અને દેવોના ત્રણે કાલના ઇન્દ્રિયગ્રન્ય પૌદ્ગલિક સુખને એકદુ કરી તેનો અનંતીવાર વર્ગ કરવામાં આવે તો પણ સિદ્ધપરમાત્મા એક સમયના સુખની સમાનતા પણ તે કરી શકે નહિ...કારણ કે આત્મિક સુખ અતીન્દ્રિય, અવિનાશી અને સ્વાભાવિક છે, જ્યારે પૌદ્ગલિક સુખ ઇન્દ્રિયગ્રન્ય, વિનાશી અને કાલપનિક છે...;

કર્તા કારણ કાર્ય નિજ પરિણામિકભાવ...

જ્ઞાતા જ્ઞાયક ભોગ્ય ભોક્તા શુદ્ધ સ્વભાવ...,

આહુક રક્ષક વ્યાપક તન્મયતાએ લીન...

પૂરણ આત્મધર્મ પ્રકાશરસે લયલીન .. [૪૦]

અર્થ—સિદ્ધના આત્મા એ પોતાના સ્વાભાવિક જ્ઞાનાદિ ગુણોના કર્તા છે. જ્ઞાનાદિ ગુણો એ કારણ છે, અને સ્વરૂપ રમણતારૂપ કાર્ય છે, કેવલજ્ઞાનથી સકલ પદાર્થોને જાણે છે, શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ ભોગ્યના ભોક્તા છે, શુદ્ધ સ્વરૂપનાજ આહક અને રક્ષક છે, શુદ્ધ સ્વભાવમાં જ તન્મયપણે વ્યાપક થયેલા છે અને સંપૂર્ણ આત્મગુણોના પ્રકાશમાંજ લયલીન છે....

વિવેચન—સિદ્ધ અવસ્થામાં આત્મા શરીર વિના કેવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરતા હશે? તેના સમાધાનમાં જણાવે છે કે—

સિદ્ધાત્મા સ્વયં પોતાના પારિણામિકભાવ [જે નૈગમ અને સંગ્રહનયે અનાદિથી સત્તામાં રહ્યો હતો તે, એવંભૂતનયના મતે સિદ્ધિરૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન થતાં પ્રગટરૂપે થયો છે તે] ને વિષે જ્ઞાનાદિ ગુણોદ્ધારા સદા રમણતા (રૂપકાર્ય) કરી રહ્યા છે, તેને સ્પષ્ટપણે બતાવે છે...

- (૧) કેવલજ્ઞાનગુણવડે...અનંતજ્ઞેય પદાર્થોને જાણે છે...
- (૨) સ્વશુદ્ધ સ્વભાવરૂપ ભોગ્ય [અનંતગુણ પર્યાયમય] ને સમયે સમયે ભોગવે છે...
- (૩) પરપુદ્ગલનું ગ્રહણપણું સર્વથા નાબૂદ થઈ જવાથી સ્વરૂપનાજ આહક અને છે...
- (૪) પરપુદ્ગલનું રક્ષકપણું સર્વથા દૂર થવાથી સ્વભાવનાજ રક્ષક હોય છે...
- (૫) પરપુદ્ગલની વ્યાપકતા સર્વથા નષ્ટ થઈ જવાથી નિર્મલ સ્વભાવમાં વ્યાપક હોય છે, અર્થાત્ પોતાના પૂર્ણ ગુણ પર્યાયરૂપ પ્રકાશમાંજ સદા લયલીન બનેલા હોય છે...

દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ સિદ્ધ સ્વરૂપની વિચારણા :-

દ્રવ્યથી એક ચેતન અલેશી, ક્ષેત્રથી જે અસંખ્ય પ્રદેશી,

ઉત્પાત નાશ ક્રુવ કાલ ધર્મ, શુદ્ધ ઉપયોગ ગુણ ભાવ શર્મ [૪૧]

અર્થ—દ્રવ્યથી વિચારતાં લેરયા રહિત સિદ્ધાત્મા એકજ છે. ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત પ્રદેશી છે. કાળથી સ્વધર્મનું ઉત્પાત-વ્યય-ક્રુવપણું છે, અને ભાવથી અનંત ગુણ-પર્યાયના સુખમાં શુદ્ધ ઉપયોગવાળા છે, અર્થાત્ અનંત ગુણપર્યાયાત્મક સ્વભાવસુખમાં મગ્ન બનેલા છે...

વિવેચન-દરેક વસ્તુનું સ્વરૂપ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવરૂપ ચતુર્ભંગીદ્વારા વિચારવાથી તે વસ્તુનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટપણે સમજી શકાય છે. અહીં સિદ્ધ પરમાત્માનું સ્વરૂપ પણ દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ વર્ણવે છે-

(૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ-સિદ્ધાત્મા જ્ઞાનાદિ ચેતના-ગુણ સહિત હોવાથી તે એક †ચેતનદ્રવ્ય છે. અને સર્વ *લેશ્યા રહિત હોવાથી તે અલેશી છે...

(૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ-સિદ્ધાત્મા પોતાના અસંખ્યાતપ્રદેશોમાં રહેલા હોવાથી અસંખ્યપ્રદેશી છે ..

(૩) કાળની અપેક્ષાએ-સિદ્ધાત્મા ઉત્પાદ, વ્યય અને ક્રુપ સ્વરૂપવાળા છે, જન્મ જાણુવા અને જોવારૂપ કાર્યનો સમયે સમયે ઉત્પાદ થાય છે, અર્થાત્ અભિનવ પર્યાયની ઉત્પત્તિ થાય છે અને પૂર્વ પર્યાયનો નાશ થાય છે, પણ જ્ઞાનાદિ અનંતગુણ પ્રગટેલા છે તે ક્રુપપણે સદાકાળ-શાશ્વતાજ્ઞ હોય છે.

(૪) ભાવની અપેક્ષાએ-સિદ્ધાત્મા સ્વગુણ પર્યાયમાં શુદ્ધ ઉપયોગવાળા બની સ્વભાવ-ચુખ્તે અનુભવે છે. [ગુણ પર્યાયની સ્વ સ્વ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ એજ “ભાવ” કહેવાય છે.]

—: **નિક્ષેપાદિ વડે સિદ્ધ સ્વરૂપની વિચારણા :-**

સાદિ અનંત અવિનાશી અપ્રયાસી પરિણામ ..

ઉપાદાન ગુણ તેહિજ કારણ-કાર્યધામ...।

શુદ્ધ નિક્ષેપ ચતુષ્ઠ્ય જુતો રતો પૂર્ણાનંદ...

કેવલનાણી જાણે જેહના ગુણનો છંદ... [૪૨]

અર્થ - સિદ્ધાત્મા સાદિ અનંત સ્થિતિવાળા છે, અવિનાશી, અપ્રયાસી (પ્રયાસો વિના સ્વભાવમાં પ્રવૃત્તિ) પરિણામવાળા છે, (પોતાના પારિણામિક સ્વભાવમાં વર્તે છે) તેમજ ઉપાદાન આત્મા અને જ્ઞાનાદિ ગુણ તે કારણ, જાણુવા જોવા (દેખવા) રૂપ પ્રવૃત્તિ તે કાર્ય. એ રીતે કર્તા, કારણ, કાર્ય ત્રણે સ્વરૂપમાં એકતાપણે પરિણમે છે. અને નિર્મલ ચાર નિક્ષેપાયુક્ત અને પૂર્ણાનંદને ભોગવવામાં તન્મય થયેલા તે સિદ્ધ પરમાત્માના ગુણોના વાસ્તવિક સ્વરૂપને તો કેવલજ્ઞાનીજ જાણી શકે છે.

† ગુણ પર્યાયવદ્ દ્રવ્યમ્

* કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજો (પીત), પદ્મ, શુક્લ.

વિવેચન- શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ નિક્ષેપાદિદ્વારા અહીં સિદ્ધસ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે:—

(૧) એક જીવને આશ્રયીને સિદ્ધોની સાદિ-અનંત સ્થિતિ હોય છે... અને અનેક જીવોને આશ્રયીને અનાદિ અનંત સ્થિતિ હોય છે, કારણ કે એવો કોઈ કાળ નથી કે જેમાં સિદ્ધો ન હોય.

(૨) સિદ્ધાત્મા અવિનાશી છે. અને પ્રયાસ (પ્રયત્ન) વિનાજ પોતાના પારિણામિક ભાવમાં સદા લીન હોય છે. કારણ કે સિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ્યા પછી તેનો વિનાશ થતો નથી. તેમજ કોઈ પણ પ્રયત્ન વિનાજ આત્મિક સુખને અનુભવે છે....,

(૩) સિદ્ધાત્મા અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણરૂપ કારણ વડે સમયે સમયે અનેક જોય પદાર્થોને જાણવા તથા જેવા રૂપ કાર્યને આત્મ સ્વરૂપમાં રહીને કરે છે...

(૪) સિદ્ધાત્મા-નિર્મલ નિક્ષેપાયુક્ત છે, તે આ પ્રમાણે—

[૧] નામસિદ્ધ—“સિદ્ધ” એવું નામ ત્રણે કાળમાં શાશ્વતપણે હોય છે...

[૨] સ્થાપનાસિદ્ધ—અરમ શરીરના ત્રિભાગ-ન્યૂન (૩) સ્થાપનારૂપ ક્ષેત્રને અવગાહીને રહે છે...

[૩] દ્રવ્યસિદ્ધ—નિર્મલ અસંખ્ય આત્મપ્રદેશોમાં જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણોરૂપી (*છતાં પર્યાયો) વસ્તુ સ્વરૂપે પ્રગટે છે...

[૪] ભાવસિદ્ધિ—†સામર્થ્યપર્યાય પ્રવર્તનારૂપ અનંતાધર્મો પ્રગટેલા છે તેથી નવા નવા જોયની વર્તનારૂપ પર્યાયનો ઉત્પાત અને પૂર્વ પૂર્વ પર્યાયનો વ્યય સમયે સમયે નિરંતર થાય છે.

આ પ્રમાણે નિર્મલ ચાર નિક્ષેપાયુક્ત હોવાથી સિદ્ધ પરમાત્મા સંપૂર્ણ (આત્મિક) આનંદમાં મગ્ન હોય છે.

તેમનાં સંપૂર્ણ ગુણોનું નિર્મળ સ્વરૂપ કેવલજ્ઞાનીજ જાણી શકે છે, હ્રદયસ્થજીવદ્વારા તે જાણી શકાય તેમ નથી...

કેવલીગમ્ય પદાર્થોના સ્વરૂપ પણ તેમના કહેલા આગમોદ્ધારા કંઈક અંશે જાણી શકાય, સંપૂર્ણ રીતે તો કેવલીભગવંતો જાણી શકે છે. છતાં પણ તેઓ સિદ્ધ પરમાત્માના સંપૂર્ણ ગુણોનું વર્ણન કરી શકતા નથી...

* છતાંપર્યાય- જ્ઞાનાદિ ગુણોની જાણવાની શક્તિ.

† સામર્થ્યપર્યાય- જાણવાદિની ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ.

સિદ્ધતાની રુચિ એજ મુનિપણું છે—

એહવી શુદ્ધ સિદ્ધતા કરણુ ધહા, ઇન્દ્રિય સુખ થકી જે નિસીહા,
પુદ્ગલી ભાવના જે અસંગી, તે મુનિ શુદ્ધ પરમાર્થ સંગી [૪૩]

અર્થ—જેને (પૂર્વ વર્ણિત) શુદ્ધ સિદ્ધતા પ્રગટાવવાની રુચિ હોય છે અને જે ઇન્દ્રિયજન્ય (વિષય) સુખથી નિરપૂહ હોય છે, તેમજ જે શુભાશુભ-પુદ્ગલ માત્રના સંગથી રહિત હોય છે, તેજ નિર્મલ બુદ્ધિવાળો મુનિ શુદ્ધ પરમાર્થ (શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ) તો રંગી અને છે.

વિવેચન—ભાવ મુનિનું લક્ષણ બતાવે છે—જેને શ્રી સિદ્ધ પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણીને, પોતાની સત્તામાં રહેલી સિદ્ધતાને પ્રગટાવવાની તીવ્ર રુચિ—અભિલાષા ઉત્પન્ન થાય અને બાહ્ય ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ દુઃખરૂપ લાગે, તેને ભોગવવાની ઇચ્છા માત્ર પણ ન થાય, તેમજ પ્રત્યેક પુદ્ગલ પદાર્થના સંગના ત્યાગી બને છે. તેજ મુનિ શુદ્ધ (પરમાર્થ) તત્ત્વનાં રંગી થાય છે. અર્થાત્ શુદ્ધ સિદ્ધતારૂપ સાધ્યને સિદ્ધ કરવા તેના સાધનો [સમ્યગ્દર્શન (આત્મરૂચિરૂપ), સમ્યગ્જ્ઞાન (આત્મજ્ઞાનરૂપ), અને સમ્યગ્ચારિત્ર (આત્મરમણતારૂપ)] માં આનંદપૂર્વક પ્રવ્રત્તિ કરે છે.

સિદ્ધતા પ્રગટાવવાના સાધનોનું સ્વરૂપ—

સ્વાહવાદ આત્મ સત્તા રુચિ સમકિત તેહ...
આત્મ ધર્મનો ભાસન નિર્મલજ્ઞાની જેહ...,
આત્મ રમણી ચરણી ધ્યાની આત્મ લીન...
આત્મ ધર્મ રમ્યો તેણે ભવ્ય સદા સુખ પીન... [૪૪]

અર્થ—સ્વાહવાદ—અતેકાન્તવાદ વડે પોતાની આત્મસત્તાને ઓળખી તેને પ્રગટાવવાની રુચિ તેજ સમકિત છે. જેને આત્મધર્મનો નિર્મલ બોધ થયો હોય તેજ સમ્યગ્જ્ઞાની છે અને જે આત્મસ્વભાવમાંજ રમણતા કરે છે તેજ ચારિત્રવાન મુનિ છે, જે આત્મામાં લીન બને છે તેજ નિર્મલધ્યાની છે, જે ભવ્યાત્મા નિરંતર આત્મસ્વભાવમાં રમે છે તેજ સદા સુખ-આનંદવતરસના પાનથી આત્માને પુષ્ટ બતાવે છે.

વિવેચન—શુદ્ધ સિદ્ધતા પ્રગટાવવાના સમ્યગ્સાધનોનું સ્વરૂપ જણાવે છે. નિત્ય-અનિત્ય આદિ અતેક ધર્મવાળી વસ્તુનું સાપેક્ષ જ્ઞાનને સ્વાહવાદ છે, તેનાથી (નિશ્ચયનયે)

આત્મસત્તામાં તિરોભાવે રહેલા કેવલજ્ઞાનાદિ અનંતગુણોની ઓળખાણ કરી તેને પ્રગટાવવાની રુચિ-ધૃત્તિ ઉત્પન્ન થવી તેજ સમ્યગ્દર્શન છે. આત્મધર્મ-આત્માના અનંતગુણો નિશ્ચયનયે આત્મામાંજ છે, એવો નિશ્ચય (નિર્ણયાત્મક) ઓધ જેને થયો હોય તેજ નિર્મલજ્ઞાની છે અને તે નિર્મલજ્ઞાનવડે જે આત્મા † સ્વભાવમાં રમણતા કરે છે, તેજ ચારિત્રવાન મુનિ છે.

આત્મસ્વભાવમાં લીન અનેલો મુનિજ નિર્મલધ્યાની છે અને જે લવ્યાત્માઓ આત્મસ્વભાવમાં રમણતા કરી તેમાંજ સદા લયલીન રહે છે, તે નિરંતર આત્મિક સુખનો અનુભવ કરી આત્માને ગુણોથી પુષ્ટ બનાવે છે.

ગ્રન્થનો ઉપસંહાર અને હિતોપદેશ :-

અહો લવ્યો તુમે ઓળખો જૈનધર્મ, જિણે પામીએ શુદ્ધ અધ્યાત્મમર્મ,
અદ્ય કાળે ટળે દુષ્ટ કર્મ; પામીએ સોય આનંદ શર્મ [૪૫]

અર્થ- અહો લવ્યો ! તમે જૈનધર્મને ઓળખો, જેથી પરમવિશુદ્ધ અધ્યાત્મનું રહસ્ય પ્રાપ્ત થશે, અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થશે, અને તેથી અદ્ય કાળમાંજ દુષ્ટ કર્મોનો ક્ષય થવાથી પરમસુખમય મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે.

વિવેચન- હે લવ્ય જનો ! તમે જે દુઃખથી સર્વથા મુક્ત બની શાશ્વત સુખને મેળવવા ધૃત્તિ હો તો શ્રી જિનેશ્વર લગવંતે બતાવેલા ધર્મને પિછાણો...! અર્થાત્ જિનાગમમાં નિર્દેશેલા જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વોના સ્વરૂપનું સ્યાદ્વાદ દૃષ્ટિએ અધ્યયન કરો...! તેમ કરવાથી સ્વસત્તાગત અનંત ગુણપર્યાયાત્મક ધર્મની સાચી ઓળખાણ થશે અને અનુક્રમે આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા પ્રાપ્ત થતાં અધ્યાત્મનું અત્રૌકિક રહસ્ય અનુભવ ગોચર થશે અને નિરંતર આત્મસ્વભાવમાં તન્મયતા પ્રાપ્ત થતાં (દુષ્ટ) ધાતીકર્મો-(જ્ઞાનાવરણીયાદિ)નો ક્ષય થશે અને શાશ્વત સુખમય એવા પરમપદ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે . !

આ પ્રમાણે શ્રી જિનેશ્વર પ્રરૂપિત ધર્મના આત્મધર્મની પૂર્ણતા પ્રગટે છે. માટે જૈનધર્મના મૂળ સ્વરૂપને સમજવા સદ્ગુરુઓની સેવા-ભક્તિ કરવાદ્વારા ભેમની પાસે તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવા પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ.

† આત્મજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે, ખીન તો દ્રવ્ય લિંગીરે. (આનંદધનજી)

જેનધર્મની ઓળખાણ મુનિભગવંત દ્વારા થઇ શકે છે. માટે અહીં ભાવમુનિનું લક્ષણ બતાવે છે—

નય નિક્ષેપ પ્રમાણે જાણે જીવાજીવ,
સ્વપર વિવેચન કરતાં થાયે લાભ સદીવ,
નિશ્ચય ને વ્યવહારે વિચરે જે મુનિરાજ
ભવસાગરના તારણ નિર્ભય તેહ જહાજ [૪૬]

અર્થ - જે નય નિક્ષેપ અને પ્રત્યક્ષ પરોક્ષ પ્રમાણુવડે જીવ અને અજીવના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપને જાણે છે, જેઓ સદા સ્વ (આત્મા) પર (જડ) નો વિવેક કરીને આત્મ સ્વરૂપનો લાભ પ્રાપ્ત કરે છે, અને જેઓ નિશ્ચયદષ્ટિ હૃદયસ્થ કરી વ્યવહારનું (પંચાચારનું) પાલન કરે છે, તેજ મુનિરાજ ભવસાગર તરવા માટે નિર્ભય જહાજ સમાન બને છે.

વિવેચન - ૧ સાત નય, ૨ ચાર નિક્ષેપા અને ૩ પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણુ એ પદાર્થના સ્વરૂપને જાણવાનાં સાધનો છે.

જગતમાં મુખ્યત્વે બે જ તત્ત્વ (પદાર્થ) છે - જીવ અને અજીવ. બાકીનાં (પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ) સાત તત્ત્વોનો તેમાં સમાવેશ થઇ જાય છે.

૧ પ્રમાણનયૈરધિગમ:

૨ નિક્ષેપ=વિભાગ-વિવક્ષિત વસ્તુને (ચાર) વિભાગમાં વહેંચી તેનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન કરાવનાર તે નિક્ષેપ, અર્થાત્ અનિર્ણિત વસ્તુનો નામાદિ દ્વારા નિર્ણય કરાવે અથવા શબ્દ દ્વારા અર્થનો અને અર્થ દ્વારા શબ્દનો નિશ્ચિત બોધ કરાવે તથા અનભિમત વસ્તુનો લાગ અને અભિમત અર્થનો સ્વીકાર કરાવવામાં ઉપયોગી થાય તે નિક્ષેપ...

૩ સ્વ-પરનું નિર્ણયાત્મક (નિશ્ચયાત્મક) જ્ઞાન તે પ્રમાણ, પ્રમાણના બે પ્રકાર- (૧) પ્રત્યક્ષ, (૨) પરોક્ષ. પ્રત્યક્ષના ત્રણ પ્રકાર- અવધિ, મનઃપર્યવ, કેવલજ્ઞાન. પરોક્ષના બે પ્રકાર- (૧) મતિ, (૨) શ્રુત.

નય, નિક્ષેપ અને પ્રમાણ દ્વારા જીવ અને અજીવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ રીતે સમજવાથી સ્વ-પરતો (ચેતન-જહનો) વિવેક પ્રાપ્ત થાય છે... હું આત્મા છું, જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણો એજ મારા છે, અન્ય શરીર, ધન, પરિવારાદિ કોઈ મારા નથી, એ રીતે સ્વ-પરતું વિવેચન (પૃથક્કરણ) કરવાથી આત્મસ્વભાવમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે...

નિશ્ચયનયથી (આત્મ) સ્વરૂપ લક્ષ્યી બની વ્યવહારથી અહિંસા, સંયમ અને તપમાં તત્પર બનેલો મુનિ ભવ્ય આત્માઓને શુદ્ધ ધર્મ પમાડી તેમને પણ સંસાર સાગરથી તારે છે. માટે તે મુનિરાજ ભવસાગરને પાર કરવામાં નૌકા (જહાજ) સમાન આલંબીત છે.

આવા ગીતાર્થ ત્યાગી મુનિભગવંતો દ્વારા જિનાગમનું શ્રવણ કરવાથી જૈનધર્મની સાચી ઓળખાણ થાય છે.

વસ્તુ તત્ત્વે રમ્યા તે નિર્ઝન્ય, તત્ત્વ અભ્યાસ તિહું સાધુ પંથ,
તિણે ગીતાર્થ ચરણે રહિજે, શુદ્ધ સિદ્ધાંત રસ તો લહિજે... [૪૭]

અર્થ - જે આત્મસ્વભાવમાં રમે છે તેજ નિર્ઝન્ય (ખાલી-અભ્યંતર-અતી રહિત) મુનિ છે. આત્મતત્ત્વનો અભ્યાસ એજ મુનિમાર્ગ છે. (સાધુ જીવનની સાધના છે). માટે (તત્ત્વ જિજ્ઞાસુઓએ) ગીતાર્થ મુનિની સેવા ભક્તિમાં તત્પર રહેવું જોઈએ, જેથી શુદ્ધ સિદ્ધાંત-શાસ્ત્રના અભ્યાસવડે જ્ઞાનરૂપ અમૃતરસની પ્રાપ્તિ થાય...

(વિવેચન - જે સ્વ-પરતો વિવેક પ્રાપ્ત કરીને આત્મતત્ત્વમાં રમણતા કરે છે, તેજ નિર્ઝન્ય મુનિ છે. કારણ કે આત્મતત્ત્વની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવાનાં સુસાધનો નિશ્ચયથી આત્મશ્રદ્ધા, આત્મજ્ઞાન અને આત્મરમણતારૂપ રતનત્રયી જ છે. અને તે રતનત્રયીમાં નિરંતર પ્રવૃત્તિ કરવી તેજ તત્ત્વ અભ્યાસ છે અને તેને જ “સાધુપંથ” (મુનિમાર્ગ) કે “ભાવચારિત્ર” કહેવામાં આવે છે. તથા પંચમહાવ્રતોનું પાલન, ચરણ-કરણ સિતરીનું પાલન, નિર્દોષ આહાર ગ્રહણ વિગેરે ભાવચારિત્રના કારણભૂત હોવાથી દ્રવ્યચારિત્ર છે, પરંતુ દ્રવ્યચારિત્રના પાલન સાથે શાસ્ત્ર વાંચન પોતે કરે અને બીજાને પણ કરાવે છતાં શુદ્ધ ઉપયોગપણે ન વર્તે તો ^૧દ્રવ્યચારિત્રી કહેવાય.

આત્મસ્વરૂપમાં એકના સ્થિરતા, રમણતા, નિશ્ચલતા એ ભાવચારિત્રનું લક્ષણ છે. માટે તેવા સુવિશુદ્ધ ચારિત્રધારક ગીતાર્થ મુનિના ચરણકમલની સેવાદ્વારા શુદ્ધ સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંત (જિનવાણી) રૂપ સુધારસનું પાન કરી શકાય છે.

અન્યકર્તાનું નામ અને અન્યરચના રચના-

શ્રુત અભ્યાસી ચોમાસીવાસી લિંબડી ઠામ
શાસનરાગી સોલાગી આવકના બહુધામ,
ખરતરગચ્છ પાઠક શ્રી દીપચન્દ્ર સુપસાય
દેવચન્દ્ર નિજ હરખે ગાયો આત્મમસાય [૪૮]

અર્થ-જ્યાં શ્રી જિનશાસનના અનુરાગી અને સૌભાગ્યવાન એવા સુશ્રાવકોના અનેક ગુહો છે, તેવા લિંબડીનગરમાં ચોમાસું રહીને શ્રુત-શાસ્ત્રના અભ્યાસી, ખરતરગચ્છના પાઠક-ઉપાધ્યાય શ્રી દીપચન્દ્રજી મહારાજના સુપસાયે (કૃપાથી) દેવચન્દ્રજીએ હર્ષપૂર્વક આત્મરાગના ગુણોનું ગાન કર્યું છે, અર્થાત્ આત્મસ્વરૂનું (શાસ્ત્રોક્ત) વર્ણન કર્યું છે.

[વિવેચન-અન્યકર્તાએ પોતાનું તથા પોતાના ગુરુવર્યનું નામ સૂચવી, તેમની-પરમ કૃપાથી આ અન્ય રચનાનું મંગલકાર્ય લિંબડીનગરમાં સંપૂર્ણ થયું છે, એમ આ ગાથા દ્વારા જણાવ્યું છે,

અન્ય રચનાનું પ્રયોજન-

આત્મગુણ રમણ કરવા અભ્યાસે, શુદ્ધ સત્તા રસીને ઉદ્ધાસે,
દેવચન્દ્રે રચી અધ્યાત્મગીતા, આત્મ રમણી મુનિ સુપ્રતિતા [૪૯]

અર્થ-આત્મગુણોમાં રમણતા કરવાના અભ્યાસ માટે તથા શુદ્ધ આત્મસત્તાના રસીયા (રસીક) જીવોને ઉદ્ધસિત બનાવવા માટે આત્મરમણી (આત્મસ્વભાવમાં રમણતા કરનારા) મુનિઓને સુપ્રતીત (સુપ્રસિદ્ધ) આ “અધ્યાત્મગીતા” નામના અન્યની રચના દેવચન્દ્રજીએ કરી છે.

વિવેચન-અન્ય રચનાનું પ્રયોજન બતાવી અન્ય સમાપ્ત કરતાં અન્યકાર મહર્ષિ સમગ્ર અન્યનો સાર પોતાના અનુભવજ્ઞાન વડે સમજાવવા પ્રયાસ કરે છે. આ “અધ્યાત્મગીતા” નામના અન્યની રચનાનો ઉદ્દેશ (પ્રયોજન) એજ છે કે-આ અન્યના અભ્યાસ, ચિન્તન અને મનનદ્વારા મારો આત્મા તથા અનેક ભગ્યાત્માઓ આત્મગુણોમાં નિરંતર રમણતા કરવાનો ઉદ્ધમ કરી શકે, તેમજ શુદ્ધ આત્મસત્તાના રસીક જીવો અધ્યાત્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સરલતાથી સમજી આત્મસાધનામાં અત્યંત ઉદ્ધસિત બને એજ અન્ય રચનાનું પ્રયોજન છે.

આત્મરમણી મુનિએ તો આ અન્ય આત્મસાત્ કરી લેવો જોઈએ ન્હીં નિર્વિદ્વંષજી આત્મસ્વભાવમાં રમણતા થશે, એટલે આત્મજ્ઞાન એ અનુભવજ્ઞાનમાં પરિણામ પામશે, અર્થાત્ આ અન્યના વાંચન, ચિન્તન અને મનન દ્વારા આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ થશે, તેમજ આત્મધ્યાનના સતત અભ્યાસથી સ્વરૂપ રમણતા પ્રાપ્ત થશે માટે અધ્યાત્મપ્રિય ભગ્યાત્માઓએ આ અન્યને કંઈસ્થ કરી તેની અનુપ્રેક્ષા (મનન) કરી આત્મસ્વરૂપની રમણતાનો અભ્યાસ કરવા દ્વારા આ અન્યના પરમ રહસ્યને પામો એજ શુભાભિલાષા !

સ્યાદ્વાદ દષ્ટિએ જીવનું સ્વરૂપ

સ્યાદ્વાદ : નિત્ય અનિત્ય આદિ અનેક ધર્મયુક્ત વસ્તુનો સાપેક્ષ સ્વીકાર તે સ્યાદ્વાદ (અનેકાન્તવાદ) કહેવાય છે.

નિત્ય, અનિત્ય, એક, અનેક, સત્, અસત્, વક્તવ્ય, અવક્તવ્ય, એ આઠ ધર્મો જીવતત્ત્વમાં વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે ઘટે છે—

(૧) વ્યવહારનયે નિત્યાનિત્યપક્ષ :-

વ્યવહારથી જીવ જે ગતિમાં પોતાના આયુષ્ય પ્રમાણે રહે છે તે ગતિમાં તેટલો વખત નિત્ય છે, પરંતુ સમયે સમયે આયુષ્ય ઓછું થાય છે, તેથી અનિત્ય આમ (નિત્યમાં પણ અનિત્યપણું) હોવા છતાં તે અનિત્યપણામાં પણ જીવ સ્વયં નિત્યપણે વર્તે છે (આમ અનિત્યમાં પણ નિત્યપણું જાણવું).

(૨) નિશ્ચયનયે નિત્યાનિત્યાપક્ષ :-

જીવના ચાર ગુણ (જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય) તથા ત્રણ પર્યાય (અવ્યાપ્તાધ, અમૂર્ત, અનવગાહ) એ સાતે નિત્ય છે. પરંતુ અગુરુલક્ષ પર્યાય એ સર્વ ગુણોમાં હાનિ વૃદ્ધિરૂપ ઉત્પત્તિ અને વિનાશ સ્વભાવમય છે. તેથી નિત્ય (ગુણો) માં પણ અનિત્યપણું થયું, અનિત્યપણામાં પણ જ્ઞાનાદિગુણો નિત્યપણે વર્તે છે. તેથી અનિત્યમાં પણ નિત્યપણું ઘટી ગયું...

(૩) વ્યવહારનયે એક અનેક પક્ષ :-

ઉદયભાવના યોગે જે ગતિમાં જીવ રહે છે, તે ગતિમાં એક છે. છતાં ક્રોધનો પુત્ર, ક્રોધનો પિતા, ક્રોધનો ભાઈ વિગેરે સંબંધો હોવાથી જીવમાં પુત્રત્વ, પિતૃત્વ વિગેરે અનેક ધર્મો રહેલા છે, માટે અનેક પણ છે, આમ એકમાં અનેકપણું થયું. પરંતુ પુત્રત્વ, પિતૃત્વ વિગેરે અનેક ધર્મોમાં પોતે એકરૂપ વર્તે છે, આમ અનેકમાં એકપણું થયું.

(૪) નિશ્ચયનયે એક અનેક પક્ષ :-

સર્વજીવોનો ધર્મ સત્તાએ એક સમાન છે, માટે સર્વજીવ એક કહેવાય છે. (એમે આયા) - પરંતુ જીવમાં અસંખ્યાતપ્રદેશો છે, અનંતાગુણ અને અનંતાપર્યાયો

છે, માટે અનેક કહેવાય છે. આમ એકમાં અનેકપણું ઘટયું, છતાં તે અનેક પ્રદેશ, ગુણ, પર્યાયમાં જીવ તો એક જ છે, માટે અનેકમાં એકપણું છે.

(૫) વ્યવહારનયે સત્ - અસત્ પક્ષ :-

જીવ સ્વદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવપણે સત્ છે, જેમકે-સ્વદ્રવ્ય-જીવદ્રવ્ય જે ગતિમાં વર્તે છે તે, સ્વક્ષેત્ર-જે ક્ષેત્રને અવગાહીને રહ્યો છે તે, સ્વકાળ-પોતાનું આયુષ્ય પ્રમાણ હોય છે તે, સ્વભાવ-શુભાશુભ ભાવમાં રહે છે તે સ્વભાવ, એનાથી અન્ય-જે પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાળ અને પરભવની અપેક્ષાએ અસત્ છે. આ પ્રમાણે સ્વદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ સત્ હોવા છતાં પરદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ અસત્ હોવાથી સત્માં અસત્પણું થયું, અને તે અસત્પણામાં પણ જીવ પોતે સત્પણે રહે છે. તેથી અસત્માં સત્પણું જાણવું.

(૬) નિશ્ચયનયે સત્ - અસત્ પક્ષ :-

નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ જીવ સ્વદ્રવ્યાદિથી સત્ છે, અને પરદ્રવ્યાદિથી સત્ છે, અને પરદ્રવ્યાદિથી અસત્ છે, તે પૂર્વવત્ સમજ લેવું. અહીં સ્વદ્રવ્ય-જ્ઞાનાદિ ગુણોવાળો જીવ, સ્વક્ષેત્ર-પોતાના અસંખ્યાતપ્રદેશોને અવગાહીને રહેવું તે, સ્વકાળ - અગુરુ - લઘુપર્યાયની હાનિ વૃદ્ધિ રૂપ, અને સ્વભાવ-પોતાના ગુણપર્યાયની પ્રવૃત્તિ જાણવી, એ સિવાયના અન્ય પરદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ જાણવા.

(૭) વ્યવહારનયે વક્તવ્ય-અવક્તવ્ય પક્ષ :-

ઔદયિક ભાવને યોગે જીવ પ્રથમ ગુણસ્થાનકથી ચૈદમા ગુણસ્થાનક સુધી વર્તે છે. તે સંસારી જીવના જેટલા ગુણો કેવલીભગવાનથી વર્ણવી શકાય તે વક્તવ્ય અને જેટલા ગુણ વર્ણવી ન શકાય તે અવક્તવ્ય જાણવાં.

(૮) નિશ્ચયનયે વક્તવ્ય - અવક્તવ્ય પક્ષ :-

સિદ્ધ પરમાત્મા જેઓ ગુણસ્થાનક રહિત છે, અને લોકના અન્તભાગે ધિરાજમાન થયેલા છે, તેમના જેટલા ગુણો કેવલીભગવાનથી કહી શકાય તે વક્તવ્ય અને તેઓથી પણ કહી શકાય નહિ તે ગુણો અવક્તવ્ય જાણવા.

એ રીતે પ્રત્યેક પદાર્થોમાં સ્યાદ્વાદનું જ્ઞાન થઈ શકે છે. આ સ્યાદ્વાદ (અનેકાન્તવાદ) એજ વસ્તુતો તાત્ત્વિક (સત્ય) બોધ કરાવનાર છે અને એ બોધ એજ સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે કે જે આત્માના મોક્ષનું પ્રધાન કારણ છે, જેના દ્વારા આત્મામાં સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્ર પ્રગટ થાય છે, પરંપરાએ મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય છે.

॥ अनंत लब्धिनिधानाय श्री गौतमस्वामिने नमः ॥

અધ્યાત્મ ગીતા

શ્રીમદ્ દેવચન્દ્રજી

શ્રી મહાવીર તત્ત્વજ્ઞાન પ્રચારક મંડળ.
શ્રી વાસુ પૂજ્ય સ્વામી જિનાલય
અમંજાર - ૭૨૬૭.